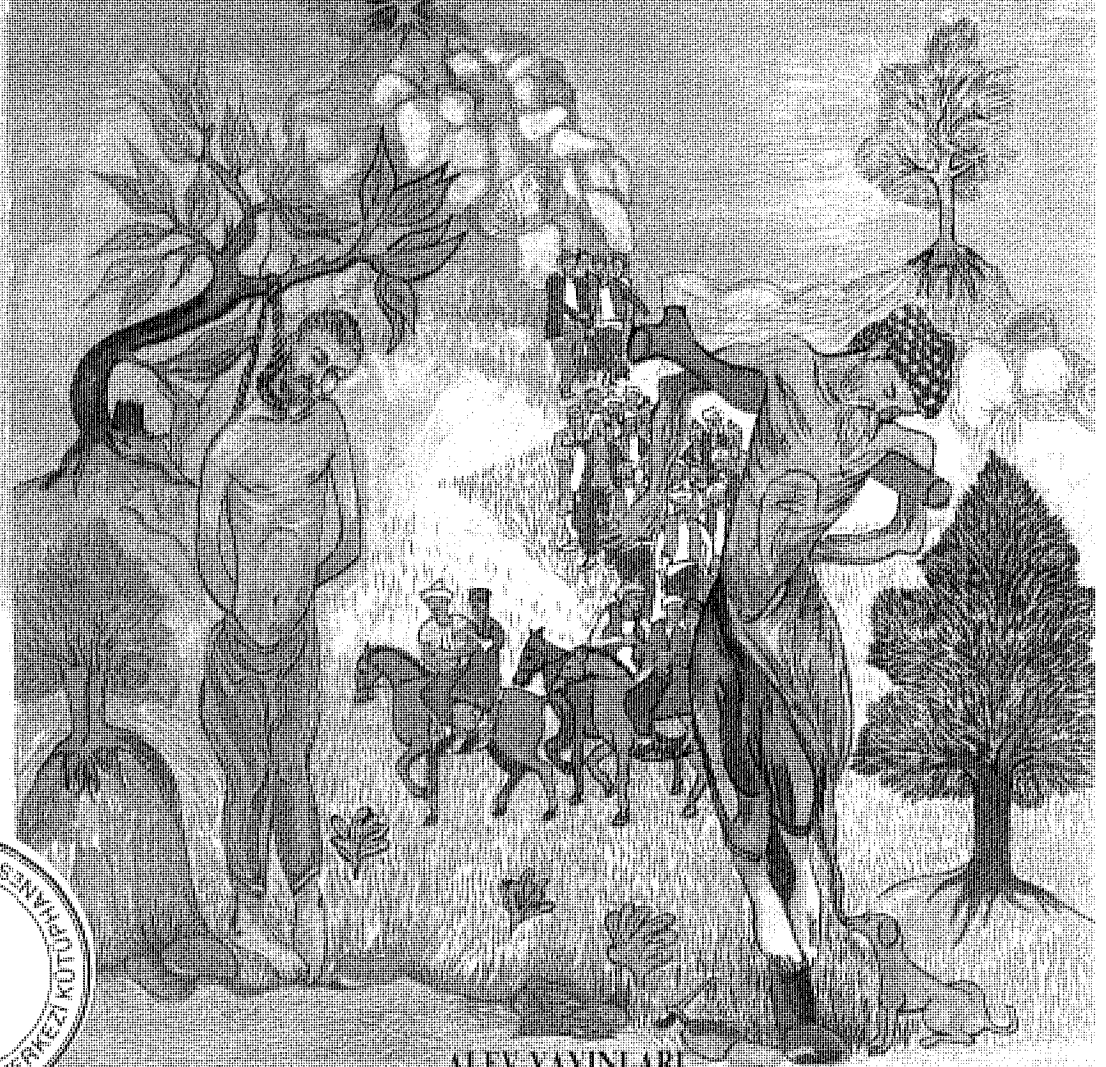

Dr. İsmail Kaygusuz / ALEVİLİKTE DÂR

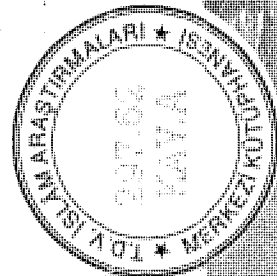
Dr. İsmail Kaygusuz

ALEVİLİKTE DÂR

DÂRIN PİRLERİ

ISBN 975-335-008-2

ALEV YAYINLARI

Alev Yayınları

ALEV YAYINEVİ
Piyerloti Caddesi 17/4, 34400 Çemberlitaş, İstanbul
Tel: 516 84 64 Fax: 638 27 90

ALEV YAYINLARI: 31
KÜLTÜR DİZİNİ: 19

ALEVİLİKTE DÂR
-DÂRIN PİRLERİ-

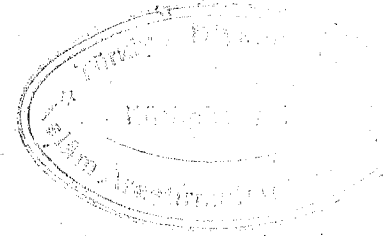
© Dr İSMAİL KAYGUSUZ
© ALEV YAYINEVİ, 1993

BİRİNCİ BASIM: AĞUSTOS 1993

ISBN 975-335-008-2

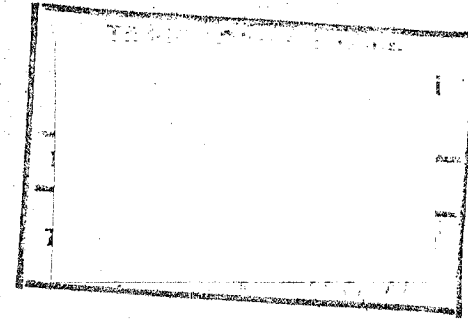
DİZGİ ve OFSET HAZIRLIK: ALEV YAYINEVİ
KAPAK RESMİ: S. EREK
KAPAK TASARIM: BOYUT GRAFİK
İÇ BASKI: YÖN MATBAACILIK
KAPAK BASKI: ÖZDEMİR OFSET
CİLT: EMEK MÜCELLİTHANESİ

Dr. İSMAİL KAYGUSUZ

ALEVİLİKTE DÂR

DÂRIN PİRLERİ

İÇİNDEKİLER

DÂR

I.1 Giriş ve Dâr söylemleri	7
I.1.1 Dâr sözcüğünün açıklanması	11
I.1.2 Dâra durma - peymançeye geçme	12
I.1.3 Dâra çekme - Dâra çekilme	13
I.2 Görgü cemlerinde (Ayn-i Cem) Dâr	14
I.2.1 Oniki hizmet sahibi toplu Dâr	15
I.2.2 Nefeslerde genel Dâr kavramı	18
I.2.3 Musahib tutma darı	27
I.2.4 Hizmet görme (boyverme - başokutma) Darı	31
I.2.5 Dava görme ve düşkünlük Darı	46
I.2.6 Muhabbet Dârı	72
I.2.7 Yaşamsonu Dârı ya da Dârdan indirme	80

II. DÂRIN PİRLERİ, YA DA DÂRDA SİMGELEŞENLER

II.1 Dârın tarihçesine ilişkin yorumlar	86
II.2 Dâr-ı Fatıma ve Fatıma Ana	92
II.3 Hallacı Mansur Darı ve Hallac Hüseyin İbn-i Mansur	109
II.4 Dar-ı Fazlı, Fazlullah ve Hurufilik	139
II.5 Nesimi Darı ve Seyyid İmadeddin Nesimi	164
II.6 Son Söz	196
Sözlük	201
Kaynakça	204

Hakkın kapısını ben açık buldum
İptida rehberim ben anda buldum
Aldım rehberimi ben dâra durdum
Mürşid eyvallah babam sana eyvallah

Mansur Hakkım dedi buldu dârını
Talib burda çeker ahret zararını
Cümle kazanç ile küllü varını
Hak bildiği yola vermeli imiş

Hey erenler benim yüzüm yerdedir
Yüzüm yerde ise özüm dârdadır
İkrar nerde ise iman ordadır
Bin kânım var bir mürüvvet erenler

İlettiler bizi Mansur dârına
İman ikrar getir derler Pirine
Lanet olsun ikrarından dönene
Seher vakti onikimam sen yeriş

Pir Sultan Abdal

I. DÂR

I.1 Giriş ve Dâr söylemleri

Alevi-Bektaşî inanç ve yaşam biçiminde musahiblik kurumundan sonra en önemli toplumsal öge **Dâr** olayıdır. Toplumsal öge diyoruz. Çünkü “Dâr”, kullanış biçimine göre işlev kazanır.

Alevilikte bilindiği gibi tapınç bireysellikten uzaklaştırılmıştır. Yani inanan kişi, birey görünmez-mekandan münez-zeh tanrısıyla başbaşa, mırıltılar ve belirli hareketler içinde zamanını geçirmez. Mırıldandığı sözlerin anlamlarını bile bilmeden, edilgen bir gösteriş içerisinde çevresinden ilişkisini kesen insan tipine yer yoktur Alevi toplumunda.

Tapınmayı toplumsallaştırmış olduklarından yeniyetmesi, kadını, erkeği birarada, yıllık kusur ve günahlarından arınmış-durunmuş ve bir can bir vücut olarak tanrının huzurundadırlar. Ama yanlarına aldıkları, yüreklerini dolduran insanlaşan, kendilerinden biri olan tanrıya tapınırlar.

Yanlış anlaşılmasın. Putunu heykelini yaparak, yani cisimleştirip yanlarına almış değıllerdir. Varlık ötesi kavramsallığı içindedir, yokluğun sonsuzluğu ötesindedir tanrı hep. Ancak Allah-Muhammed-Ali üçleminde birleşip nurlanmış ve erler- evliyalarda varlık alanına çıkıp (EPIPHANEON) insanlaşmıştır.

İşte tanrı görünüşlerinin gizleri burada saklıdır. İnsanda zuhur etmeksizin, kendisine hiçbir tapınma buyuramayacak saf bir belirsizlikten ötede birşey olamaz. Eğer bir tanrısal görünüm olarak varlık alanına çıkmak kaçınılmazsa, zihinsel

vizyona insan görünürlü, insana dönüşerek (theophanie anthropomorphosique) girip tamamlanır. (H. Corbin, *Temps cylique et gnose Ismailien*, s.188)

Nesimi'den vereceğimiz iki beyitle açıklığa kavuşturmayı deneyelim:

Bu belayı dilarayı temaşa eyle ey dil
Acep suret acep heyet budur Tur-u kalamullah

Acayip mazhar-ı Haktır Huvellah-ül ebed daim
Eğer Hak'tır desem vacip budur celle celalullah

Yani: Ey gönül gel de seyreyle bu belaya duçar olanı! Hem suret hem de Tur'daki Allah kelamının heyeti budur. Yüzün, ezelden ebede daim olan tanrının görünümüdür dersem vaciptir, ulu Allahın kendisisin!

Kuran'da, tanrı Adem'i yaratırken, kendi özünden kattığı-ruhundan üflediği ve tüm göksel varlıkların onun önünde secde edip tapınmalarını buyurduğu yazılı değil mi? Dört büyük meleğin itaatına karşılık, Azazil'in (Şeytan'ın melekken çağrıldığı ad) kendini üstün tutarak bu göksel Adem'e (Theos-anthropos) secde etmemesiyle başlayan göksel dramda Şeytan yenik düşüyor. Böylece bilinemez-anlaşılamaz Tanrı (Theos agnostos), tanrısal yüceliğine *Dieu supreme* (anotatos theos) olarak ve ilkyönetici (proarkhe) yaratıcı olarak Adem'le bütünleşiyor. Ve "al Tavhid" oluşuyor, İlk Us (prologos, premiere intelligence, akl awwal) yüce adı (ism-i azam) ile Allah yaratılışı tamamlanıyor.

Muhammed'in mirac yükselişinde, Musa'nın Tur-i Sinâ'da ateş parıltıları içinde, sesini duyabildiği Tanrı'yı "genç, tüysüz ve güzel bir delikanlı" olarak gördüğü söylenmiyor mu? En kestirme deyişle bütün bunlar Alevi-Bektaşî inanç ve felsefesinde "insanlaşan, insanda tecelli eden tanrı" kavramına ışık tutmakta ve düşünsel köken oluşturmaktadır.

dır. Öyleyse, "insana secde etmek" yüce buyruk olduğuna göre "inançsızsınız, şeytandan farkınız yok" diye kendi dışındakileri suçlasalar da haklılıkları yok değil.

Nitekim Yunus Emre şöyle demektedir:

Evvel benem ahir benem canlara can olan benem
Azıp yolda kalmışlara Hızır medet olan benem
Dost ile birliğe biten buyruğu ne ise tutan
Mülk yaratıp dünya düzen ol bahçevan heman benem
Halk içinde dirlik düzen dört kitabı doğru yazan
Ağ üstünde kara düzen ol yazılan Kur'an benem
Yunus değil bunu diyen kendiliğidir söyleyen
Kafirdürür inanmayan evvel ahir heman benem

Yunus, tanrının kendisi olduğunu, insanda varlık alanına çıktığını söyleyerek, inanmayı kâfirlikle suçluyor açıkça. Şimdilik Miratî ve Tûrabi Sani'den birer beyit, Mihrabi'den de bir nefes sunarak kendi söylemleriyle kapatalım:

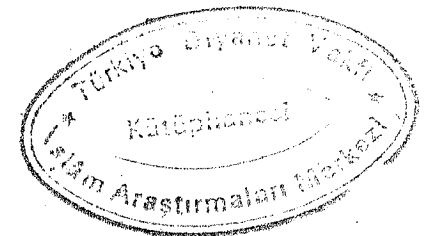
Secde eyle âdeme, İblis gibi ar eyleme
Emr-ü nehyini bil Hakkın, mekânın inkâr eyleme

Miratî

Sâb-ı emretde göründü Ahmed'e Rahman-ı Hak
Suret-i Rahmandır Adem, secde kıl ferman-ı Hak

Tûrabi Sani

Allah deyip bağırma
Uzak sanıp çağırma
Hakk'ı dilden ayırma
Şeytan güler bu hale

Evvel ü ahir odur
Zahir ü batın odur
Hazır ü nazır odur
Kulak tut bu meale

Men aref den al sebak
Ariflere doğru bak
Senden sana yakın Hak
Eriş o layezale

Hayali bir yerdesin
Sen arada perdesin
Hak sende sen nerdesin?
Nedir suale cevap?

Arşı rahmandır yüzün
Anı şerheder yüzün
Arif bilmez m'ic yüzün
Açma sırrı nadana

Kuranidir sözümüz
Rahmanidir yüzümüz
Hakkı görür gözümüz
Aldanmayız hayale

“El insan ü vel Kuran”
Hadisdirür bu tüman
Sözün bilmezse insan
Nice ersin kemale

(...)

Baba deyip Adem'e
Secdegâh ol aleme
Hateme gir hateme
Döndür yüzün cemale

1.1.1 Dâr sözcüğünün açıklanması

Sazı ve sözüyle, müziği ve dansı (semahı) ile birlik ve birliktelik içinde yeyip içerek, muhabbet ederek günahıtan kusurdan soyunma ve topluma karşı görevlerini yerine getirme, iyi insan, yararlı-olgun insan olma amacına yönelik *Alevi-Bektaşî* toplu tapınma törenlerinin hemen her aşamasında Dâr vardır. Kullanıldığı erkânın amacına uygun olarak işlevini sürdürür.

Örneğin, “kardaşlık tutma”da musahib adayları Dârda durup “yola girme andı (ikrar verme)” içerler. Başokutma (boyverme) sırasında, taliplerin yaptıklarını-ettiklerini, kötümçül yanlarını ortaya döktükleri, ağılattıkları varsa güldürdükleri, döktükleri varsa doldurdukları yerdir Dâr. Alevi toplumunun hukuksal sorunları, şikâyet, sorgulama, yargılama ve cezalandırma-aklama Dâr olayı içindedir.

Türkçede çoğunluk Alevi literatüründe kullanılan Dâr sözcüğü, hem Farsça hem de Arapçada bulunmakta ve farklı anlamlar taşımaktadır. Arapçada “yer, yurt, ev alem...” anlamlarına gelirken, İran dilinde “darağacı” demektir. Osmanlıcada her iki dildeki anlamları da kullanılmıştır. Örneğin, Nabi “Dâr-i gurbette bulunsa âşinalardan biri (yaban yerde bir dost bulunsa)” diye yazarken, Şeyh Galib “Çıkmak ser-i dâra hem çü Mansur (Mansur gibi darağacının başına çıkmak)” biçiminde dizelerinde kullanmışlardır.

Yine örneğin “Dâr-üs Saadet, Dâr-ül Mülk, Dâr-ül Fünun vb.” biçiminde tamlamalar üretilerek, kurul ve kurum adları oluşturulduğu gibi, Farsça “tutan, sahip, malik” anlamında suffix (sonek) “-dâr” Osmanlıcada da kullanılarak, “âlemdâr, bayrakdar, hazinedar, mühürdar, silahdar vb.” biçiminde çok sayıda unvan ve meslek adları türetilmiştir.

Alevi-Bektaşî inanç ve tapınma düzeninde *dâr* sözcüğü bir yerde “darağacı, yer, meydan-alan” anlamlarını simgesel olarak taşımakla birlikte, toplumsal boyutlar içinde kavramsallaşmıştır. Dâr sözcüğünün en dar anlamını cem törenle-

rindeki bazı söylem biçimlerinde buluruz.

Aşağıda göreceğimiz gibi dâr sözcüğü, birlikte kullanılan fiile göre anlam nüanslarıyla işlev değiştirmektedir. Bu ifade biçimleri, yani söylemleri açıklığa kavuşturduktan sonra *görgü cemlerindeki* geniş uygulamalarına geçmek istiyoruz.

1.1.2 Dâra durma - peymançeye geçme

Görgü cemlerinde uygulanan önemli erkânlar gereği, yani musahib tutma ve başokutma ve diğer dârlarda Pir huzurunda meydana çıkıp durmaya, Kent Bektaşilerinde “peymançeye durmak” adı verilmektedir. Kırsal kesim Alevilerinde daha çok Türkçe olarak, “ayak mühürlemek” ya da “ayakları mühürlü olmak” adı verilir. Aşağıda tarihçesinden sözederken açıklayacağımız gibi *dâr*, bu sözcüğün aslı olan Farsça “paymaçan duruşu”yla Alevi törenlerine girmiştir.

Yalınayak, başaçık ve Allah-Muhammed-Ali üçleminin simgesi olan üç düğümlü belbağı (kemerbest) bağlanarak *dâra durulur*. Sağ ayağın baş parmağını sol ayağın başparmağı üzerine koymadır, *ayak mühürlemek*. Ayrıca sağ kollar, sağ kol solun üzerine getirilerek çaprazlama göğüs üzerine konulur. Parmaklar kapalı olarak omuz başlarına dokunur. Ya da sol kol yana salınırken, sağ kol dirsekten bükülerek el kalbin üzerine gelecek biçimde göğüse bastırılır. Çoğu kez dârda duran talibin başı sağ veya sol omuza düşüktür. Bu duruş darağacına çekilmiş insanın (hiç kuşkusuz Hallacı Mansur’un) görünüşünü simgeliyor olmalıdır.

Kısacası *ikrar* verip, yani *musahib* olup yola giren canlar, bu ilk törenden başlayarak başokutma, görülüp sorulma ve diğer durumlarda dâra durmak zorundadır. Çünkü dâr Muhammed-Ali’nin ve dâr meydanı erler-erenler ve veliler meydanıdır. Bu inançla hareket edilir.

1.1.3 Dâra çekme - Dâra çekilme

Etken ve edilgen fiil kullanılarak anlamlandırılmış bu söylemde Dedenin (Mürşit, Pir) talibine bir yaptırımı sözkonusudur. Dâra dikme, dâra dikilme biçiminde de ifade edilir. Örneğin “Dede kusurlu talibi dâra çekip sitem etti”, “iki sofı Dede tarafından dâra çekilip, Cemdeki canlardan ahvali soruldu, hakkı olan hakkını istesin denildi..” şeklinde sözler edilir, konuşulur.

Dâra çekmek söylemi içinde sayılabilecek, talibin kendi özüne yönelik dâr meydanına çıkma olgusu vardır. Buna *özünü dâra çekmek* denilir. Kusurlu olduğundan kuşkulanan bir talip, Dede tarafından dâra çekilmesine ya da zarar görmüş canın kendisini şikâyet etmek üzere dâr meydanına çıkmasına fırsat vermeden, kendiliğinden dâra durabilir. Yani kendi özünü dâra çeker. Talip dedikodu ve kuşkulardan yakını. Kendisine yönelik suçlamaları reddeder. Bunu yaptıklarını öğrendikleri kişileri Pir huzurunda dâra çağırarak “o sofulardan razı olmadığımı, gerçeği söyleyinceye değin ya da ispat edinceye değin dârda bekleyeceğimi ve başkesip yemin etmelerini” ister.

Dâr meydanı er meydanı olduğu kadar, bu anlamda *ar meydanıdır*. Yalan dolan olmaz, kutsaldır. Sadece Dedenin değil toplumun huzurudur. İçinde yaşamakta olduğu toplumun insanlarıyla yüzyüze, karşı karşıyadır. Talip kendini dedikodu ve suçlardan arındırır bu dârda. Elbette ki burada olayla ilgili bildiği gerçeği de açıklamak zorundadır.

Dedeye ya da cemdeki canlara lokma vermek ve adak sunup dua almak için özünü dâra çekenler olduğu gibi, örneğin komşusunun tarla sınırına tecavüz etmiş, bağına-bahçesine zarar vermiş bir talip, yaptığı hata için özünü dâra çekip yaptıklarını sayar döker, yaptığı-verdiği zararları ödeyeceğini söyler, o candan razılık ister. Dede burada aracıdır. Öbür talibi de dâr meydanına çağırarak, onları

barıştırap uzlaştırır.

Bu tür özünü dâra çekmelerde, kusurlarını ortaya dökerek, “malımla canımla Muhammed-Ali dârındayım, erler evliya-lar meydanındayım, haklı hakkını istesin, canımla malımı ortaya koymuşum” diyen talipler çok saygı görür. Çoğu kez zarar gören onu bağışlar ve cemi-cemaatı razı etmesini ister. Böylece dârdaki talip ödemeyi kurban keserek, lokma dağıttırarak cemin canlarına yapar.

Bir diğer özünü dâra çekme türü de görevini yerine getirmiş, verilen hizmeti yerine getirmiş talibin Pir huzuruna çıkıp karşılığını istemesi, yani duasını alması Dededen nefes etmesini bekleme durumudur. Demek ki dua almak, nefes edilmek hakkını kazanmış olmak gerektir bu ödül dârı için.

I.2 Görgü cemlerinde (Ayn-i Cem) Dâr

Görgü cemlerinin, Alevi toplu tapıncının en önemli öğelerinden birinin dâr olayı olduğunu başlarda söylemiştik ama yineliyoruz. Bu çok önemli öğenin cemlerdeki kullanımına göre “göreve başlama, musahib tutma dârı”, “boyverme-başokutma dârı”, şikâyet-sorgulama, tanık dinleme, yargılama, aklama-düşküne çıkarma ve topluma kazandırma aşamalarını da içeren “dava görme ve düşkünlük dârları”, “muhabbet dârları” ve “yaşam sonu dârı, ya da dârdan indirme” olmak üzere altı türlü dâr saptayabiliyoruz.

Aslında cemlerde bu dârlar içiçe girmiş durumdadır, yani çok kalın çizgilerle birbirlerinden ayrılmazlar.

Bir talip musahiblik dârına bir ya da iki kez dururken, rehberlik görevini yürüten sofu, yüzlerce kez Muhammed-Ali yoluna hazırlayıp soktuğu musahib çiftlerle birlikte bu dâra durur.

Musahib olduktan sonra ise yılda en az bir kez başokutma dârına durarak yıllık kusur ve günahlarından aklanıp paklanırlar.

Talip olanlar, görgü yapılmasa bile, eğer Dede köye gelmişse muhabbet dârlarına sık sık dururlar ya da çekilirler.

Düşkünlük dârları ne taliplerin ve ne de Dedenin arzu ettiği bir uygulamadır.

Yaşam sonu dârı ise ölen bir talibin yakınları tarafından onun yerine özünü dâra çekip aklanmasını talep etmektir. Böylece, bu son dârla dâr meydanından inmiş olur talip.

Demek ki Muhammed-Ali yoluna girmiş bir Alevi-Bektaşî ömrünün sonuna dek dâra durur, dâra çekilir ve özünü dâra çeker. Kendi kendisiyle ve toplumuyla hesaplaşır ve özeleştirir içinde yaşar. Amacı toplumuna yararlı olmak, insan-ı kâmilliğe yükselmektir.

I.2.1 Oniki hizmet sahibi toplu Dârı

Görgü ceminin başlangıcında, cemin iyi bir biçimde yönetilmesi, düzeni, intizamı için yapılan geleneksel işbölümünü üstlenen *12 hizmet sahibi*, bu dârdan geçerek görevlerine başlar. Pir ya da mürşid Şah Hatayi’nin aşağıdaki nefesini söyleyerek onları Dâr Meydanına çağırır:

Haktan bize nida geldi
PİR’im sana beyan olsun
Şahtan bize nida geldi
Pirim sana haber olsun

Şahtan bize nida geldi
REHBER sana haber olsun
Şahtan bize nida geldi
PEYİK sana haber olsun

Yola giren hacıdır
Güruhları nacidir
Cemin kilidi kapıcıdır
KAPICI’ya haber olsun

Hak kuluna eyler nazar
Dört nesneden adem düzer
Kalles gelmiş cemi bozar
GÖZCÜ sana haber olsun

Gelin girelim irfana
Mümin ü müslim üryana
Tekbir verelim kurbana
KURBANCI'ya haber olsun

Mümin müslim yakın ister
Münkirlerden sakın ister
Delil yanmaz yağın ister
ÇERAĞCI'ya haber olsun

Müminler girdi meydana
Münkir sürüldü zindana
Hizmet verildi Salman'a
SÜPÜRGEÇİ'ye haber olsun

Mümin müslim bir oturur
Kurbana çomça batırır
Cemaata lokma yetirir
NAKİPCİ'ye haber olsun

Yola giren haslar hası
Silinsin kalblerin pası
Doldur ver bir engür taşı
SAKA sana haber olsun

Zakirin zikri saziken
Kara okur beyaz iken
Mümin müslim niyaz iken
TEZAKAR'a haber olsun

Şah Hatayi'm varı geldi
Haktan güle zarı geldi
Pirden bize destur oldu
İZNİKÇİ'ye haber olsun

Eğer cemi Mürşid yönetiyorsa Pir de dâra durur. Nefes bittiğinde 12 hizmet sahibi tek sıra halinde, Dedenin karşısında *Mansur dârındadırlar*. Başlar açık, beller kemerbestli ve ayaklar mühürlüdür.

Hepsi görevlerini bilmekteyseler de Dede tek tek açıklama yapar. Sorumluluklarını teker teker anımsatır. Ancak daha önce hizmet yapmaya özürlü olanlar durumu açıklayıp, yerlerine vekillerini koymuşlardır. Bu özürler fiziksel rahatsızlıklar olduğu gibi, görgüye katılamayacak denli kabahatlılık durumları da olabilir.

Örneğin, bir hizmet sahibinin taliplerden biriyle anlaşmazlığı vardır. Bu anlaşmazlık ortadan kalkmadığı, yani karşılıklı barışılıp razılık alınmadığı sürece ceme giremeyeceği için hizmet göremez!

Gerçi bu ilk toplu dârdan önce araştırılıp soruşturulmuş ve gönül yıkanlar razılıklarını almışlardır. Buna rağmen Dede görev açıklaması yapıp, sorumluluklarını anlattıktan sonra cemdeki canlara sorar:

“Canlar! Oniki hizmet sahibi dâr çekiyor, ‘biz hizmetle-
rimizi hakkıyla yapmaya hazır ve nazırız’ diyorlar! ‘Hizmete
özürümüz yok, hizmette kusur da yapmayacağız’ demektedirler! Kimseden ağrıyan incinen var mı? Razi mısınız
hepsinden? Hizmetlerine başlasınlar mı?”

Hep birden, “Allah eyvallah! Şaha kadar razıyız
hepsinden!” dediklerinde, Dede:

“Hepsini hizmete layık gördünüz, dârlarına ortak oldunuz
edep erkân gelerek, hizmet yapmalarına da yardımcı olacak
ve zorluk çıkarmayacaksınız” dedikten sonra, dârdakileri
Fazlı dârına ya da *çengel dârına* geçirtip, yani eğilmelerini
söyleyip, şu duayı okur:

“Allah allah allah! Gördüğünüz ve göreceğiniz hizmetten hayır hasenat bulasınız! Ali mürşid, rehber Muhammed, pir Hacı Bektaş Veli, süpürgeci Salman, gözcü Karaca Ahmet Sultan ve bütün hizmet pirleri, evliya-enbiya hizmetlerinizi kabul yüzünüzü ak eyleye! Hizmetlerde kuvvet ve kolaylık vere! Onikimam yardımcınız ola! Hüü gerçeğin demine!”

Bu dua üzerine hizmet sahipleri Dedenin eteğine niyaz ettikten sonra, birbirleriyle de görüşerek görevlerinin başına giderler.

Bu ilk günden sonraki Görgü gecelerinde, her hizmet sahibi canlar toplanmadan birer ikişer gelip dualarını alarak, görevlerini düzenli sürdürürler.

1.2.2 Nefeslerde genel Dâr kavramı

Pirlerinin adıyla anılan Fatıma, Hallac-ı Mansur, Fazlı ve Nesimi dârlarının temelde herhangi bir farklılığı yoktur. Alevi toplumu, duruş biçiminde bu adları simgeleştirerek, bu yüce insanlara olan saygısını ve yollarından yürümekte olduğunu belirtmiştir.

Bunlar, genel adlandırmada çoğunlukla *Dâr-ı Mansur* ya da *Hallacı Mansur dârı* diye anılır. Alevi-Bektaşî ozanları da büyük çoğunlukla bu adla anarlar. Dâr, Hallacı Mansur’la eşleştirilmiştir.

Aşağıdaki nefeslerde ve demelerde görüleceği gibi Muhammed Ali’nin yolu, töreleri, incelikleri ve erkânlarla birlikte Dârda işlenmiştir. Ayrıca Türk halk tasavvufu düşüncesinde Hallacı Mansur’un nasıl önemli bir yer kapladığı da ortaya çıkmaktadır.

Ezeli kurdular erkânı yolu,
Bu yolun sahibi Muhammed Ali
Pirimi sorarsan Bektaş-ı Veli,
Ali Veli gibi er bulunur mu

Oturmuş mürşitler dolu içerler,
Dillerinden dürrü gevher saçarlar
Günahlının günahından geçerler
Kusursuz günahsız er bulunur mu

Mürşitler oturmuş yerli yerine
Kimse eremedi Ali sırrına
Hep dikildik erenlerin dârına
Mansur’un çektiği dâr bulunur mu

Üçler beşler o kapıyı açtılar
Muhabbetle misk ü amber saçtılar
Haklıyı haksızı orda seçtiler
Suçlu olanlara yer bulunur mu

Onulur mu düşkünlerin yarası
Bulunur mu kalb evinin çaresi
Bin Lokman’a varsa yoktur çaresi
Medet mürvet diyen can bulunur mu

Sakine hanım der varabilirsen
Can gözün açıp da görebilirsen
Bu sözün fahrine erebilirsen
Bundan büyük sana ün bulunur mu

Akşamlar oldu gülbenk çekildi
Çerağlar uyandı niyaza geldim
Erenler erkânı meydan açıldı
Ayn-i cem kuruldu ihsana geldim

Hakikat abdestin birden aldılar
Mürşidin emrine beli dediler
Dâr-ı Mansur olup şunda durdular
Talib-i hak olup meydana geldim

Ol demde halinden sordular canın
Var mıdır kusuru dediler anın
Ayn-i cem gösterdi yere niyazın
Üryan büryan olup didara geldim

Edep erkân tamam oldu sürüldü
Pervaneler geldi kısmet verildi
Hatmoldu hizmetler destur verildi
Şükriyya men de sultana geldim

Ve Fikriye Bacı, ağdalı bir dille de olsa, yaratılışının özü
dört maddenin içinde Tanrının parlaklığını keşfetmiş, ona
doğru koşuyor. Bu yolda Mansur gibi dâra çekilmeyi göze
alıyor:

Babı tevekkülde mutad-i kadim
Olmuşuz beklêriz daim pür kusur
Geçen serencamın vafına mukim
Olmuşuz kuyunda şule-i şuur

Çar anasır içre bulduk o zatı
Pertevi keşfetti bu müşkülâtı
Kaplamiştır nuru bu kâinatı
Şahittir ol base İncil ü Zebur

Dört kitabın oldu eftali Kuran
Pertevi nur ile zeyn oldu cihan
Nice ehli kâmil bu yolda ser can
Feda kılıp dâre çekildi Mansur

Pir Sultan onikimama yalvarıp, onlardan yardım dilerken,
yolun Mansur dârından geçtiğini itiraf ediyor:

Gece gündüz yalvarırım Pirime
Seher vakti onikimam sen yetiş

Kanım kaynar imamların yoluna
Seher vakti onikimam sen yetiş

İlettiler bizi Mansur dârına
İman ikrar getir derler pirine
Lanet olsun ikrarından dönene
Seher vakti onikimam sen yetiş

Bülbül figan eder bağ-ı gülşende
Mansur'un kimsesi yoktur meydanda

(...)

Hak yarattı Muhammed'i nurundan
İnsan olan gelir nura çevrilir
Çark kurulmuş dolap daim dönende
Mansur olan gelir dâra çevrilir

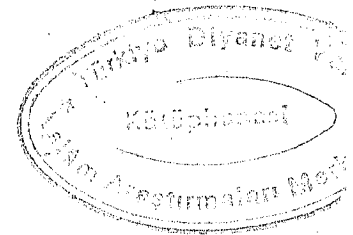
Burada Pir Sultan, dâr çeken talibin Mansur yüceliğine
erişeceğini vurguluyor. Sonra açık bulduğu hak kapısından
içeri giriyor ve bakalım ne görüyor, ne görmek istiyor:

Hakkın kapısını ben açık buldum
İptida rehberim ben anda gördüm
Aldım rehberimi ben dâra durdum
Mürşid eyvallah babam sana eyvallah

(...)

Uymayıgör ol İblis'in sözüne
Sonra mil çekerler iki gözüne
Elin ile bir sitem sür özüne
Özüne bir sitem sürmeli imiş

Mansur Hakkım dedi buldu dârını
Talip burda çeker ahret zararını
Cümle kazanç ile külli varını
Hak bildiği yola vermeli imiş

Karşısında cennet kapısı açılmadan önce, Pir Sultan'ın demelerinden birkaç dörtlük daha sunalım. Cennet yoluda mı acaba özünü dâra çekmekten geçiyor?

Hey erenler benim gözüm yerdedir
Yüzüm yerde ise özüm dâradır
İkrar neredeyse iman ordadır
Bin kanım var bir mürüvvet erenler

(...)

Aşık olan aşık dârdan ayrılmaz
Taki Naki seven aşık yorulmaz
Talip bunalmazsa ere çağırılmaz
Ulaş yetiş Pirim İmam Hüseyin

(...)

Kırmızı gül bitişiktir har ile
Mansur dârda bağlı bir ikrar ile
Musahib olmayın kallaş yar ile
Altın adınızı pula getirir

(...)

Enelhak dedik de çekildik dâra
Adab erkân bize doğru yol oldu
Geldi zebaniler sual sormaya
Yardımcımız Şah-ı Merdan Al'oldu

Kıldan köprü kurmuş geç deyu
Pirimden bir dolu gelmiş iç deyu
Arkamdan bir elin urdu uç deyu
Yurdumun üstüne tozlu yol oldu

Bir kapı açıldı içeri girdim
Hak didar kurmuşlar ben anda gördüm
Bir ayak üstüne bin saat durdum
Eridi iliğim kemik haloldu

Dâra durmuş meleklerin hepsi
Hakka secde eder kulun hepsi
Karşımda açıldı cennet kapısı
Hakkın emri ile bize gel oldu

Pir Sultan'ım eydür şahların şahı
Yüzüne nur doğmuş Ali'nin mahı
Ben Pirimi gördüm dönmem bir dahi
Durağımız ab-ı kevser göl oldu

Şah Hatayi ise çok çok yükseklerde uçarken, dâra gökler de duruyor. O bir şah ama kendini Mansur hissedip, dâra gereksinim duyduğunu haykırıyor:

Enelhak çağırıp Mansur dâre
Yine razını pinhan eyleyen şah

(...)

Çün tecella nurunu görmek temenna eylerem
Şimdi Mansur'em meni bir dâre göndermek gerek

(...)

Aşk içinde inleyen sermest ü hayrenem veli
Gör neçe Mansur teki meni dâre muhtaç olmuşam

Şah İsmail nefeslerinde şahlığını sürdürüyor. Ancak kendisine şah diye seslenirken tanrıya da Ali'ye de "şah" diyor. Şahları birbirine karıştırıp insana-kendisine eşleştirmeye, "çağırın gelsin Ali'yi" diye buyuruyor. Sonra kusur işlediğini anlıyor. Özlemini çektiği Ali için, "Ali gelir m'ola bize?" diye figana başlıyor:

Şu karşıki yüce dağlar indi şaha secdeyledi
Mülkiyesi ulu hanlar indi şaha secdeyledi
Benim istediğim kendi erenler ikrara kandı

Muhammed miraçdan indi indi şaha secdeyledi
Benim istediğim Mansur canım kurban Hakka yesir
Şirin serden Hasan Mansur indi şaha secdeyledi
Ali'dir tanrının dostu hü dedi zülfikâr kesti
Salman'ın hırkası postu indi şaha secdeyledi
Çağırın gelsin Ali'yi erenler içti doluyu
Hacı Bektaş-ı Veli'yi indi şaha secdeyledi

Müştakım yolun gözlerim Ali gelir m'ola bize
Ağlar ağlar da dönerim Ali gelir m'ola bize
Eyub gibi kulu ile Hakka giden yolu ile
Hacı Bektaş Veli ile Ali gelir m'ola bize
Salman mührü basan ile Mansur kendin asan ile
İmam Hüseyin Hasan ile Ali gelir m'ola bize
Şah Hatayi'm bir din eri vardır gerçekler hüneri
Sağ elinde zülfikârı Ali gelir m'ola bize

Ve Ali gelir, ama Şah Hatayi'ye neler eder neler! Tutup
dâra çeker onu, sorgudan sualden geçirir. Ali candır,
canandır, sevgilidir ve herşeydir Hatayi için:

Gel Ali'm yola gidelim Ali'm kendi yolu ile
Açlar doyar susuz kanar leblerinin balı ile
Ali'm bana neler etti aldı elim dâra çekti
Üstüme yürüyüş etti elindeki dolu ile
İçilmez dolu içilmez sevgili dosttan geçilmez
İkisi birdir geçilmez has bahçenin gülü ile
Aşk urur devran döner kuş budağa bir dem konar
Doldurmuş dolusun sunar Ali'm kendi eli ile
Erenler lokması nurdur lokmaya elini sundur
Şah Hatayi'm doğru yoldur Ali'm kendi yolu ile

Ama Şah İsmail Hatayi en güzel erkân ve Dâr
tanımlamalarını Muhammed-Ali üstüne yazdığı şu nefeste
yapıyor. Şah Hatayi bu nefesinde Dârın efsanevi kökenine

ışık tutarak, onu Miraç gecesindeki Kırklar cemine
bağlamaktadır:

Ben Ali'yi gördüm arşta durunca
Yerin göğün binasını kurunca
Ali'nin sırrına kimse ermedi
Cebrail bir kez sual sorunca

(...)

Ortaya aldılar İmam Cafer'i
Elele tuttular çekti katari
Şükreyledi iki cihan serveri
Hutbe okunup da ikrar verince

Muhammed miraçda burağa bindi
O nasıl buraktır ünü bilindi
Ay ile güneş de secdeye indi
Ali'yle Muhammed dâra durunca

Hakikat kapısın ol server açtı
Ali'yle Muhammed erkâna düştü
Bu hikmeti gören kendinden geçti
Yer gök titredi Tarık gelince

Cebraîl erkânı eline aldı
Destur ey Şah dedi beline çaldı
Selman da ol demde pür serdar oldu
Doldurup kadehi ele alınca

(...)

Kâfirler elini batırdı kana
Ali'yi sevenler gelsinler ceme
Bu nefes söylendi onyedi hane
Ali'yle Muhammed dâra durunca

Balım Sultan ise,

Istıvayı özler gözüm
Enel Hakkı söyler sözüm
Sab'ı matanidir yüzüm
Miracımız dârdır bizim

derken dâr meydanını tanrı katı olarak görüyor. Yedi kat göklere çıkararak tanrı cemalını aramaya ne gerek var? Tanrı yüz hatlarını oluşturan Kuran'la insanla bütünleşmiştir.

Yunus'umuza gelince, o Mansur'la dâra durduğunu ama boğulmadığını ve tanrıyla bütünleşip ölümsüzleştiğini ima etmekten çekinmiyor:

Mansur idim ben ezelden
Anın için geldim bûnda
Yak külümü savur göğe
Ben enelhak oldum ahi

Ne oda yanam dağılam
Ne dâra çıkam boğulam
İşim bitince yürüyem
Teferrüce geldim ahi

Yunus, tanrılığında öylesine iddialı ki, herşeyi yapanın kendisi olduğunu, Muhammed'in kendisine miraç kıldığını söylüyor. Musa ile binbir kelâm eden, İsa'yı göğe çeken, İbrahim'e içine atıldığı ateşi bağ ve bostan eden kendisi olduğu gibi, İbrahim Edhem'e tacını tahtını bıraktırıp Hak yolunda koşurtan da odur. Mansur'la dâra asılan da asan da kendisidir:

Abdürrezzak ol derviş yoldaş edindi beni
Hallacı Mansur ile dâra asılan benim

(...)

Nemrud odun İbrahim'e ben bağ u bostan eyledim
Küfür yüzünden doğuben gene odu yakan benim
Ol Hallacı Mansur ile söyler idim enelhak
Benim gen' onun boynuna dâr urganın takan benim

Zaman sonsuzluğunun ötelere geçen ve zevale ermeyendir insan. Evrenin yöneticisi süphan odur, Yunus'tur:

Evvel kadim önden sona zevali yok sultan benim
Yedi iklime hükmedip diri tutan süphan benim

(...)

Mansur aydur enelhak der suretin oda yak
Deynü z dâra gelsünler ben dârı kura geldim

Görüldüğü gibi darağacı ve Hallacı Mansur, dâra durup suçlardan ve günahlardan arınıp insan-ı kâmil tanrısal bütünlüğe ermeye simge olmuştur. İnsan büyüüp büyüüp başı göğe değerek tanrılaşmaya yönelir dâda, dâr meydanında.

I.2.3 Musahib tutma darı

Musahib tutmanın tüm aşamalarını, musahiblik kurumu üzerinde yaptığımız küçük çalışmada genişçe incelediğimizden, burada fazla ayrıntıya girmeyeceğiz. (Bakınız: İ.Kaygusuz, *Musahiblik*, Alev Yayınları, İst. Aralık 1991) Ancak önce dâr duruşuna, dâr meydanına çıkışa, göreve inançları ve düşünceleri uğruna canlarını vermiş, egemenlerin katlettiği bazı yüce adların simgelediği dâr çeşidine değinmek gerekiyor. Çalışmamızın ikinci bölümünü bu büyük ve devrim yaratmış insanları inceleyerek, tarihsel maddeci yorumlar üzerine oturtma denemesine ayırdık.

İmam Caferi Sadık Buyruğu'nda dört biçimsel dâr, belki

daha doğrusu dâra duruş aşamalarından sözedilmektedir:

“Ve dahi sorsalar ki dâr kaçtır? Cevap verkim dördtür: Evveli dâr-ı Mansur, ikinci dâr-ı Fazlı, üçüncüsü dâr-ı Nesimi ve dördüncüsü dâr-ı Fatma. Evvel dâr-ı Mansur; dâra asılır gibi doğru Pir nazarına durup, elini sallandırıp berdâr (darağacındaymış gibi) olmaktadır. Dâr-ı Fazlı; ‘aşk ola’ dedikte secdeye varmaktadır. Çünkü Fazlı’yı yüzüstüne bıçağa bıraktılar. Bu secdeye yatma ‘Fazlı gibi hançer ciğerimde’ demektir. Doğrulup oturduğunda dâr-ı Nesimi olur; ‘Nesimi gibi postumu yüzdürdüm’ demektir... Dâr-ı Fatma ise ayağını birbirinin üstüne koymaktır... Bir sofı sıdk ile (içten inanarak) dâra dursa bu dört dârın Piri ol mümine şefaat eder...”

Görülüyor ki *dâra durmak*, geniş anlamıyla Pir huzuruna varmak, meydana ve Cemi oluşturan tüm canların karşısına çıkmaktır. Ayaklar mühürlü, yani sağ ayak baş parmağı sol ayağının üzerine konmuş durumda (*Fatma ana dârı*), ayakta eller yana salınmış ve baş omuzlardan birine doğru eğilmiş (ber-dâr, darağacında asılı gibi, *Hallacı Mansur dârı*) beklemek. Eğilip dua alarak Pir eteğine niyaza varmak *Fazlı dârı*; oturup diz kurarak edep erkâna gelmek ise *Nesimi dârı* olarak adlandırılıyor.

Bir bakıma biçim olarak dâra çıkmanın baştan sona değin geçen evrelerinin adlarıdır bunlar. Burada önemli olan Alevi-Bektaşilerde Fatıma, Hallacı Mansur, Fazlı (Fazlullah) ve Nesimi’ye verilen değer ve duyulan saygıdır, onların önder kabul edilmesidir.

Musahiblik dârında bu biçimsel evrelerin hepsi de uygulanmakta ve sık sık özellikle Mansur’un, Fazlı ve Nesimi’nin adları geçmektedir.

Musahiblik dârına Muhammed Ali yoluna ilk kez giren, ikrar verecek canlara yol gösteren hizmet sahibi rehberle

birlikte durulur. Rehber, kardeşlik olacak canlar bekârsa iki sofunun, evlilerse bacılarla birlikte dört canın önünde bulunur, boyunlarına geçirilmiş “tığı bend” ya da düğüm-lenmiş mendilden tutup çekmektedir. Rehber musahib çiftleri, Muhamme-Ali yoluna girebilmeleri için her bakımdan gerektiği gibi hazırlamıştır. Genellikle “ölmeden önce ölmek”i simgeleyen, akbezle sarıdır, kefeni dolanmışcasına. Ayakları yalınayak, başları açıktır. Bellerinde *kemberbest* (belbağı) vardır. Rehber canları eşige niyaz ettirir. İçeri girip, Dedenin huzurunda “Hü!” deyip dururlar (Mansur dârı).

İmam Caferî Sadık buyruğuna göre:

“Burada Pir diye ki; ‘Niçin geldiniz?’ Rehber diye ki; ‘Bugün Mansur gibi dârı, Nesimi gibi bıçağı, Fazlı gibi hançeri ihtiyar edip (kabullenip) tabakatı evliyaya ikrar verip, can verip canan almaya geldik!’ Pir diye ki; ‘Ey talipler bu bir uzak yoldur, gelemezsiniz! Gelme gelme, dönme dönme! Gelenin canı, dönenin malı! Bu yol demirden yay oddan gömlektir giyemezsiniz, gidiniz!.. Sonra onlar geri gideler eşige varıp gene geleler. Pir üç kez bu minval üzere söyleye...”

Yola girerken Pirin musahib olanlara söylediği “Gelenin canı, dönenin malı” yaptırımı simgeselliği vurgulanarak bazı yorumlar getirilebilse dahi, bunun *tersi* biçiminde belgilenmesi Aleviliğin temel felsefesine çok daha uygun. Kaldı ki birçok kitaplarda bu “gelenin malı, dönenin canı” biçiminde geçmekte ve çoğu Dedeler böyle uygulamaktadır.

Yola girerken malını-mülkünü, kendine ait olan *herşeyini* meydana koyup, *ortaklığa sunmak* değil midir musahiblik? Yoldan döndüğü takdirde, Rıza Yürükoğlu’nun deyişiyle, “dükânı kapatıp, anahtarı teslim ederek çekip gidilecek

(mi?) yermiş” ortamı seziliyor birinci belgide.

Öyleyse yaşam biçimine dönüştürülmüş kutsal Muhammed-Ali yolundan dönen için, “can pazarı” yaptırımını konulmuş olması daha usa yatkın görünüyor. Yaptırımın zalimane eylemsel uygulamasına da gerek yok. Muhammed-Ali, erler evliyalar “canına karım” olacak inancı ve onlardan gelecek “görünmez kada-belalarla” yok olacağı telkinin yarattığı ruhsal gerilimdir bu yaptırım.

Belki de kasıtlı sokulmuştur “gelenen canı...” belgisi. Eğer gerçekten öyle olsaydı, malını Dedeye dergâha bırakan döner ve yüzyıllar boyunca yapılan baskı ve zulümle Aleviliğin imi bile kalmazdı. Yine Yürükoğlu’nun söylemiyle, “zamanın koşullarının gerektirdiği budur, dün de bugün de ‘gelenin malı ve dönenin canı’ belgisi, doğru olanıdır”.

Kapıdan her içeri girişte, dâr meydanına gelinceye dek dört kapının erenlerine simgesel olarak selam verir rehber. Üçüncü kez Dâra çıktığında, “Pir huzuruna bir (iki) çift koç kuzulu kurban getirdim, al kabul et Allah eyvallah!” diyen rehber tıgıbentten çeker ve hep birlikte Dedenin önünde yere kapanırlar.

Bu durumda da ayaklar mühürlü, yani Fatma dârı vaziyeti bozulmadan Fazlı dârına durmuşlardır. Dede eliyle ya da asasıyla rehberin omuzuna “Allah Muhammed Ali” diyerek üç kez dokunur ve “Hizmetlerin kabul yüzün ak olsun, Pir divanına yazılsın, Oniki imam katarından didarından ayırmasın, Hüü erenler” diye duasını okur ve rehber kalkarak tıgıbendi Dedeye verir. Dede, Fazlı dârındaki musahib canların üzerlerindeki kefeni simgeleyen akbezi kaldırır ve şu duayı okur:

“Allah Allah! Geldiğiniz yoldan, durduğunuz dârdan ve çağırdığınız pirden şefaât göresiniz! Cenabı Hak, Hünkâr Hacı Bektaş Veli Sultan Allaha kul, Muhammed’e ümmet ve Ali’ye talip

eyleye! Bu yoldan, bu dârdar ve didârdan ayırmaya! Ceddi cemalımız yaramaza, uğursuza ve pirsizye düş getirmeye! Şeytanın şerrinden, gafil gadadan-görünmez beladan koruya! Cenabı Allah hayırlı devlet, hayırlı evlat hayırlı rahmet ve bereket ihsan eyleye! Dâriniz niyazınız kabul ola, gerçeğee hüüü!”

Dede tövbe telkinini yaptırıp, bellerini sıvadıktan sonra doğrultur secdedeki canları, edeb-erkân otururlar. Dede cemdeki canlara dönerek, “erenler Cemine dört (iki) yeni can girdi, bunlar artık yol kardeşlerinizdir, Onikimamların huzurunda onları candan saklayıp koruyunuz! Hüü gerçeğe, Allah eyvallah!” dedikten sonra musahib canları yeniden rehber teslim eder. Rehber onları meydan halkasına ve yanına oturtur.

Yola girmiş, ikrar vermiş bu canlar *edeb-erkân* durumunda, yani Nesimi dârındadırlar şimdi. Artık zakirlerin musahiblik üzerine söyledikleri nefes ve düvazlar dinlenir. Arkasından yeni yola girmiş canların tarık altından geçmelerinden sonra doluları içilecek ve kestikleri kurban lokmaları yenilecektir.

I.2.4 Hizmet görme (boyverme - başokutma) Darı Hatayi’nin bir kaç deyişinden alıntılarla konuya girelim:

Er eteğine yüz sürmek dilerse
Aslına zatına ermek dilerse
Hakkın cemalini görmek dilerse
Nur ile nur olup sır ile görüş

Sen nefsini öldür olagör yeksan
Varlık gömleğini eylegil üryan
Yedi iklim dört köşede lamekân
Erenlerin sırrı nur ile görüş

Aşıklar sadıklar olagelmıştır
Ağlayanlar bugün gülegelmıştır
El ele el Hakka bulagelmıştır
Tanrı kendi özün Pir ile görüş

Hatayi biçare kuldur şahına
Hünkâr Hacı Bektaş nazargâhına
Deli gönül hak ol düş dergâhına
Er olayım dersin er ile görüş

Eğer tarikattan haber sorarsan
Murtaza Ali'dir Pirimiz bizim
Göregeldiğimiz süre gideriz
Kırklardan ayrılmış sürümüz bizim

Biz kâmiliz kâmile kem bakmayız
Rıza kapısından taşra çıkmayız
Cennet cehennem korkusun çekmeyiz
Burda sorulmuştur sorumuz bizim

Şükür olsun gerçeklere baş koştuk
Çiğ yerimiz yoktur kürede piştik
Yol kadim farzdır sünnetten geçtik
O can gediğidir yerimiz bizim

Kazancımız meydana götürürüz
Eksiğimiz varısa bitirirüz
Aşna meşrep evinde otururuz
Biné sayılmıştır ölümüz bizim

Derviş *Hatayi* der gerçek erenler
Anda pişman olur bunda yerenler
Bin kana bir mürvet dedik erenler
Gerçek erenlere dârimiz bizim

Murtaza Ali'yi candan seversen
Aç can gözünü gafletten uyandır
Musahibsiz ile durup oturma
Bir içim su verse külli ziyandır

Rehberin önünde Pire uyuldu
Yalan gerçek şu meydanda duyuldu
Varlığından geçen üstad sayıldı
Hak bilir ötesin şaha ayandır

Gittiğ' yolun edebini sakınan
Yalan gerçek şu meydanda dokunan
Cemiyette teberradır okunan
Ali sırrı cümle nâsa ayandır

Can gözü örtüktür Hakkı göremez
Üstadın yoluna doğru varamaz
Cemiyette şualini veremez
Hali yoktur dört kapuda yabandur

Taliplerine onca öğüt yol ve erkân bilgisinden sonra,
kendisini aydınlatacak mürşidine yalvar yakar koşuyor
Hatayi. Düşlerine girmesi için yalvarıyor Hacı Bektaş'a:

Gece gündüz hayaline yanarım
Bir gece rüyama gir Hacı Bektaş
Günahkârım günahımdan bizarım
Özüm dâra çektim sor Hacı Bektaş

Yandı bu garip kul nedir çaresi
Yine tazelendi yürek yarası
Onulmaz dertlere derman olası
Bu senin bendinden sar Hacı Bektaş
Derdimin dermanı yaramın ucu
Dört gûruh mevcuttur gûruh-u naci
Belinde kemeri başında tacı

Yüzünde balkıyor nur Hacı Bektaş

Sadıkların sıdkı aşkın renci
Pirlerin Pirisin gençlerin genci
Hem derya hem sedef hem dür hem inci
Hem umman hem ırmak göl Hacı Bektaş

(...)

Arının yaptığı bala benzersin
Şu gurbet ellerde gönlün eğlersin
Bende edip ikrarına bağlarsın
Sailin sattığı kul Hacı Bektaş

Derdimend *Hatayi* eyler niyazı
Ulu Pir katardan ayırma bizi
Bu mahşer günüdür isteriz sizi
Muhammed önünde car Hacı Bektaş

Yukarıda Şah Hatayi'nin nefeslerinde görüldüğü gibi talip, bir er eteğine yüz sürerek, nefsini öldürerek ve "el ele el Hakka" ilkesine uyarak cemâle ulaşır. Bu aynı zamanda kendi kişiliğine ulaşma ve kendini tanımadır. Er olmak, kâmil (olgun) olmak için özünü dâra çekip Pir ile görüşmek gerek. Bunu da rehberini önüne alarak, ona uyarak yapacaksın.

Ama ne var ki musahıbsiz hiç olmaz, tek başına yola gidilmez. Gidilen yolun edebi erkânı, yani kuralları vardır. Öyle bir dâr meydanına duracaksın ki yalan ve gerçekler burada ortaya çıkacak. Cem-cemaat karşısında varlıktan benlikten geçip hâk ile yeksan (toprakla dümdüz) olacaksın. Kendine ve toplumuna hesabını vermezsen can gözün açılmaz, doğru yolda değilsin, hakkı göremezsin. Dört kapının da yabanı olursun.

İlk iki deyişinde bunları söyleyen Hatayi, bir iç hesaplaşma içinde düşünür de olsa, "günahkârım, günahımdan bizarım" diyerek Pir Hacı Bektaş'ın huzurunda özünü

dâra çekip, görülüp sorulmak istiyor. Büyük Alevi ozanı Şah Hatayi'nin bu nefeslerinde, görgü cemi tapınma törenlerinin en önemlilerinden olan boyverme-başokutma, yani görgü-sorgunun gerekliliği özetlenmektedir.

Abdülbaki Gölpınarlı başokutmayı Bektaşî ve Alevilerde ayrı ayrı olmak üzere şöyle tanımlıyor:

"Bektaşîler her yıl, Muharrem ayı, yani Hicri yılın ilk ayı matem çıktıktan sonra ve sefer ayı geçtikten sonra cuma gecesi mürşidin ve ihvan (yönerleri, canlar) huzurunda onlardan razılık dilerler. Meydanın ortasında dâr denen yere gelerek başındaki tacı ya da arakiyesini (külâh, takke!) sağ elinde tutar ve niyaz durumunda şu tercümanı okur:

"Allah Allah Muhammed Ali divanında, erenler meydanında Pir huzurunda elim erde, yüzüm yerde özüm dârda; erenlerin dâr-ı Mansur'unda canım kurban tenim tercüman; bu fakiyrin elinden-dilinden ağrınmış incinmiş can karındaş varsa dile gelsin bile gelsin! Hakkını hakkından dilesin! Haktan gelen hakkıma razıyım Allah eyvallah!"

"Baba salavat verip, ihvandan razılık diler; onlar da oturdukları yerde niyaz eder, yani yeri öperler. Bu razı olduklarını bildirmektir. Bunun üzerine o can babaya niyaz ederek tacını verir, tekbirlemesi için. Böylece o can ikrarını yinelemiş olur. Bu törene başokutma adı verilir."

Bedri Noyan Dedebaba da aşağı yukarı aynı şeyleri söylüyor. Ancak başokutma dârına çıkan canların okudukları tercümanı Kuran-ı Kerim'den ayetlerle süslemiş. Tanımlaması ise şöyle:

"Bu tören kendini temize çıkarma, kardeşlerinden helallik dileme ve bunu almaktır. Bir yıl yapılmazsa ikinci yıl mutlaka yapılmalıdır. Daha fazla zaman

geçirenlerin ayrıca bir kurban kesmeleri gerekir. Beş yıl geçirenlerin, yani beş yıldan fazla zaman başokutmayanların, hizmet görmeyenlerin yeniden ikrar töreninden geçip nasip almaları gerekmektedir.”

A.Gölpınarlı, yine *Tasavvuftan dilimize geçen deyimler ve atasözleri* adlı yapıtındaki “Görgü-sorgu, görülmek sorulmak.” maddesinde şöyle yazmaktadır:

“Alevilerde kış mevsimi gelip, herkes bağının bahçesinin tarlasının işlerinden kurtulunca Dedeler, taliblerinin bulunduğu köylere giderler. Cuma geceleri bir evde toplanırlar. Musahib kavline girmiş (yani ikrar verip kardeşlik olmuş) olanlar bir yıl içinde yaptıkları suçları, toplantı yerinin ortasına Dâra gelerek söylerler. Dârda durandan incinmiş varsa, o da yanına gelerek şikâyetini söyler. Böylece herkes yaptığı suçun cezasını çeker, birbirleriyle haklaşırlar. Buna ‘GÖRÜLMEK’ denir. Dede bunları görmüş olur. Bu törene ‘Görgü-sorgu’ adı verilir.”

Pir Sultan’ın dâra ilişkin nefeslerinden birinde geçen şu dörtlüğe yeniden bir göz atarsak, görgü-sorgu, yani başokutma dârının toplumsal işlevini kavramak kolaylaşır:

Mansur Hakkım dedi buldu dârını
Talip burda çeker ahret zararını
Cümle kazanç ile küll-i varını
Bütün hak yoluna dökmeli imiş

Mansur “Ben Hakkın kendisiyim” derken (toplumsal ve ekonomik) insan gerçeğini dile getirdiğinden, kendini dârda bulmuştur. Talip kendine ilişkin gerçekleri saklamadan,

dârda can pahasına herşeyi ortaya dökmelidir. Benlikten uzaklaşıp tüm malvarlığını bu yolda verebilmelidir. Yaptıkları varsa öte dünyada *değil*, burada çekmelidir.

Boyverme-başokutma dârının Aleviler arasında, görgü cemi kapsamı içerisinde nasıl uygulandığını göstermek için *Son Görgü Cemi* adlı romanımızdan aktaracağımız bazı pasajlar, dârdaki ve dâri izleyen canların psikolojik durumunu gözlerimizin önünde canlandırmaya, Alevi toplu tapınındaki *dâr*’ı kafamızda daha iyi algılamamıza yardımcı olacaktır:

“İstanbullu Mikâil’le yolkardeşi İlik Mehmet er meydanında dârdaydılar. Mikâil evli olmadığından, sadece İlik Mehmet’in karısı yanlarındaydı. Dârdaki baci başörtüsünü omuzlarına indirmiş başı açık durumdaydı; ayak ayak üstüne koymuş kıpırtısız bekliyorlardı. Pir huzurunda Mansur dâri başlamıştı.

“Gözcü babanın; ‘Sofular bacılar! Edeb erkâna geliniz, iki sofu dârda!’ uyarmasıyla sazlar susmuş ve herkes dizleri üzerine oturarak kendini toparlamıştı. Hiç kimseden ses çıkmıyordu. Dârdakiler Mansur gibi asılmaya Nesimi gibi yüzülmeye hazırdılar. Onlara saygı göstermek, dârdakilerin yorgunluk ve çektikleri eziyetlerin, diz kırmış, kıpırdamadan oturanların da çekmesi ‘birimiz hepimiz hepimiz birimiz!’ ilkesine dayanıyordu...

“Bellerinde üç düğümle tutturulmuş üç peşkirden kemerbest bağlıydı. Bu üç düğüm Allah-Muhammed-Ali üçleminin simgesiydi. Beline kemerbest bağlamış her Alevi “beline” sadık olmak zorundadır. Vaktiyle ikrar verip musahib olmuş bu canlar bir can olmuşlardır. Yalan dolan olmaz bu meydanda. Öyle iyilikler-hayırlar değil ama hatalar, kötülükler ve yanlış davranışlar, kırgınlıklar açığa vurulur, yani ortaya dökülür. Açıkçası dâr meydanındaki sofular,

günah ve kusur sayılacak davranışlarını, içini rahatsız eden kötü düşüncelerini dışarıya vurup rahatlar ve iç huzuruna kavuşur.

“Bu, Hristiyanlıkta kilisedeki bir rahibe, kafes ardındaki bir hücrede en gizli bir biçimde günahlarını itiraf edip, tanrıyla kendisi arasına rahibi koyarak bağışlanmayı dilemek gibi birşey değildir. Pir huzurunda doğrudan oradaki canlara sofulara, bacılara, yani kısacası topluma açık itiraftır. Dedenin başkanlığında bir açık toplum mahkemesidir. Ceza önerileri sofulardan, canlardan gelir; taraflar dinlendikten sonra sesli oybirliğiyle yargıya varılır. Zarar görmüş canların zararları ödenir ya da zarar gören bağışlar, cemaati razı etmesini diler. Bu demektir ki zararın tutarı karşılığında toplum yararına bir katkıda bulunur.

“Dâr meydanında işlenmiş günahlar ve kusurlardan yargılamalar, kesinlikle mahkeme-i kübraya(!) bırakılmaz. Sorumlu olduğu toplumuna öder ve ondan bağışlanmasını diler. Boyverme bir arınma-durulma törenidir, bir içhuzuruna kavuşma törenidir. Meydanda özü dârda olanlar bilirler ki, cemdeki canlar kendilerini bağışlarsa Tanrı da bağışlar... Dede vekili Milla İsmail, görgü ceminin kurallarını en iyi bilen ve uygulayan kişiydi. Dedenin eteğine sakalını sürüp niyaz etti ve hizmete başladı:

“ ‘Hüü erenler! Allah Muhammed Ali ve Hünkâr Hacı Bektaş Veli’nin himmeti ve yüzuyu hürmetlerine sığınıp özünü dâra çekmiş boyvermeye hazır sofular bacılar! Birtek vücut olmuş cemin canları! Dâr Mansur dârı, meydan erler ve erenler meydanı! Bu meydanda yalan dolan olmaz, yalan söyleyenin derdine derman bulunmaz. Ve bu meydanda nice başlar kesilir de soran olmaz! Mansur gibi asılmaya Nesimi gibi yüzülmeye hazır mısınız dârdaki canlar?’

“İstanbul Mikâil şaşırıp kalmıştı. Baştan bir oyun gibi yaklaşmıştı görülüp sorulmaya. Onca yıllık kent yaşamında yozlaşmış ve öz kültürüne yabancılaşmış olduğu bir toplum biriminin, yani köyünün insanların arasında yargılanmaya başlaması iyiden şaşırtmıştı onu. Dârdan kaçamazdı. İkrarı bozmak başına büyük işler açabilirdi, bunun bilincindeydi. İlik Mehmet kardaşlığı ve bacılığının “hazırız, boynumuz kıldan incedir Pir huzurunda!” diye gür bir biçimde bağırmaclarına, cılız ve isteksiz bir sesle katılmıştı. Milla İsmail sürdürüyordu:

“ ‘Mehmet sofı, bacı! Mikâil sofı canlarım! Boynunuzda iki gözlü heybe var; ön gözde bizim gördüklerimiz ve iyi yanlarınızla dolusunuz, arka gözlerde kötü yanlarınız, yani yanlış davranışlarınız ve kusurlarınız dolu! El verdik, dil verdik ve bel verdik. Görelim dedik; elinize, belinize ve dilinize sadık mısınız? Çözülsün dilleriniz, meydana konulsun halleriniz! Heybenin ön gözü bizim arka gözü sizin. Arka gözünü boşaltın er meydanına!’

“Milla İsmail’in sorgulaması sırasında arada bir Hüseyin Dede sözbaşı yapıyor; ‘Muhammed Alinin himmeti, muhabbeti üzerinizde ola! Hünkâr Hacı Bektaş Veli katarından ve didarından ayırmaya!’ diye dualar ediyordu... Milla İsmail coşku içinde sorgulamasını sürdürürken Mikâil’in beti benzi atmıştı, özellikle ona sormaya başlayınca:

“ ‘Sen Mikâil sofı, yıllarca Muhammed Ali’nin yolundan yıllarca uzak kaldın! İyi dinle, burası et meydanı değil er meydanı! Döktüğün varsa doldur, ağlattığın varsa güldür! Doldur ki durulasın, güldür ki arınasın! Arınasın, durulasın ki Muhammed Ali’nin katarına yazılasın, erlerin evliyaların himmetlerine nail olasın!’

“ ‘Sen Mehmet sofı ve sen bacı! Dil verdik konuşasınız, el verdik tutasınız, göz verdik göresiniz

diye. El gövdede kaşdığı yeri bilir; doldurun döktüğünüz varsa ve güldürün ağlattıklarınızı! Onarın yaktığınızı, yıktığınızı varsa! 'Hatayi'm hal çağında / Hak gönül alçağında, Yüzbin kâbe yapmakta / Bir gönül alçağında' İşitiyor musunuz ne buyurmuş can Hatayi? Eğer bir gönül yıktıysanız, yüzbin kere kâbeyi yıkmış sayılırsınız! Ama bir canı güldürür, gönlünü yaparsanız; kâbeyi binlerce kez ziyaret etmiş ve hacı olmuş olursunuz! Onar ki kırdığını, doldur ki döktüğünü ve güldür ki ağlattığını Muhammed Ali'nin katarına katılıp didarlarını göresiniz!'... İlik Mehmet heyecanla yanıtlamaya çalıştı Kamber'in sorularını:

" 'Ne kimsenin tavuğuna kış kış! dedim ve ne de gözün üstünde kaşın var senin, dedim. Yer gök tanışımdır; ne kimsenin testisini devirdim, ne de gülünü soldurdum. Hakkım var diyen alsın hakkını! Canımla varımla er meydana'yım!'...

"... Mikâil, işitilir işitilmez bir sesle 'hakkı olan bizden de istesin!' dedi. Milla İsmail dârdaki sofular sesini kesince gür bir şekilde şöyle dedi:

" 'Ey cemaat, sofular bacılar! Bu canlar dâr meydanında Mansur gibi asılıp, Nesimi gibi yüzülmekten korkmuyorlar! Meydana can baş koydular, hakkı olan istesin ve alsın! Günahlarını kusurlarını görüp de göstermeyen, bilip de bildirmeyen varsa, derdine derman bulunmasın! Biz hepimiz birbirimizden sorumlu ve bir can bir vücuduz canlarım! Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için yaşamaktayız, dile gelin canlar dilee!'

"Kamber bir kez daha yineledi cemdeki canlara çağrısını. Üçüncüsüne başlamadan İlik Mehmet birden; 'Dedem, Kamberim' diye başladı, 'şu anda bir kusurumu, bir hatamı hatırladım. Karakışın başında Tihızkolu semtinde rehberim Veli babaya bir ziyan vermiştim. Yüküm çıkışmadığı için bir

oyum meşesini söktüm. Kendisini hemen haberlemeyi unuttum. Aradan zaman geçince de utandım söylemeye. İzin veriniz elini öpüp helallik alayım. Her ne isterse yapmaya ve vermeye hazırım!'

"Hüseyin Dede karıştı yine. Yakınında oturan rehber Veli Baba'ya dönüp sordu:

" 'Veli Baba ne diyorsun? Bağışlayacak mısın yoksa cezalandıralım mı?' Çavdar Veli Baba Dedeye niyaz edip, dâr meydanına çıkarken 'Demek İlik Mehmet sen sökmüştün benim bir oyum meşemi?' dedi. 'Şu cemaattan da yüzüm kara, sakalına bıyığına sıçtım sıvadım meşeyi söken adamın!' Yavaş konuşmuştu ama öndeki duyanlar güldüler. İlik Mehmet: 'He ya bendim Veli Baba, aradan uzun zaman geçince vallah utandım söylemeye, ver elini öpeyim!' Veli Baba gür bıyıkları altından gülerek; 'Hele dur hele,' dedi, 'daha seni bağışlamadım. Dedem, gerçeğe hüü! Hak sahibiyim, hakkımı alacağım!'

"Cemaattaki canlardan 'hak sahibi alsın hakkını, cemaatı da razı etsin haksız olan' sesleri yükselmeye başlayınca, Gözcü baba uyardı: 'Gerçeğe hüüü! İşelim sofular, susalım! Ağır olun batman çekesiniz, işin ki hak kelamı girsin kulaklarınıza!' Çavdar Veli Baba sürdürdü:

" 'Bir şartla bağışlarım İlik Mehmet sofuyu!' İlik Mehmet: 'Ne istersen yaparım Veli Baba; istersen iki yük odun vereyim o kestiğim yarım yük yerine.'

"Milla İsmail kısık gülüyordu Veli Baba'nın mukallitliğine. Kendi oğlu Ahmet'in yaşındaydı ve onunla bacanaktiler. Çavdar Veli: 'Dedem, söyleyin de Kamber Baba gülmesin bize! Hak sahibiyim, beni

razı etmek zorunda Mehmet sofı. Odun modun istemiyorum, bir dam dolusu çalı-çırpı var evde. Benim oğlan Gazi küçük, dahrayı yerinden kaldıramıyor. Bana üç gün alaf edecek, kuru ot doğrayacaksnı samanlıkta!’ İlik Mehmet: ‘Tamam’ dedi, ‘sen hakkını helal et, ben üç gün değil bir kış boyu sana alaf ederim!’

“Hüseyin Dede, ‘Veli Baba’ dedi, ‘bir küçük oyum meşe için üç gün çok değil mi?’

“ ‘Yok Dedem, değil. Hem ders olsun kendisine! Üç gün dediysen, üç gün boyunca mereğe hapsedecek değilim ya! Günde iki üç saat ot doğrayacak, üç gün istediği saatlarda gelsin!’ Dede, ‘haydi görüşün, niyazlaşın öyleyse’ dedi. İlik Mehmet eğilerek Veli Baba’nın elini öptü. O da yüzlerinden öperek bağışladığını söyledi ve duasını alıp dârdan indi.

“Milla İsmail üçüncü kez sorusunu yineledi:

“ ‘Dârdaki canlar Mansur gibi asılmaya, Nesimi gibi yüzülmeye hazır ve nazırlar! Hakkı olanlar alsın, kusurlarını görenler söylesin! Söylemeyenlerin günahları boynuna olsun!’

“Ön sıralardan birkaç ‘Biz razıyız Allah da razı gelsin!’ sözleri işitildi hafif yollu. Öfkelenen Kamber Baba tarafından gür ve toplu halde söylemeleri için uyarıldı cemaat. Birden Büyük Ocak tekkesinin direklerinden birinin dibinden, Ayrancılar gediğinden Dertli Fatma’nın sesi yükseldi; başörtüsünü omuzlarına indirip, olduğu yerde ayağa durmuş haykırıyordu:

“ ‘Ben razı değilim ben, İlik Mehmet’le helalından! Herkes ağzının içinden konuşuyor, fısıldaşıyor yaptıklarını. Ama biri çıkıp da açıkça

söylemiyor, böyle sofuluk olmaz!’

“Dede seslendi:

“ ‘Yol açın Fatma bacıya dâr meydanına gelsin, didar görelim!’... ”

Ve Fatma bacı dâra çıkar. İlik Mehmet’le karısının, köyün topraklarından geçen Ermeni barkanasından (toplu sürgün kervanı) bir yolunu bulup çaldıkları malın hesabını sorar. Verilen yargı, çalınıp saklanılan bu malın ortaya dökülerek paylaşılıp, işlediği bu günaha ortak olmak biçimindedir.

Görgü cemlerinde eşitlik baş ilkedir. Dârdâ sorgulama sırasında ana- baba, oğul, akraba, karı-koca birbirlerinden çekincesiz şikâyetçi olabilir, birbirlerinin kusurlarını söyleyebilir, ortaya dökebilirler. Örneğin, adı geçen römânda rehber Veli Baba boyverme dârına durduğu zaman, birlikte dârdâ bulunan kendi öz helalı (eşi) tarafından, Balkan savaşları sırasında başından geçen bir olay büyük bir günah görülerek ortaya dökülmüştür. Bacı itirafı kendi kocası adına yapmış ve onu paklamıştır unuttuğunu düşünerek.

Çünkü; “Eğer ol talib günahını saklarsa tarikat-ı Ali’ye kizbetmiş (yalan söylemiş) olur. Yol haini ve iman uğrusu (düşmanı) olur. Tarikat ona helal olmaz. Yediği lokma haram olur; samah ederse de haramdır ve o Ceme gelen müslüm bacılara baksa namahremdir!... Aman kardaşlar günahını saklamayıp derdini söyle! Karanlık kabire hiç koyma, burada söyle! Eğer Pir mala tamah edip hakkı batıl ederse, ol talibin hesabını ol Pir verir.” (İmam Caferi Sadık Buyruğu)

Boyverme-başokutma töreni, duruş olarak Fatıma ana ve Hallacı Mansur dârı biçiminde birinci aşaması sorgulama ve yargılamadır. Sonra talipler Fazlı dârına durur, diğer bir

deyimle *tarığa düşerler*. Yani, *tarık çubuğu* (öbür adıyla erkân çubuğu) altından geçerler. A. Gölpinarlı'nın "Bektaşilerde talibin başını tekbirlerler" dediği törenin Alevilerdeki karşılığı bu olmalıdır.

Boyvermiş, yani hizmet görme dârında sorgulanıp aklanmış musahib çiftler Dede'nin ayak ucunda, birbirleriyle yüzyüze gelecek biçimde; birinin kolu öbürünün başı altında, onunki de öbürünün boynunda olarak, kucaklaşmış durumda yüzüstü yatarlar. Ayakları dârın başından beri hep yalınayaktır. Eşleri iki bacı erlerinin ayak uçlarında, edeb-erkân (dizkurmuş) durmuş, başlarından indirmiş oldukları örtüleriyle çıplak ayaklarını siler kapatırlar eşlerinin. Sanki ciğerinden hançerlenip öldürülmüş Fazlullah gibi yüzüstü yatmakta, bacılar da onların başucunda saçını başını açmış, dizüstünde hafif sallanarak onlara ağlayıp sızlamaktadır.

Rehber de bu ölüleri yurmuş gibi elleriyle dokunarak başına "Tac-ı devlet", beline "Kemerbest" ve ayaklarına "Hak-ü türap" der. Dede sol eliyle sağ elindeki tarık çubuğunu sıvazlarken:

Hal erenler halıdır
Yol erenler yoludur
Gafil olmayın gaziler
Gelen üstadın elidir
Bism-i Şah, destur ya halife!

der. Sonra "Allah Muhammed ya Ali!" der ve önünde ölmüş gibi yatan, ama gerçekte "ölüme değin ikrarımıza sadık kalacağız, yolumuzdan dönmeyeceğiz"i simgeleyen yatışta bulunan iki cana bu çubukla üç kez vurur.

Canlar doğrulup her zamanki gibi ayakları mühürlü (Fatma ana dârı duruşu) Mansur dârına dururlar. Sonra eğilerek, tarık çubuğunu üç yerinden niyaz ederken, Dede, "altından geçene, suyunu içene sorgu sual olmaya Allaaah!" diye çığırır. Bu erkân çubuğu çalma ya da boyverme-

başokutma töreninin ikinci aşaması sırasında, cemdeki canlardan meydan çevresinde olanlar ayaktaadır.

Zakirler özel "tarık havası" çalarlar. Bu sırada söylenen nefeslerde üç nefes bir düvazımam sınırı yoktur. Görülüp sorulmuş canların tarık altından geçmesi bitinceye değin, zakirler de ayakta olmak üzere sırayla çalar söylerler. Her dörtlük sonrası, halka halinde ayakta bulunanların tümünün katılımıyla şu tevhid söylenir:

"Allah Allah illallah / İllallah Şah illallah!
"Hak lailahe illallah / İllallah Şah illallah!
"Ali mürşid güzelşahım / Eyvallah Şah eyvallah!"

Genellikle tarık havası çalınırken, ilk okunan nefes Ali'nin dünyadan göçüşü üzerine yazılmış Pir Sultan'ın nefesidir. Onunla konuyu bağlayalım:

İndirdiler kisvetini başından
Soyuyorlar Şahı Merdan Ali'yi
Çıkardılar tenesirin üstüne
Yuyuyorlar Şahı Merdan Ali'yi

Fatma ana ağlar şol yaşın yaşın
Dinleyin döldülün şu kişneyişin
Hasan'la Hüseyin kıblaya karşın
Yolladılar Şahı Merdan Ali'yi

Mürekkebi zemzem ile ezdiler
Üstbaşına mim duasın yazdılar
Kuburunda ak deveye yazdılar
Yolladılar Şahı Merdan Ali'yi

Kasdettiller imamların soyuna
Ağu konu İmam Hasan payına
Kefenini ab-ı zemzem suyuna

Bandırdılar Şahı Merdan Ali'yi

Pir Sultan Abdal' im bu havayınan
Arşa direk dikti bu duayınan
Kamber'in yettiği ak deveyinen
Gönderdiler Şahı Merdan Ali'yi

I.2.5 Dava görme ve düşkünlük Darı

Bireysellikten çıkartılmış Alevi tapıcındaki musahiplik kurumunun yaptırımları ve en az yılda bir kez görülüp sorulma, yani boyverme-başokutma dârlarına durup, malını canını ortaya koyarak toplumuna hesap verme zorunluğuna rağmen aksamalar ve aykırılıklar olmuyor değildir.

Alevi ahlakının en önemli ilkesi “benlikten uzaklaşma, öznefsini öldürme”dir. Kötülüklerin kaynağı onlara göre nefesine uyma ve benlikten şaşmamaktır. Elbetteki “BEN” ön plana çıkınca, kişisel çıkarlar ve mülkiyet duygusu ağırlık kazandığından, özbenliğin doyurulması için her araç kullanılacaktır. Bu demektir ki bireyin çevresindekiler ve toplum zararlanacaktır. Yakından uzağa kötülük yelpazesi yayılarak kusur, günah, kabahat ve suça dönüşecektir.

İnsan topluluklarının her türlüşünde ve toplumun her kesiminde görüldüğü gibi Alevi inançlı toplumun bireyleri de sınıfsal çelişkiler belirlenip büyüdükçe, yaratmış oldukları ilkeler ve yaptırımları dışlayan ve uymayan bireyler hep çıkmıştır. Elbetteki toplumsal yaşam biçimlerini oluşturan inançları doğrultusunda yaratmış oldukları bu ilke ve yaptırımların yanı sıra; adaleti sağlamak için uyumsuzları, toplumuna karşı aykırılık gösteren ve suç işleyenleri yargılama düzenini de birlikte geliştirmişlerdir.

Şah Hatayı'den nefes örnekleri vererek hem yol ahlâğını hem de kusur ve kabahatların, suçların neler olduğunu görelim. Ayrıca talibin, yoloğlunun nelere uyması gerektiği

de işlenmekte bu şiirlerde. Sonra uygulamada suçluların davalarının nasıl görüldüğü ve hangi yöntemle cezalandırıldıklarına geçeceğiz. Burada hem dava görme, yargılama ve düşküne çıkarma hem de düşkünün görülüp topluma kazandırılmasını tek bir başlık altında incelemeyi yeğledik.

Hü diyelim gerçeklerin demine
Gerçeklerin demi nurdan sayılır
Oniki imam katarına uyanlar
Muhammed Ali'ye yardan sayılır

Üç günümüş şu dünyanın safası
Safasından artık olur cafası
Gerçek erenlerin nutku nefesi
Biri kırktan kırkı birden sayılır

İhlas ile gelen bu yoldan dönmez
Dost olan dostuna ikilik sunmaz
Eri hak görmeyen hakkı da görmez
Gözü bakar ama körden sayılır

Gerçek aşık menziline durursa
Çerağ gibi yanıp yağı erirse
Eksikliği kendisinde bulursa
O da erdir yine erden sayılır

Şah Hatay'im eder Bağdad'dır vatan
İkilikten geçip birliğe yeten
Erenler katında kıl-ü kal tutan
Yolu dikenlidir hardan sayılır

Ben mümünüm deyi dava kılanlar
Gerektir mümünün nişanı kardaş
Fahri alem Muhammed'in nurudur
Mümünler söylemez nisanı kardaş

İkrar verip bir gerçekten el tutup
Arif ol burhana vahdete yetüp
Lahmike lahm olup birliğe yetüp
Bir olur küfr ile imanın kardaş

Hoş okursun okuduğun tutmazsın
Bir ahmaksın sen seni farketmezsin
Kendi bilgin ile hakka yetmezsin
Sakin ara yerde kalırsın kardaş

Kendi bilgin ile ehli nazarsın
İçin arıtmayıp dışın düzersin
Elde ayıp görsen küfür yazarsın
Sen dahi cümleden betersin kardaş

Yalan dünya için yolar çarparsın
Bilmezem ki ne sıfatta koparsın
Konup gideceğin hanı yaparsın
Varacağın evi yıkarsın kardaş

Bu nefsi emmare yedi sıfattır
Kovdur gıybettir hırsır hasettir
Tamah şehvet cümlesinden eşeddir
Kimseye eyleme bühtanı kardaş

Hatayi aşkın nişanı gerek
Övünmeye delil burhanı gerek
Dervişin zatı sıfatı gerek
Yetemez meclise sıfatı kardaş

Muhammed Ali'den kurulu yoldur
Evvel rehberinden kaçana lanet
Evvel ikrar verip sonra dönene
Yapıştığı elden kaçana lanet

Erenler bu yolda hazırdır hazır
Musahip levnini defterden kazır
Gerekse eylesün bin kere özür
Onlar gibi yiyüp içene lanet

Aklını beğenüp ikrarın koyup
Kalkup havalanup nefsine uyup
Teberra gömlegün eynine giyup
Azazil yurduna göçene lanet

İblis gibi iller aybına bakup
Kendünü gözgöre odlara yakub
Eliyle boynuna ilmegün takup
Gaybet edup sırrı açana lanet

Beğenmeyup erenlerin sözünü
Benlik yurduna kondurmuş özünü
Hak kapudan döndürmüştür yüzünü
Azazil donunu giyene lanet

Arifler böyle dediler uluya
Azazil neylesün kalbi doluya
Teberra okundu yanlış bilüye
Kendi bilüsüne uçana lanet

*Hatayi'*m der bir veliyim yoluyla
Sultanın sohbeti her dem kuluyla
Gönülde kibr olup soğuk dilile
Özün muhabbetten seçene lanet

Bir talip, bir yoloğlu bilerek ya da bilmeyerek toplumuna çevresine zarar verdiğinde, yani bir suç işlediğinde; zarar görenler davacı-şikâyetçi olarak tanıklarıyla birlikte Dede kapısına gelirler. Sonra bir Meydan mahkemesi kurulur.

Dava görme dârı diye adlandırdığımız bu mahkemede

Dede asla tekbaşına karar vermez. Sanık durumundaki talibin suçu kesin olarak saptandığında Dede (Pir, Mürşid), anabaci (başitaçlı bacı), gözcü, çerağcı (delilci baba) ve rehberden oluşan mahkeme üyeleri ve canların önünde “yol düşkünü”ne çıkartılır. Düşkünlüğü hafif suçlardan birinden almışsa “mürüvvet meydanı” açılarak Düşkün görme dârına çekilir. Çok ağır suçtan yaşam boyu düşküne çıkarılmış bir kişi o toplumu terketmek zorundadır.

Ancak resmen devlet mahkemeleri tarafından yargılanıp, cezasını çekerek dönmüş ve ceme girmek görülüp sorulmak isterse, hem hasımları tarafından bağışlanmış barışık olması hem de toplumun onu aralarına yeniden almayı kabul etmesi gerektir. Aşağıda anlatılacağı gibi gözcü ve rehber aracılığıyla Dede’ye ulaştırılıp, Düşkün Görme dârına çekilir.

Biz burada uzun uzun suçları ve cezalarını incelemeyeceğiz. B. Noyan kitabında “Bektaşî ve Alevilerde Hukuk düzeni (Düşkünlük)” başlığı altında geniş bir biçimde çeşitli suç ve ceza örnekleri sergilemiş. Ayrıca N. Birdoğan da benzer bir başlıkla konuyu ayrıntılı olarak incelemektedir.

Biz bir dâr çeşidi gibi biçimselliğinden hareketle özüne inmeyi deneyeceğiz. Yine Şah Hatayi’den bir nefes geçelim önce. Hatayi büyük bir yol ehli ve önder olarak bu uzun şiirinde yolbozgunu küstahların işledikleri kusurlardan ötürü düşecekleri durumları ve bağışlanmaları için neler yapmaları gerektiğini özetliyor.

Bir sofı bu yolda küstah olunca
Takılıp geriye kalmak görünür
Özelenip tek birliğe geçince
Ahirette murdar olmak görünür

Bu dünyada nefsi için yaşarsa
Şeytana uyup da yoldan şaşarsa
İki kardeş (musahib) birbirine düşerse
Anın nasibini bulmak görünür

Birinciden düşen o bir hal olur
İkinciden düşen ne hayal olur
Üçüncüden düşen sinem yol olur
Anı yolu ile bulmak görünür

Dördüncüden düşen halı zar olur
Beşinciden düşen işi zor olur
Altıncıdan düşen yeri nar olur
Çok vakit derdine yelmek görünür

Yedinciden düşen yazı kış olur
Sekizinden düşen gözü yaş olur
Dokuzuncudan düşen yolu şaş olur
Anın malı yağma kılmak görünür

Onuncudan düşen yola gelemes
Onbirinciden düşen ağlar gülemes
Onikinciden düşen derman bulamaz
Arayıp mürşidini bulmak görünür

Arayıp bir kâmil mürşidin bulur
Mürvet deyip günahını ele alır
Erenler yerden gökten kuvvetli olur
Yüzsürüben Cem’e gelmek görünür

Mürşidler o demde Buyruk açarlar
Halledip müşkülü anda seçerler
Günahına göre kaftan biçerler
Salman Pak’a tarık çalmak görünür

Her meşayih sitem-tarık çalamaz
Kaçıncı huruftan geçeceğin bilemez
Sitemli hakkını birisi alamaz
Anı dört kapıya bölmek görünür

Şah Hatayi'm günahlardan geçilir
Hak ganidir bol irahmet saçılır
Anda zulumet evinden göçülür
Yeniden iptidaya inmek görünür

Şah Hatayi bu uzunca nefesinde 12 düşüşten söz ediyor. Bu düşüşlerden birine uğrayan yolarsızları, küstahları tanımıyor ve sonra yol gösteriyor. Ancak bu oniki düşüşün hangi iyi hallerden olduğu açık değil. Bununla birlikte İmam Caferi Sadık Buyruğunda geçen "Oniki farz, oniki işlek ve oniki erkân" başlıkları altında ilkelere eşleştirmek olası görülmektedir.

Şah Hatayi'nin nefesinde bir yol arsızının oniki erkânın herbirinden düşüşünde görüldüğü durumun tanımlamalarını bulmaktayız. Şah Hatayi mürşitlerin buyruk açmalalarından söz ettiği gibi, özellikle dokuzuncu, onuncu ve onbirinci düşüşlere ilişkin yaptırımlar Oniki erkânınkilere aynen uymaktadır. İlgili dizeleri şöyle değiştirelim:

(Sağ mürebiden) düşen yolu şaş olur
Anın malın yağma kılmak görünür
(Müşahiplikten) düşen yola gelemes
(Sohbetinden) düşen ağlar gülemes
(Tanıdıktan) düşen derman bulamaz
Arayıp mürşidin bulmak görünür

Buyruk'taki oniki ilkelere ilişkin belirlemeleri birlikte okuyalım:

"Ve dahi İmam Cafer Sadık'a talib olana erkân budur:

"Birinci kanaat ehli olmalı, ikinci sabır ehli olmalı, üçüncü hulku (huyu, ahlakı) mülayim olmalı, dördüncü cömert olmalı, beşinci gördüğünü örtmeli, görmedim demeli, altıncı pirden rızasız iş

işlememeli, yedinci döğene söğene kul olmalı (herhalde barışçıl olmak kastediliyor), sekizinci küfrü iman saymalı, dokuzuncu sağ (gerçek) mürebbi, onuncu sağ musahib, onbirinci sağ sohbet ve onikinci sağ aşına..."

On iki işlekle oniki farzı kısaca özetleyelim:

Birinci işlek kendi özünü tanımak, ikinci marifet tohumunu ekmek, üçüncüsü şefkatli olmak; dördüncüsü rıza eteğini tutmak beşincisi hikmet (bilgelik) sıfatlarını özünde cemetmektir altıncı ve yedinci kendini önemsiz görme, türabolma, hiçliğe yakınlaşmak; sekizinci özünü sabır eline teslim etme; dokuzuncu muhabbet kilesiyle ölçmek, yani sevgi-muhabbet ölçüsü kullanmaktır; onuncu ve onbirinci takva değirmeninde özünü arındırmak ve suyla yoğrulmak (!), iradet tennurunda (fırın) pişmek ve ihlas sofrasına girmek, özün dervişlere ve fukaralara harcamaktır.

Oniki farz:

1) Talibe gerektir ki evvel Hakkına doğru sözlü ola, doğru özlü ve helal lokmalı ola!

2) Kimseye haksız söz söylemeye; dosta ve düşmana, yani ikrardan ve inkârdan kamu halka bir göz ile baka. Kendi özünü cümleden aşağı gözleye.

3) Bildiğini şefkatle halka anlata. Öyle edeple anlata ki yol ve erkâna can va baş vereler. Ve böylece kazancı makbul ola.

4) İnsanoğlunu aziz göre ve izzet ile birbirine hürmet kıla, hakir tutmaya.

5) Rızaya teslim ola

6) Tevekkeli ola

7) Herşeye tahammül kıla.

8) Tedbirli ola ve herkesten sakına

9) Kanaat ehli ola aza kanaat ede ki çoğu bula

10) Haktan gelecek rızık için gam yemeye

11) Herkesin işine karışmaya; kendi halinde uzlete (tenha)

çekile

12) Talip olan halk sermayesi ola. Tüm bu zikrolan oniki farz tarikatı ilm-i alâmettir..

Buyrukta bu üç ayrı başlıkta verilen 12'lerin kural ve ilkeler olarak birbirleriyle yakınlığını görmekteyiz. Bunlardan birkaçını yerine getirmeyen, yani bu ilkelerden düşenlerin yol arsızı yani düşkün olabileceklerini Şah Hatayi bize söylemektedir. Hemen belirtelim ki yol düşkünlüğüne karar verilen talibin musahibi da dava görme dârına çekilip yargılanır. Kendisi bu kusurları işlememiş bile olsa kardaşlığına engel olamadığından sorumlu bulunur, cemdeki canların katılımıyla sorgulanıp yargılanır.

Bedri Noyan'ın "Düşkün Meydanı, Mürüvvet meydanı ve Düşkün görülme" başlıkları altında incelemiş olduğu bölümden vereceğimiz özetle Dava görme ve düşkünlük dârını açıklayabiliriz:

Meydan erlerinden, yani bir Dedeye (mürşit veya pir) bağlı taliplerden bir kimse, şikâyeti varsa bunu gözcüye söyler. Bir muhabbet meydanı (Koldan kopan erkânı) açılacağı zaman, چراغlar uyarılmadan önce huzura gelip niyaz ederek, dâra durur ve durumu açıklar.

Gözcü, Şikâyetçiye dâr meydanına çağırdığı zaman o kişi tanık ve belgeleriyle dâra dikilip, şikâyetini ayrıntılarıyla anlatır ve suçlamasının kanıtlarını ortaya kor. Mürşid (uyarıcı) başkanlığında başıtaçlı (anabacı, Dedenin hanımı), چراغcı, gözcü ve rehber şeriat evine girerler. Burası ikrar törenleri yapılmadan önce, musahib olacakların yol abdestini alıp, beyaz kefen bezine dolandıkları ve hazırlandıkları yerdir. Burada oturuma çekilmiş olan mürşid, anabacı, gözcü, چراغcı ve rehberden oluşan heyet, aralarında konuşur tartışır. Konuşuklarını ve tartışmaları cemaata açıklamak gözcünün görevidir.

Dede dönünce, halâ dârda durmakta olan şikâyetçi ve tanıkları sitemden geçirir. Bunun için Dede üç boğumlu ve kayın ağacından yapılmış erkân değneğini (tarik çubuğu,

erkân-ı evliya, zülfikâr) yeşil torbasından çıkarır. Ocağın başına gider ve değneğin bir ucunu ocağa dayayarak davacıya:

"Altından geçen ve suyunu içen Hakkı inkâr etsin mi?" O da "Etsin!" diyerek erkân değneğinin altından bir kez geçer. Bu sırada zekirler saz çalarak, nefesler söylemekte ve düvazımam okumaktadırlar. İkinci kez mürşid sorar:

"Altından geçip, suyundan içip kötü dille gaybet eden Hak yönünden dur (inkârcı) olsun mu?" Davacı yine "Olsun!" diyerek değnek altından geçer. Üçüncü kez mürşid:

"Kardeşine bilmeden de olsa kemlik edenin kanı yezid kanı olsun mu?" deyince o da "Olsun!" diyerek tarik altından üçüncü kez geçer. Böylece şikâyetçiye, kesin olarak doğru söyleyip söylemediği, Meydanda bulunanların huzurunda bir kez daha yemin ettirilerek tekrarlatılmış olur. Ondan sonra tanıklar da aynı biçimde yemin ettirilir.

Sıra şikâyet edilen talibe gelmiştir. O kimse önceden zaten gözcü tarafından bilindiğinden meydan odasına, yani cemevine alınmamıştır. Eğer bir yolunu bulup da içeri girmiş olursa, Dedenin elini öpmeğe geldiği zaman Dede ona elinin tersini öptürür. Bu işleme uğrayınca kendiliğinden dışarı çıkar. Orada da papuçlarının burun tarafını dışarıya doğru dönük bulur. Çünkü iznikçi-papuççu hizmet sahibine gerekli buyruk gönderilmiştir. O talip hakkında birşeyler döndüğünü anlamıştır artık. Sürekli kendisini izlemekte olan gözcüye durumu sorar O da:

"Görülecek günün var, sabret!" der. Bunun üzerine sanık durumundaki talib dış kapıdaki kapıcının yanında ya da kahve ocağında bekler. Bir süre sonra meydan odasına çağrılır sanık. O da meydan odasının eşğine niyaz ederek, içeriye girmeden eşğin dibinde peymançeye geçer, yani Fatma ana dârına durur. Dava görme dârının ikinci aşaması başlamıştır. Sanık da tanıklarını gösterir. Dârda hepsi dinlenir, ifadeleri alınır. Ayrıca davacının tanıkları gibi

bunlar da tarık değneğinin altından geçirilerek yemin ettirilir.

Bu sanık dinleme dâri da yeminle sonra erince mürşid, anabacı, gözcü, çerağcı ve rehberden kurulu heyet yine şeriat odası denilen yere geçerler; durumu inceler, konuşur ve tartışır. Bir karara vardiktan sonra Meydana dönerler.

Kahve ocağında ya da kapıcının yanında beklemekte olan sanık durumundaki talip çağrılır. Bu kez diz çöküp meydan odası eşiğine başkoyar. Rehber tarafından boynuna tığbent (teslim kemendi anlamında burada!) geçirilip, başı açık, yalınayak ve sırtında kefen denilen düz ve dikiş siz beyez gömlekle Meydane getirilir. Zekirler sazlarıyla yeniden düvazımam çalar ve okurlar bu sırada. Sonra zekirlerden biri sazsız ve yüksek sesle şu Bağ Tercumanını okur:

Bismi Şah Allah Allah!
Hakkın kılıcı keskin olur mümin kalbin incitme
Bu meydanda ezel ebed gerçek vardır yalan yok
Bu meydana eğri bakan Mervanlara aman yok
Bu çerağın ışığını geçirene zaman yok
Bu ocağı söndürene umulmadık ziyan yok
İkrarına münkişlere erenlerden yaman yok
Hakkın kılıcı keskin olur mümin kalbin incitme!

Bundan sonra Mürşid heyetle birlikte alınan kararı bildirir. Karar cematta tartışılır. Eğer o kimse haksız bulunmuş ve davayı kaybetmişse artık “Düşkün” sayılır. Gözcü onu dışarı çıkarırken:

“Yuuuf münkişree! Lanet Yezid’e!” diye bağırlar. Bu şekilde geçici düşküne çıkarılan talibin kardaşlığı ve bacılığı, kendi eşi ve yol kefilleri az sonra destur alıp onun yanına uğrarlar. Düşkün artık kendi evine gidemez. Müsahibi onu en yaşlı kimsenin evine sığındırır. Baştaçlı eşiği olması yeğ tutulur. Ertesi gün düşkünün toplumla ilişkisi kesilmeye başlar. Örneğin davaları sürüden çıkarılır. Kırk gün çocukları ve karısıyla, evine kimse uğrayıp konuşmaz. Onun ayak basıp el sürdüğü yere kimse elini sürmez ve

ayak basmaz. Ayrıca verilmiş bir ceza (para cezası, çelik urmak, süreli veya süresiz sürgün) varsa o da uygulanır.

Yukarıda Şah Hatayi’den vermiş olduğumuz uzun nefeste oniki erkândan düşmeyi ve düşen yol küstahının bir mürşide ulaşarak, kendini bağışlatıp yola alınabileceğini kısa tanımlamalarla görmüştük. Ama Hatayi’nin mürşidlerin oturup buyruğa bakmaları gerek, diye önerdiği atalarından Şeyh Safi’ nin buyruğu (İsmail bin Halil, Menakıb-i Şeyh Safi elyazması) üç sünnet ile yedi farzı yerine getirmeyenler için bu tür “Düşkünlük cezaları” saptamıştır. Bedri Noyan Dede Baba adı geçen elyazmasından alıntılar yaparak şöyle sıralamaktadır üç sünnet ve yedi farzdan düşenler için verilecek cezaları:

“Birinci sünnetten düşene, yani dilinden Tevhid eksik olursa; yola boyun verdiği takdirde kendi istediği biçimde hizmet yapar, neziri (hakullah) ve özürü kabul edilir. İkinci sünnetten düşerse, yani adavet kibir, kin, buğz ve haset ederse; bir akça tercüman, üç akça halife hakkı alsın! Üçüncü sünnetten düşer, yani doğru söylüyene karşı gelirse; üç tarık çala, üç akça tercüman ve üç akça halife hakkı, beşakça da Pir-üstad hakkı alsın!

“Birinci farzdan düşer, yani sır söylerse; beş tarık vurula, beş akça tercüman halife hakkı, yedi akça üstaz hakkı alsın. İkinci farzdan düşer, yani söz birliğinden çıkarsa (zira ikinci farz talip bin bilir ise de bir dilden ötmek, tek ağızdan konuşmaktır.) altı tarık vurula ve yedi akça tercüman, beş akça halife ve onbir akça ustaz hakkı alsın!”

Bu şekilde üçüncü farz (bir günah işleyip özün beyan ederse, gaybet ve yalan söz ile yemin ederse), dördüncü farz (yani mürebbi hakkını vermezse), beşinci farz (kemerbest kuşanıp, el öpüp tövbeye geçmezse), altıncı farz (müsahi-

biyle birlikte ceme gelmezse); yedinci farzlardan (özünü mürşidine yetirmezse) düşerse aşama aşama akçalar artmakta ve tarık çalmaların sayısı yükselmektedir. Tarık vuruşların sayısı kırkyediye yükselirken, akça yetmiş dokuza kadar çıkmaktadır.

Eğer düşküne çıkarılmış talibe daha büyük ceza verilmişse kırk gün sonra evine sığınmış olduğu eşik ıssı suçlu adına, onun ikrar verdiği geceki görgü ceminde bulunmuş olan canları çağırır. Aralarında mürüvvet (mertlik) meydanı açtırmak için konuşur tartışır. Bu geçici düşkünün, yani suçlunun topluma geri dönebilmesi yapılan bir törendir. Bu dilek rehber ve mürşide iletilerek, anlaşma yoluyla mürüvvet meydanı açılabilir.

Bu töreni dava görme dârinin üçüncü aşaması ya da düşkün dârinin birincisi olarak almak olasıdır; çünkü bağışlanmanın ilk adımıdır. Mürüvvet meydanı açılmasıyla, erenlere bağlı kapı açılmıştır artık. Ve cemden uzaklaştırılarak cezasını çekmiş talip, “Medet mürüvvet!” deyip mürşid kapısına gelerek, eşiğe yüz sürmektedir. Pir Sultan ve Nesimi’nin nefeslerinde bunu nasıl duygulu dizelerle dile getirdiklerini görelim:

Eksikliğimi aldır dergâha geldim
Bin kanım var bir mürüvvet erenler
Aradım hatamı özümde buldum
Bin kanım var bir mürüvvet erenler

Erenlere bağlı kapıyı açarlar
Müşkülünü müşkülünden seçerler
Kanneden günahından geçerler
Bin kanım var bir mürüvvet erenler

Hey erenler benim yüzüm yeredir
Yüzüm yerde ise özüm dârdadır
İkrar nerde ise iman ordadır
Bin kanım var bir mürüvvet erenler

Beşincide yer ile gök dolmuştur
Altıncıda vakit tamam olmuştur
Kerem Muhammed Aliden kalmıştır
Bin kanım var bir mürüvvet erenler

Akgül Muhammed’in alın terinden
Kerem Muhammed’den mürvet Ali’den
Pir Sultan’ım böyle aldık uludan
Bin kanım var bir mürüvvet erenler

Bugün erenlere kurban
Serim meydanda meydanda
İkrarım ezelden kadim
Canım meydanda meydanda

Yanarım yoktur dumanım
Gönlümde yoktur gümanım
Al malın yarlığa canım
Varım meydanda meydanda

Kelleme koltuğma aldım
Kan ettim kapına geldim
Ettiğime pişman oldum
Dârim meydanda meydanda

Münkir irakipten kaçın
Mümine hulle don biçin
Ben bülbülüm bir gül için
Zarım meydanda meydanda

Gerçek olan olur gani
Gani olan olur veli
Nesimi’yem üzen beni
Derim meydanda meydanda

Eksiğimi aldım da meydana geldim
Aman mürvet günahkârım erenler
Kabahatım andan cürmümü bildim
Aman mürvet günahkârım erenler

Seriat taşından bir taş kaldırdım
Marifet ehlinin gülün soldurdum
Ne yaman kanlıyım nefis öldürdüm
Aman mürvet günahkârım erenler

Yoldan çıktım ise yola getirin
Kırılmış dalların şurda bitirin
Pişirip kotarip bezme getirin
Aman mürvet günahkârım erenler

Pir Sultan'im eydür sözün hatasın
Kadir mevlam bilir bunun hatasın
Var bir amel kazan hakka yetesin
Aman mürvet günahkârım erenler

Mürüvvet meydanı açılınca eşik ısı, düşkün talip için şefaât ve bağışlanma ister. Burada işlenen suç bir daha tartışılır. Bazan suçlunun bağlı oldukları Ocağa veya Hacı Bektaş'a gidip, oradan izin almalarına karar verilir. Böyle kabul edilirse gözcü düşkünü getirir. Yine boynunda tığı bend takılı ve belden aşağısına peştemal sarılmıştır. Eşikte yüzükoyun yatar ve bağışlanmasını diler ve mürüvvet (burada af istemek, bağışlanmayı dilemek anlamında) ister erenlerden.

Böylece sürünerek meydana gelir. Önceden hazırlanmış ve beheri altı batman ağırlığındaki iki el değirmeni taşı boynuna takılarak dâra çekilir. Bu dârda ona eziyet verilir; bu işkence bir çeşit ceza infazıdır! Bu suçu bir daha işlemeyecek ve anısını bilinçaltında taşıyacaktır.

Üstelik yarı çıplak altmış kilo ağırlığındaki taşları

taşıyarak dârda beklerken, mühürlü olan ayak bileklerinden de bağlıdır. Zekirler saz çalarak, üç nefes bir düvazımam ya da üç düvazımam dan sonra bir Allah Allah! (yani dua edilir) söylerler. Sazcılar düvazımamları bitirdikten sonra Dede de duasını etmiştir.

Dârda bekleyeni yeni görüyormuş gibi; “Bu küstahı, edepsiz hayasız yol arsızını dışarı çıkarın! Yürütün şunu!” diye bağırır dizüstünde doğrularak. Ayakları çözülen dâr çeken talip boynundaki taşlarla gerisin geri çekilerek, ya da dört elle geri geri sürünerek kapının eşigine dek üç kez gidip gelir ve:

“Mürüvvet Meydanın, kerem evliyanın suç kulların! Pir aşkına günümü görün, kurtarın beni, suçumu düzün! Suçlarım şundan şundan ibaret! İşte ortaya döküyorum!” der.

Dede: “Senin bu suçla yükünü kaldıramam, günahlarını boynuma alamam! Pire var, cemelullaha sığın! Ben seni Ali'ye saldı, o nasıl bilirse öyle yapsın!” dedikten sonra Hatayi'nin aşağıdaki nefesini şiir olarak, gülbenk çeker gibi okur. Ya da zekirlerin çalıp söylemesini ister:

Dön beri dön beri yüzün göreyim
Ben seni Ali'nin yoluna saldı
İkrarı boynuna zincir olası
Ben seni Ali'nin yoluna saldı

Dosttan ayrılmışım bugündür yasım
İşitsin avazım dinlesin sesim
Yollar karim olsun ikrarın hasım
Ben seni Ali'nin yoluna saldı

Fatma'na oturur muhkem yurduna
Yüzün'gören yanmaz tamu oduna
İmamda okunan hutbe adına
Ben seni Ali'nin yoluna saldı

Şah Hatayi'm eydür dertlerim koman
Yezitler çevirmiş vermiyor aman
Yardımcımız olsun on iki imam
Ben seni Ali'nin yoluna saldım

Eşik ıssı yani düşkün, evine sığındığı kişiyle birlikte Pir ocağına ya da Hacı Bektaş'a gider dârdan indirilince. Düşküne çıkarılmasından itibaren ve Pir ocağını ziyareti sırasında ailesi ve çocuklarıyla hep müsahibi ilgilenmektedir. İşleri güçleri ve geçimleri hep onun üzerinedir.

Düşkün talip ve eşik ıssı köylerine döndüklerinde, aynı akşam doğru meydan odasına varırlar ve düşkün görme dârına çekilir. Bu dâra çekilen düşkünün düşkünlük durumu kaldırılır.

Düşkünlük durumunun kaldırılması demek, o kişinin hukuki, medeni ve kişisel bütün haklarının geri verilmesidir. Düşkün dâri başlamadan önce bir kurban hazırlanır. O kişi düşküne çıkarıldığından beri ne evine gidebilmiş ve ne de eşini görebilmiştir. Bu nedenle karısının da bu meydanda olması gerekir. Düşkün kadın olursa onun için de kurallar aynıdır; durum farklı değildir ve aynı süreçlerden geçer. Sonra zekirlerden biri yukarıdaki "Hakkın kılıcı keskin olur, mümin kalbin incitme! bağını" okur. Rehber aracı olarak, oradaki canların hepsinin hakkını helal etmelerini ve düşkünün dâra çekilerek görülmesi için izin ister. Sonra düşkün yukarıda açıklamış olduğumuz görülüp sorulma, yani boyverme-başokutma dârından geçirilerek görülmesi tamamlanır ve düşkünlüğü kalkar.

Düşkün dârının yukarıda bir örneğini sunduğumuz cezalandırıp aklanma süresi ve biçimi Dedelerin uygulama yeteneği ve suç yorumlamalarına bağlı. Bedri Noyan'ın kitabına almış olduğu Alevi Dedesi Musa Karasoy'un bir uygulaması ise şöyle:

Komşu Sünni köyünden bir kadınla zina suçu işleyen bir talibe on yıllık düşkünlük ve sürgün cezası verilmiş. Bu süre

bitip de "aman mürüvvet!" diye mürşid kapısına geldiğinde "Defol, iki yüzü kara, maskara!" diyerek onu kovmuş. Üçüncü keresinde meydana alıp rehberine cemdeki canlara danışmış. Onlar da bu süre içinde kendisinin düzeldiğine inandıklarını söylemiş ve arka olmuşlar. Böylece ona bir görülme fırsatı vermesini talep etmişler.

Dede düşkünün boynuna su dolu büyük bir testi asmış. Niyaz durumuna indiği, yani elleri göğüste öne doğru eğildiği an sivri ucu alınna geçecek biçimde bir sopa çakılıyor önüne. Bu şekilde dururken yüz sopa vurulmasını buyurmuş Dede. Cem erenleri, ona arka olan talipler, "beş tanesini bana, beşini bana, onunu bana!" diyerekten yarıya kadar indirmişler sopa sayısını.

Ama bu dayak faslından sonra hemen indirilmemiş talip. Zekirler üç nefes bir düvazıma okuyup bitirinceye değin su dolu testi boynunda ve alınna sivri uçlu kazık, öylece bekletilmiş dârdâ. Böylece düşkünlüğü kaldırılarak görgüye alınmış.

Son Görgü Cemi adlı romanımızda kullandığımız Vahap sofunun çekildiği düşkün dâri motifi, köyde anlatılan çok eski bir uygulamaya dayanıyordu. Çok ağır bir suç işlemiş olduğuna karar verilen bir talip boynuna asılmış 50-60 kg.'lık taşlarla meydan ateşini çiğneme cezasına çarptırılıbiliyor.

O cezaya hiç layık olmadığına ve suçsuzluğuna candan inanmış böyle bir talip, tıpkı romandaki Vahap sofu gibi korkusuzca ateşi çiğneyip, "kuşgözü kadar bile yanık" almadan dârdan inerek görülüp-sorulmaya hak kazanır. Kısacası kendi öz toplumu içinde hep onlardan biri olarak yaşama hakkına yeniden kavuşur. Üstelik bu olağanüstü durum yüceltir, onu ermiş kılar.

DÜŞKÜN DARINA EK

ONİKİ BURÇ (Alevilikte suçlar ve cezalar)

Alevilikteki suçlar ve cezaları, geçici ve uzun düşkünlük dönemlerini belirleyen ve oniki burç adı altında oniki geniş maddeyi içeren bir elyazması, Hasan Nedim Şahhüse-yinoğlu tarafından bulunmuştur. Ancak yazmanın hangi tarihte hazırlanmış olduğu ve eskiliğine dair bir açıklama bulunmamaktadır. Malatya Balıyan Alevileri Dedesi Hüseyin Saka'nın elindeymiş. Bu yüzden kuşkuyla bakıyoruz.

Yazarın *Malatya Balıyan Aşireti* isimli kitabından aynen alıyoruz:

“1. BURÇ: Mürşidi kâmilin, mürşidin, pirin ve rehberin sözünü dinlemiyenler, komşular ve aileler arasında söz gezdirenler, başkalarının kapısını ve penceresini dinleyenler, yalan yere yemmin edenler, ihbarcılık yapıp komşularını birbirlerine düşürenler; kendi kulaklarıyla duymadıkları ve gözleriyle görmediklerini ‘duydum, gördüm’ diye yalan söyleyenler ve böylece komşular ve akrabalar arasında fesat vererek körükleyenler suçludurlar.

“Buyruk uyarınca düşkün sayılırlar. Bu gibi suçları işleyenler pirin öncülüğünde toplanmış cemaatin huzurunda 15 dakika ayakta bekletilir. Hafif ısıtılmış demirle dili dağlanır. Beş sopa vurulur. Cemdeki canların huzurunda tövbe ve yemin ettirilir.

“2. BURÇ: Tarla sınırı bozanlar, özellikle meyvalı ağaçları kesenler, sebze ve bostanları söken ve bozanlar; çocuklarının eğitimi yaptırtmayanlar, sağlam olduğu halde çalışmayanlar; komşularının hayvanlarını bilerek öldürenler ve sahibinin rızası olmadan bağına bahçesine girenler suçludur. Bunlara

şu tür cezalar verilir:

“İki yıl görgüden uzaklaştırılır. Bu süre içinde yakınları dahil hiçbir komşu kendisiyle ilişkide bulunmaz. Üçüncü yıl bittikten sonra suçlunun boynuna bir ip takılarak rehber tarafından pirin ve cemaatin huzuruna çıkartılır ve merkep gibi üç kez anırır. Sonra boynunda 4 hokka(5,132 kg.) ağırlığında bir yükle dârda yirmi dakika bekletilir. 17 sopa vurulur ve kızgın demirle elleri ayakları dağlanır. 13 akça halife, 20 akça pir hakkı olmak üzere para cezası kesilir. Görgü canları için bir kurban kesip lokma sunar.

“3. BURÇ: Komşularının ve başkalarının canlı veya cansız mallarını çalanlar, boş yere başkalarına hakaret edenler suçludurlar.

“Çaldığı mal ve paralar tanıklarının ıspatıyla, olduğu gibi yeniden sahiplerine geri verilir. Yok etmişlerse bedeli ödenir. Her kime döverek hakaret etmişse, o da aynı cisimle kendini dövecektir.

“Bu tip suçlu olanların üç yıllık düşkünlükleri olur; görgüye ve cem erenlerinin huzuruna çıkamazlar. Hiç kimse kendisiyle ilişki kurmaz ve yardım edemez. Üç yıl sonra rehber onu alarak, ip boynunda pirin huzuruna dâr meydanına çıkarır. Gelirken köpekler gibi havlayacaktır. Pir ve cemaatin huzurundan iki kez kovulacak ama aynı şekilde yeniden geri gelecektir. Bu kez boynuna üç hokkalık (3,850 kg.) bir ağırlık asılarak yirmi dakika bekletilir. Sonra kırk sopa vurulup, ayakları kızgın demirle dağlanır.

“Ayrıca bu kişiden 18 akça halife, 28 akça pir hakkı olmak üzere para cezası alınır. Cemdeki canlara bir kurban alıp kestirdikten sonra görgüsü yapılır.

“4. BURÇ: Komşu ve akrabalarının evlerini, harmanını ve ormanları yakıp tahrip etmiş, topluma

ait köprüleri, bentleri, sulakları, yolları ve benzeri ortak mallara zarar vermiş olanlar suçludurlar.

“Bu kimseler tam beş yıl görgü cemi yüzü göremezler. Yaktıkları, yıktıkları ve zarar verdikleri yerleri onarmak zorundadırlar. Her türlü ilişki ve yardımlaşma kesilmiştir bu süre içinde. Zararlar ödendikten sonra rehber önderliğinde pir huzuruna çıkar.

“Rehber, suçlunun boynuna kirli ip bağlar. Hem it hem de merkep gibi bağirtarak pir ve cemaatin önüne çıkartır. Meydanda yedi hokka (9,981 kg) ağırlığında bir cisim boynuna asılı olarak yarım saat ayakta, yani Mansur dârında bekletilir. Kırk sopa vurulur ve ayrıca yine kızgın demirle el ve ayakları dağlanır. 40 akça mürşid ve 50 akça ise pir hakkı alınır. Ondan sonra bir kurbanla görülp sorulabilir.

“5.BURÇ: Kızını Allahın emriyle birine vermiş, yani sözü kesilmiş ama sonra sözden dönüş yapıp, bir başkasına vermiş olanlar, kıyılmış nikâhı bozanlar ve bunu yapanlara yardım edenler suçludurlar.

“Altı yıl ceme alınmazlar bu gibiler, düşkünlükler. Komşuluk ve akrabalık ilişkileri kesilir. Bu süre içinde selam- sabah kesilir ve kimse yardım edemez onlara. Ekmek vermez ve ekmeğini yemezler. Altıncı yılın sonunda rehber gelir ve rehber onun boynuna pisliğe batırılmış bir ip takar huzura getirir.

“Dâr meydanına çıkarken domuz gibi burnunu yerde sürür, it gibi ürür ve merkep gibi anırır. Ağlayıp sızlayarak meydana varır. Cemaat da onunla birlikte ağlayarak onikimama, ehlibeyte ve Allah Muhammed Ali'ye yalvarırlar, dua ederler onun için.

“Pir ve cemaat huzurunda on hokka (12,930 kg.) ağırlığında bir cisim boynunda asılı olarak yarım saat ayakta bekletilir ve altmış sopa vurulur. 50 akça

mürşid, 65 akça pir ve 110 akça rehber hakkı alınır. Tövbe ve yeminden sonra ancak bir kurban keserek cem törenlerine katılabilir.

“6. BURÇ: Faize akça (para) verenler, alanlar ve aracılık edenler, bu yolla borçlandırarak bir kimsenin evini, tarlasını bağ ve bahçasını alanlar; hileyle veya zorla başkalarının mallarını elinden alanlar, kumar oynayan ve oynatanlar, bu yolla da başkasının mallarına ele geçirenler ‘Günah-ı Kebir’ işlemiş olurlar.

“Bu gibi düşkünler de altı yıl Muhammed Ali yolundan uzak kalacaklardır. Her türlü komşuluk ve akrabalık ilişkileri kesilecek; ekmeği yemeği yenilmeyecek ve selam bile verilmeyecek.

“Düşkünlük süresi bittiğinde rehber pislikle yoğurulmuş bir ipi boynuna takarak pir huzuruna getirecek ve hayvan gibi dört ayaklı olarak yürüttürecek. Bu durumda sırtında üç batman (23,084 kg.) ağırlığında yük taşıyacak. Domuz gibi burnunu yere sürecektir. Ondan sonra pirin ve cemaatin önüne alınacak. Burada aynı yük boynunda kırkbeş dakika ayakta, yani dârda bekleyecektir.

“45 sopa vurulduktan sonra kızgın demirle el ve ayakları dağlanacak. Tövbe ve yemin ettirilecek. 60 akça halife, 70 akça pir ve 125 akça rehber hakkı alındıktan sonra bir kurbanla görgüye girecektir!

“7.BURÇ: Karısını boşamış olanlar, boşanmamış nikâhlı kadın kaçıranlar ve bunlara yardım edenler suçludur. Bu suçları işleyenler yedi yıl pir ve cemaat huzuruna çıkamazlar, düşkünlükler. İneği, öküzü ve davarlarını köyün sığır ve davar sürüsüne katmazlar. Onlarla, evine gidip komşuluk edilmez. Selam verilir, selamı alınmaz ve ekmeği yenilmez.

“Bu kişi yedi yıl sonra rehber götürülür. Rehber, pisliğe batırılmış ip boynunda yederek pir huzuruna

getirirken eşek gibi anıracak ve domuz gibi burnunu yere sürece ve üç kez huzurdan kovulacak. Ama üç kez de aynı biçimde davranacak.

“Üçüncüsünde kabul edilecek. Dârda ağır bir cisim boynunda bir saat bekletildikten sonra seksen sopa vurulacak. Ayrıca taşlı ve dikenli yolda bir saat yalınayak yürütülecek. Dili ve ayakları kızgın demirle dağlanacak. Huzura gerçek kabul bu cezalardan sonra olacaktır.

“Yeniden Muhammed Ali yoluna girmesi için üç kurban kesecek. Kurbanlardan birisi köpeklere atılacak. İkincisi öksüzlere ve küçük çocuklara, yani cem dışındakilere dağıtılacak. Cemdeki canlara getirdiği o yılın kurbanı ayrı kazanda pişirilip dağıtılacak. Görgülü canların kurban aşına karıştırılmayacak.

“Ayrıca 90 akça halife, 100 akça pir, 150 akça rehber hakkı olmak üzere para cezası alınacak. Bunun dışında boşadığı kadın evlenmediği sürece, yıllık nafakasını düzenli olarak ödeyecektir.

“8.BURÇ: Kur’an’ın ayetlerini değiştirenler, yanlış yorumlayanlar(!) peygambere ve ehlibeytine dil uzatanlar, ehlibeytin buyruklarını inkâr edenler çok büyük günah işlemiş suçlulardır. 12 yıl pir huzuruna çıkamaz ve görgüye alınmazlar. Ölürlerse ölüsüne gidip cenaze namazını kılmazlar. Ekmeği aşı yenilmez ve evine ayak basılmaz ve hiç bir şekilde konuşulup yardımda bulunulmaz.

“12 yıl sonra rehber gidip, yaptıkları fenalıklardan kurtulmuş olduğunu tövbeler ederek bildirir. Rehber onu ceme ulaştırmadan önce vücudunun üst yanını soyurtup pislik sürer; boynuna da pislige batılmış ip bağlayarak pir huzuruna çıkartır. Buraya getirilişinde havlatarak, anıtarak ve domuz gibi burnu yere sürülerek hakaret edilir.

“Suçlu içeri girip, bu hakaretlere uğradığında,

cemdeki canlar onun yüzünü görmemek için ağlayıp sızlayarak toptan yere kapanırlar. Allaha, peygambere, ehlibeyte yalvarırlar. Suçlu üç kez kovulur. Her gelişinde aynı davranışlar içinde getirilir. Üçüncü gelişinde herkesten ayrı ve tek başına oturmak üzere kabul edilir. Ancak ayrı pişirilip dağıtılması koşuluyla iki kurban kesmesi gerekmektedir. Bu geliş sadece cem törenlerini seyretmek içindir, görgüye sorguya katılamaz.

“Ertesi yıl üç kurbanla meydan açılır. Kurbanlardan biri köpeklere atılır; diğeri öksüzlere, kimsesiz ve yoksullara dağıtılır, üçüncüsü cemaata getirilir.

“Pir ve cemaaten önünde boynuna onbeş hokka (19,245 kg.) ağırlığında bir cisim asılarak bir saat bekletilir. Arkasından 90 sopa vurulur, kızgın demirle elleri ayakları ve dili dağlanır. 100 akça mürşid, 130 akça pir ve 30 akça rehber hakkı olmak üzere para cezası kesilir. Bunlar da yeterli değildir görgüye girmesi için. Yine yeri cemaatin en arkasıdır. Üçüncü yıl bir kurbanla gelip, görülür.

“9.BURÇ: Nefsine ve hırsına uyarak veya kin ve öc almak amacıyla insan öldürenler en büyük suçludur. Böylesi bir suç işleyenler 30 yıl pir ve görgü yüzü göremezler.

“Bütün komşular ve akrabaları ondan ilişkilerini kesecek! Onu gören sofular ve bacılar, ağlayarak yüzlerini çevirecekler. 30 yıl ekmeği yemeği yenilmeyecek. Arkadaşlık edilmeyecek ve selam verip selam alınmayacak. Hiç bir surette yardım edilmeyecek.

“30 yıl sonra rehber götürülecek. Rehber onu alıp pir ve cemaatin huzuruna getirecek. Pir oradaki canların önünde kendisine şöyle diyecek:

“ ‘Bir kurban getireceksin. Kurban kesilecek ve kazanda kaynayacak. Kurban etinin kaynamakta olduğu ocağın bacasının içine seni başasağı gelmek

üzere asacağız. Kurbanın pişinceye dek bu durumda kalacaksın. Eğer ölürsen şehitsin, kurtulursan gerçek sofusun. Kabul ediyor musun etmiyor musun?”

“Suçlu kabul ederse bu işlem yapalacak. Kabul etmiyorsa ölünceye dek her türlü akrabalık ve komşuluk ilişkisi kesilip, köyden kovulacak. Öldürdüğü adam aynı evin içinde zina suçuyla öldürül-müşse ve tanıkları bile varsa bu suç sayılmayacak!

“10. BURÇ: Bakire bir kızı zorla ya da kandırarak iffal etmiş ama evlenmemiş ve geleceğini karartmış olanlar gaddardır, kafirdir, münafiktir. Böylelerinin derdine derman bulunmaz. Lanetli şeytandırılar. Kazandıkları haramdır. Komşuluk haramdır ve ölünceye dek düşkündürler.

“Hiç bir pir, mürşid, rehber, talip, komşu ve akraba sını görmeyecektir. Herhangi bir pir veya mürşid onu ceme alır, bağışlayıp görürse, o pir veya mürşid de ebediyen suçlu olur. Yıkadığı, pakladığı talip asla temiz olamaz. Hiçbir makama oturup, karar veremezler.

“Herkim ki o suçluyla ilişki kurarsa, yardım ederse o kimseler de suçlu olurlar. Birkimse, zorla iffal edilmiş o kızı kendine eş olarak alırsa, kazanacağı sevap yer ile gök arasını dolduracak kadar büyük olur. Bu evliliğe bütün melekler imrenirler, sevinir ve tanıkları olurlar.

“11. BURÇ: Müsahibinin, pirin, mürşidin, rehberin ve kirvesinin karısıyla zina edenler, kızlarını almış olanlar veya nikahlı ve sözlü kadınlara tecavüz edenler, ırz düşmanları büyük suçludurlar. Böylesi suçluların derdine derman olunmaz. Böyleleri kâfirdir, gaddardır, münafiktir ve şeytanı laindir.

“Bunlar yezit lanetullahtırlar. Nemrud’un ve Firavun’unun sıfatından olup, hiçbir surette ehli beyt ve ehli müslim tarikatına alınamazlar. Böylele-riyle hertürlü ilişki kesilir ve sürdürenler de

suçludur. Bu ebedi düşkünlerin bağışlanması müm-kün değildir.

“12. BURÇ: Mürşidini, pirini, rehberini, müsahibi-ni ve kirvesini öldürenler, livata yapanlar (erkek-lere tecavüz edenler) veya tüm bu suçları işleyenlere yardım edenler en büyük suçludurlar. Hiçbir din ve mezhebe ve ne de tarikata alınamazlar. Komşulukları kabul edilmez; kapısının önünden dahi geçilmez. Kesinlikle her türlü ilişkiler ve yardım kesilir. Böyleleri cehennemliktir ve cenaze namazları kılınmaz. Bunlara yardım edenler, yolda görüp yüzünü çevirmeyenler, selam verip alanlar dahi suçludur...”

Hangi tarihte hazırlanmış olduğunu ve neden “12 Burç” adı verildiğini - belki suçların giderek ağırlaşması ve cezaların yükselmesi neden gösterilebilir - kesin olarak bilemediğimiz, 12 madde halinde tertiplenmiş “Alevilikte suçlar ve cezalar”ın, *Şeyh Safi Buyruğu*’ndan alınarak değiştirilmiş olduğu düşünülebilir.

Laik ve çağdaş devlet ve toplumun gelişmiş adalet sisteminde elbetteki bu tür cezalandırmalara yer yoktur. Ancak ilk bakışta ağırmış gibi görünen cezaların, verilen ayrıntılar dikkatle okunduğunda, gerçekte caydırıcı niteliklerinin ağır bastığı anlaşılır.

Şeriat hukukunda çeşitli suçlara verilen, “göze göz, dişe diş” cinsinden, Vendetta (lat.Vindicta, yani bireysel intikamla cezasını verme!) ilkel hukuku çerçevesi içerisinde, “el ayak kesme, dil koparma vb.” cezalarının yanında, caydırıcı düşkünlük cezaları çok hafif kalmaktadır. Burada ayrıntılı karşılaştırmalara girmeye de gerek bulunmamaktadır.

I.2.6 Muhabbet Dârı

“Sevme, sevgi, sevmek, dostluk ve dostça içten konuşmak” gibi anlamlarda kullanılan muhabbet sözcüğü Alevi-Bektaşî felsefesinin özyapısındaki temel taşlardan en önemlisidir. Genci, divan tarzındaki bir nefesinde şöyle söylüyor:

Muhabbettir eyâ dâder rumuz-u sırrı vechullah
Muhabbetle küşad oldu kitab-ı küntü kenzullah
(...)

Muhabbetle silindi perde-i zulmet eya sadık
Muhabbetle bulur tahkik gönül rah-i visalullah
Muhabbetle derunun varını aşık mutahhar kıldı
Muhabbetle erer menziline abd-i atıullah
Muhabbetle müzeyyen kıl vücud-i kisverin ancak
Muhabbetle olur labud sana esrar-ı keşfullah

Açıklamaya çalışalım:

Ey kardeş tanrının yüzünün gizemi, muhabbetle bütün-
lendi. Tanrının küntü kenzen (gizli hazine) kitabı bu
sevgiyle açıldı.

Ey sadık dost! Karanlığın perdesi muhabbetle yırtıldı.
Gönül Allaha varmanın yolunu ancak sevgiyle, yani
muhabbetle bulabilir.

Ey aşık içinde varolan benliği muhabbetle pakla. Çünkü
tanrıya bağlı olanlar ancak muhabbetle menzile ulaşırlar.
Vücut ülkesini ancak sevgiyle donatabilirsin. İşte o zaman
tanrının gizi sana birden açılır.

Küntü kenzen (gizli hazine) gizemine gelince: Mutasav-
vıflara göre Davut peygamber tanrıya, “Ya rab bu dünyayı
ve bu dünyadaki herşeyi yaratmana neden ne olakı?” diye
sorunca tanrı, “ben bir gizli hazineydim, bilinmekliğimi
istedim. Kendi kendimi sevdim, muhabbet ettim. Ve bu
sayede şu eflakı (felekler) yarattım. Böylece gizli hazinemi
ortaya döktüm” der.

Kur'an'daki “Levlake levlak, lemme Halektul Eflak”
ayetini Alevi-Bektaşîler, “ya Muhammed ya Ali, eğer siz
olmasaydınız, bu evreni yaratmazdım, sizin aşkınıza
dayanamadım” biçiminde yorumlarlar. Böylece evrenin ve
insanın yaratılışını muhabbete bağlarlar.

Muhabbetten Muhammed oldu hasıl
Muhabbetsiz Muhammed'den ne hasıl?

diyerek en güzel özdeyişi yaratmışlardır. Muhabbet üzerine
sayısız nefesler vardır. Çeşitli ozanlardan bazı örnekler
geçerek Muhabbad ya da Muhabbet, yani sevgi, sevmek ve
sevilmenin Alevi inanç ve tapıcısındaki yerini görelim. İlk
örnekteki gibi açıklama yapmaya da gerek kalmayacak;
öztürçe, açık ve yalın anlaşılması kolay:

Muhabbet nidügün bileyim dersin
Erenler ceminde birdir Muhabbet
Bu aşkın sırrına ereyim dersin
Gönül deryasında düdür muhabbet

Muhabbet bağında münafık kalmaz
Öter bülbülleri gülleri solmaz
Bu bir sırullahtır aşikâr olmaz
Kudret haznesinde sırdır muhabbet

Hadis-i kudside buyurdu Mevla
Muhabbet hilatın giydi Mustafa
Melekler miraçta kıldılar nida
Hassolan ruhlara surdur muhabbet

Muhammed Ali'den sakın çekme baş
Ne derlerse sana desinler kardaş
Niyaz-ı Musa'dır fehmeyle sırdaş
Bosnavi ednaya Tur'dur Muhabbet

Ta kalu beladan sevdik seviştik
Ezel bizim yardır muhabbet
Muhabbet eyleyip birliğe yettik
Cesedin içinde birdir muhabbet

Can cana muhabbet verşe erkândır
Zira muhabbetin arzusu candır
Kırklar makamına varsa civandır
Rızâ'nın yurdunda birdir muhabbet

Muhabbettir yerin göğün direği
Muhabbet edenin yanar çırağı
Aşkın beytullah maşuk durağı
Hak nazar ettiği yerdir muhabbet

Bizim yerde bahar olur kış olmaz
Öter bülbülleri dilleri durmaz
Kokusu kesilmez rengi de solmaz
Necef bağı gülizardır muhabbet

(...)

Muhabbettir lailahe illallah
Muhabbettir Muhammed resulullah
Muhabbettir Aliyyü Veliyullah
Üçü de manada birdir muhabbet

Hak Muhammed Ali'dir ötesinde
Beytullah içinde hak haznesinde
Rıza yurdunda ve aşk deryasında
Cibrilin gördüğü nurdur muhabbet

Hakikat kitabın okur Cebrail
Marifet lokmasının sunar muhabbet
Canı hakka teslim eder Azrail
İsrafil dilin sırdır muhabbet

Hatayi bu makam özge makamdır
Makamın mührü onikimamdır
Şeyh Safi'nin buyruğunda tamamdır
Zira can arzusu didar muhabbet

Batınımda dedi bana bir aziz
Muhabbetten geçen Haktan da geçer
Vermen nasibini kesin gıdasın
Muhabbetten geçen Hak'tan da geçer

Muhabbet adem-i Hakka yaradır
Muhabbet etmeyen can mudaradır
Dünya ve ahrette yüzü karadır
Muhabbetten geçen Hak'tan da geçer

Gerçek olan bir nefese inana
Canımız veririz kurban canana
Lanet olsun ikrarından dönene
Muhabbetten geçen Hak'tan da geçer

Muhabbeten hasıl oldu Muhammed
Ali'ye verildi cümle velayet
Oniki imamın erkânı şefaet
Muhabbetten geçen Hak'tan da geçer

Dört kapı kırk makam yetmiş iki kat
Muhabbet dedikleri tecelliy-i zat
Mümine müslime hayır nasihat
Muhabbetten geçen Hak'tan da geçer

Muhabbet dediğin haslar başıdır
Muhabbet etmeyen Hak'kın nesidir
Dost *Hatayi*'min hak nefesidir
Muhabbetten geçen Hak'tan da geçer

Kul Himmet'in genel anlamda hem dârdan hem muhabbetten betimler geçen nefesine de bir göz atıp, muhabbet dârını açıklamayı deneyelim. Ozanın bu şiiri, Şah Hatayi'nin yukarıdaki nefesinde geçen dizelerden de yararlanarak ve onların üzerine oturarak yazdığını görüyoruz:

Muhabbetten geçen Hak'tan da geçer
Muhammed de muhabbetten hasıldır
Arifler boyuna bir kaftan biçer
Neslin yitirmeyen yine hasıldır

Amel olmayınca Hak'ka varılmaz
Mürvet demeyince dâra durulmaz
Şimdiki insana öğüt verilmez
Arif isen eğer hemen usul dur

Cehdeyle kendine eyidir dedir
Özünün karasın mürşide yudur
Hemen sofuluktan menfaat budur
Garazdan buğzdan kinden kesil dur

Derviş olup meydan açayım dersen
Sırat-ı mizanı geçeyim dersen
Ahrete imanla göçeyim dersen
Günah bendedir de dârda asıldır

Kul Himmet'im saklı nefes tutulmaz
Burda kalbe giren orda atılmaz
Türap olmayınca Hak'ka yetilmez
Türap gibi ayaklara basıl dur

Muhabbet dârları, görgü ceminin eksiksiz yürütüldüğü, yani musahib tutmadan tarık altından geçmeye ve cem birlemeye kadar tüm törenlerin yapıldığı cemlerde uygulandığı gibi; yeniyetmeleri, gençleri, musahib adaylarını bir

çeşit bilgilendirme ve eğitime toplantıları olan Koldan Kopan erkânlarında (Muhabbet meydanı açma da denir) sıkça uygulanır.

Ayrıca Dedenin talimleri arasında bulunduğu her zaman cem dışı, erkân dışı Muhabbet dârina durulabilir. Bu dâr adından da anlaşıldığı gibi muhabbet, sevgi, yarenlik ve dostluk içindir. Bir takım şakadan nedenler üretilerek sofular birbirlerini dâra çektirebilirler.

Cemde musahib tutma, boyverme ya da tevhit çekme sırasında tüm canlar diz kurmuş oturmaktadır. Gözcü babanın desturu olmadan dizlerini bükemezler. Destur verilmeden bu oturuşu bozmuş, destur verilmeden lokma yemeğe başlamış sofuları farkedenden gözcü ya da aşçı-lokmacı baba dâra çektirir. Bu hatayı çok kez kasıtlı işlemişlerdir. Çünkü içlerinden Dedeye ya da hizmet sahiplerine, cemdeki canlara birşeyler sunmak geçmiştir. Açıkta çıkıp söylemez böyle yarenlik cinsinden hatalarla kendini dâra çektirip, vermeyi içinden geçirdiği lokmasını sunar. Dârda şikâyet, savunma yargı cezalandırma evreleri şakalaşarak gülüşerek sürdürülür. Ama ceza kesildiğinde ciddi bir biçimde duasını alıp oturur, cemaatin kestiği cezayı da öder.

Ya da bir bakarsınız kalkıp Dedenin önüne gelmiş bacının biri indirdi başörtüsünü omuzlarına, kelle keserek (yere niyaz etme) özünü dâra çeker. "Dedem der, filan, filan ve filanca sofulardan razı değilim. Biz üç bacı yolaktan geçerken, ak çarşafı dolanmış karşımıza çıktılar; ödümüz kopayazdı, ya yüreğimiz yarılrsa da düşüp ölseydik!" diye şikâyetini söyler. O kişiler dâra durur ve kendilerini bir süre yalancıkta savunur. Daha sonra yaptıkları şakanın hatâ olduğunu kabul ederek "haklı hakkını istesin!" derler.

Muhabbet dârlarında dâra çektirenler "cemaatı razı ederse, ben razı gelirim!" diyerek, dâra çekilmiş olanları cemdeki canlara "birkaç tepsi helva, iki sacarası kömbe, cızlama ve katmer gibi yiyecekler hazırlayıp dağıtmaya" mahkum ettirir!

Samahlar bitmiş lokmalar dağıtılırken ya da bir ara dinlenme sırasında bir sofunun dâr meydanına çıktığını görürsünüz. Adlarını çağırarak onlardan davacı olduğunu söyleyip sekiz-on canı dâra çektirir. Onlara uyduruk hatalar yükler ve cemaatı arkasına alarak herbirinden Dede'ye ya da hizmet sahiplerine verilmek üzere bir çuval buğday, arpa veya un-bulgur sözü aldırır. Topluca Dede tarafından duaları verilir ve dârdan inerler.

Sonuç olarak muhabbet dârları bir çeşit yarenlik ve eğlenme için Dede'ye, hizmet sahiplerine ve cemaata bir şeyler adamak ve lokma sunmaktır. Her talip için bu dârdan son yargı "verme, sunma ve adak adama"dır. Ancak biçimsel olarak en ciddi dârların durumu uygulanır; başaşik, ayak yalınayak ve mühürlü ve bel kemerbestlidir!

Muhabbet dârının uygulandığı Koldan Kopan erkânı ise yukarıda belirttiğimiz gibi gençleri alıştırmaya ve bilgilendirmektir. Tefik Oytan şöyle tanımlıyor Muhabbet meydanı açmayı, yani Koldan kopan erkânını:

"Bu erkâna gerçekte bir ayın gözüyle bakılamaz. Gençleri toplantıya alıştırmaya, onlara adap erkân hakkında bilgi vermek. Yol ve süre sevgisi aşılacak için hazırlanan bir muhabbet meclisidir. Toplantıya canlar elleri boş gelmezler. Erkekler demleri kadınlar ise meze ve yiyecekleriyle gelirler!"

Bu koldan kopan meclisinde aynı cemin erkânları ve kurallar hakkında bilgi verilir. Rehber, Dede vekili kamber ve gözücü bir çeşit gösteri biçiminde Görgü Cemi'nden önemli törenleri öykünme yoluyla geçerler. Elbetteki sazcular, yani zekirler nefesler okur ve düvazimamlar söylerler. Ve yeni yetişmekte olan zekirler denenir, alıştırılır. Samahlar dönülerek gençlere alıştırılır. Gerçek cem olmadığı için sofra yerden kalkmaz, yenilir içilir

demlenilir. Buradaki dâra çekilme ve dâra durmalar da taklitten ve yaparak yaşayarak öğrenmekten öteye gitmeyen Muhabbet dârlarıdır.

Muhabbet Dârı uygulamasına bir örnek:

27 Temmuz 1992 tarihli *Milliyet* gazetesinin "Basından Seçmeler" sütununda çıkan, *Sabah* gazetesinden bir köşe yazısı alıntısında anlatılan acılı bir Alevi Cemi anısı, Muhabbet dârlarından ilginç bir örnek taşımaktadır.

Zülfü Livaneli'nin, yazar ve oyuncu Yavuzer Çetinkaya'nın zamansız acı ölümü üzerine yazmış olduğu bu anlatıyı kısaltarak vermek istiyoruz:

1987 kışında Erzincan'ın Keşiş dağları üstünde karlarla kaplı bir köyde, "Yer Demir Gök Bakır" filmini çekiyorlardık... Derviş'i Rutkay Aziz, muhtarı ise Yavuzer Çetinkaya oynuyordu... Köylüler herkese ismiyle sesleniyor, Yavuzer'e ise "Muhtar efendi" diyorlardı.

Bir gün köylülerin "Cem Ayini" yapacaklarını duyduk. Bu geleneksel törene katılmak için izin istedik. Bizi kırmadılar ve sonunda bir gece, kendimizi Cem ayininde bulduk. Kadınlar da aynı yere oturtuldu. Halıların üstüne bağdaş kurduk.

Dede çekti kucığına curasını ve gülbenk okudu. Daha sonra dualar ve semahlar başladı. Ayinin bir bölümünde "Lokma" yenilecekti. Köylüler güçlerine göre çeşitli yiyecekler getirmişler ve ortaya tepeleme yığmışlardı. Ancak Dede niyaz verilene kadar bu yiyeceklere el sürülmesi yasaktı.

Semahlar bitti ve Dede niyaz vermeden önce şikâyet bölümü başladı. "Özünü dâra çekmek" dedikleri bu törende herkes ya kendisinin ya da bir tanıdığının kusurunu, yanlışını söylüyordu. Böylece topluluk o kişiye, suçunun ağırlığına göre ceza veriyordu.

Ufak tefek bir köylü dizleri üstünde ilerledi, ortaya çıktı ve "Dedem dedi, "Benim muhtardan şikâyetim var." "Anlat oğlum!" Muhtar kıyafetiyle oturan Yavuzer şaşır-

mıştı. Acaba şikâyet kendi hakkında mı yoksa köyün gerçek muhtarı hakkında mıydı? Köylü anlattıkça Yavuzer'i kastettiği ortaya çıktı. Muhtar, Dede niyaz (destur, izin denmek isteniyor, *İ.K.*) vermeden önce küçük bir çörek atmıştı ağzına. Köylü bunun cezalandırılmasını istiyordu.

Yavuzer'in hesap vermek üzere ortaya gelmesini istediler. Hepimiz şaşkınlık içindeydik. İşin ne kadarı oyun, ne kadarı ciddiydi kestiremiyorduk. Yavuzer dizleri üstünde ortaya geldi ve "Evet yedim", dedi. "Ben bu adeti bilmiyordum."

Dede bir süre düşündü sonra bir...hakim ifadesiyle kararını açıkladı: "Bu hatayı basit bir köylü yapsa, affederdik" dedi. "Ama koskoca bir muhtarın adetleri bilmemesi mümkün değildir. Muhtar bir koyun kesip, cemaata yedirecek."

Zülfü Livaneli ve film ikibini şaşkınlığa düşüren şikâyet, suçlama ve cezalandırma olayı bir Muhabbet Dâr'ından başka birşey değildir. Anlatılan Cem Ayını da yukarıda sözünü ettiğimiz Koldan Kopan (Muhabbet Meydanı) Erkânı'ndan ibarettir.

1.2.7 Yaşamsonu Dârı ya da Dârdan indirme

Görülüyor ki dâr Alevi-Bektaşî inanç sisteminin her aşamasında vardır. Günlük yaşama değin inmiş sosyal hukuki, eğitimsel ve ekonomik özellikler içeren çok önemli bir öğedir. Dâr olayı Alevi bireyini, her talibi yaşam boyu adım adım izleyen ve onun dörtbaşı mamur bir kişilik kazanması için kutsallık kılıfına büründürülmüş kaçınılmaz toplumsal uygulamadır ve aynı zamanda töre ve ahlaki yaptırımlar güldestesisidir.

Bu güldeste bireyin ölümüyle çözülür, solar. Ama son bir uygulamıyla talibin ötedünyasını da buradan güvenceye(!) alır. Bu dârdan indirme erkânıyla sağlanır. Bedri Noyan, kitabında "Ölüm ve ölüm halinde erkân" başlığı altında yirmi sayfadan fazla yer ayırmıştır; Alevi-Bektaşîlerde ölüm

olayına ilişkin gelenekler incelenmektedir, çeşitli halkbilimsel araştırmalardan alıntılar ve gözlemlerden yararlanılarak.

Biz burada bu çeşit ayrıntılara girmeden, M. Teyfik Oytan'ın erkâna ilişkin açıklamalarını özetleyerek bölüme son vermeyi düşünüyoruz:

Dârdan indirme erkânı ölen bir talibin eş ve dostlarıyla, her türlü ilişkide bulunduğu toplumunun bireyleriyle gıyaben helallaşmasıdır.

Bir talip nasıl ki sağlığında her yıl bir kez de olsa boyverme- başokutma dârına durup görülüp soruluyorsa, hakka yürüyüşünü, yani ölümünü izleyen günler içinde ya da kış aylarında genel görgü cemi kurulduğu zaman, varisleri tarafından onun adına Dârdan indirme erkânı açtırılır. Eğer durumları iyi ise özel bir yaşamsonu dâr meydana açar ve cemin tüm harcamalarını üstle nirler.

Ölü can adına kurban kesilir, beşikteki çocuğun kursağına bile düşürmek ilkesi içerisinde lokma dağıtılır. Erkânın açılış biçimi tıpkı başokutmada olduğu gibidir. Ölen canın yerine onun veli ya da vasisi dâra durur. Eğer yaşıyorsa kardaşlığı bacılığı da onlarla birlikte dir.

Dârdan ölmüş talib adına; "ağrınmış incinmiş ve gücenmiş kimseler varsa dile gelsin! Bile gelsin ve hakkını talep eylesin!" tercumanını okurlar. Elbetteki Hakka yürümüş talibin bir kusurunu bilen, birine zarar-zıyan verdiğinden haberli olan varsa onu önceden açıklamış ve o candan razılık almıştır. Eğer ölü canın ödenmemiş borçları var ve alacaklısı çıkarsa, incinen birileri varsa varisler ödemeyi üstlenir. Alacaklı verecekli, ağrınmış incinmiş kimseler yoksa cemdeki canlar:

"Hepimiz razıyız, Allah da razı olsun! Gönül birliğiyle biz bağışladık, Tanrı da bağışlasın! Ruhu şad olsun ve Hak erenler yardımcısı olsun!" deyip yere niyaz ederler. Mürşid başokutmada olduğu gibi canların dualarını verip, onları dârdan indirir. Sonra hepsini tarıktan geçirir. Sonra zekirler ağır dokunaklı Hüseyin makamında, ölünün ruhunu kutlu

kılmak için aşağıdaki türden nefesler ve bir düvazımam okurlar:

İşte geldim işte gittim
Yaz çiçeği gibi bittim
Şu dünyada ne iş ettim
Ömürcüğüm geldi geçti

Çağırdılar imam geldi
Herbiri bir işe yeldi
Azrail pençesin saldı
Can kafesten uçtu gitti

İşte geldi yuyucular
Tenime su koyucular
Kefenim elinde hoca
Kefenciğim biçti gitti

Ayırdılar ilimizden
İp attılar belimizden
Pek tuttular kolumuzdan
Can cesetten uçtu gitti

İlettiler mezarıma
Sığındım gani Kerime
Toprak attılar serime
Gözüm yaşı taşı gitti

İmam telkine başladı
Bir sevapçık iş işledi
Komşular bizi boşladı
Geri dönüp kaçtı gitti

Kabrime bir melek geldi
Bana bir sualcik sordu

Hışmedip bir topuz vurdu
Tebdilciğim şaşıp gitti

Teslim Abdal oldu tamam
İşte geldi ahir zaman
Yardımcımız onikimam
Ten türaba karşı gitti

Vardım ki yurduna ayak göçürmüş
Yavru gitmiş ıssız kalmış otağı
Camlar şikest olmuş meylar dökülmüş
Sakiler, meclisten çekmiş ayağı

Laleyi sümbülü gülü har almış
Süleyman tahtını sanki mâr almış
Zevk ü şevk ehlini ahu zar almış
Game tebdil olmuş ülfetin çağı

Zihni dert elinden her zaman ağlar
Vardım ki bağ ağlar bağiban ağlar
Goncalar perişan güller kan ağlar
Şeyda bülbül terkeylemiş o bağı

Yar yanına giden ey bad-ı Saba
Şimdi yarım beni ansın ağlasın
O da benim gibi hasret mi eyâ
Mahşere dek bana yansın ağlasın

Bu gönül aşkıyla yaktı cismini
Vahdette görürse yarin resmini
Gece gündüz virdeylemiş ismini
Hab-ı gafletten uyansun ağlasun

Elemde kederde kaldım naçarım
 Vaslına ermeğe yok iktidarım
 Diyarı gurbette o nazlı yarım
 Hüsnü geda oldu sansun ağlasun

Düvazımam:

Muhammed Mustafa ey Şah-ı Merdan
 Aliyyel Mürteza sana sığındım
 Hatice Fatıma Hasan Mücteba
 Hüseyini Kerbela sana sığındım

İmam Zeynel ile Muhammed Bakır
 Cennet bahçesinde bülbüller şakır
 Cafer-i Sadık'a erdik çok şükür
 Musa Kâzım Rıza sana sığındım

Muhammed Taki'ye verdim salavat
 Aliyyül Naki'den isterim imdat
 Hasan-ül Askeri el aman mürvet
 Mehdi Sahip Liva sana sığındım

Ondört Masum-u Pak güruhu naci
 Onyeddi Kemerbest derdin ilacı
 Pirim Hacı Bektaş serimin tacı
 Hünkârı evliya sana sığındım

Virdi Derviş senin kulun kurbanın
 Yarın arafatta ulu divanın
 Senin mücrimlere çoktur ihsanın
 Pirim Şüca Baba sana sığındım

II. DÂRIN PİRLERİ, YA DA DÂRDA SİMGELEŞENLER

“... İmdi malum oldu ki Pirin huzuruna varmakta üç erkân vardır: Birincisi eli kuru-boş varmaya, ikincisi abdestsiz ve taharetsiz bedhuy varmaya! Üçüncüsü Pirin yanında şeriat ehli oldukta ellerini bağlayıp nazarda duralar! Yanında tarikat ehli var ise sufi olan ellerini yanına salıp dârı Mansur dura! Mürşid gülbenk edip ve talip secde edip şeytan aleyhun laineden kurtula ve ulu Ademe secde etmiş ola!

“Amma nazarda durmakta dört erkân vardır: Birincisi, Talip dâra geçip durdukta Mansur olur İkincisi, talip dâra geçip durdukta Nesimi olur Üçüncüsü, tarık altından geçtikte ve zülfikâr çalınıp kalktıktan Fazlı olur. Dördüncü erkân, talip gülbenk alıp gidince günahından azat olur ve masum pak olur!

Ve dahi sorsalar ki dâr kaçır? Cevap verkim dördtür: Evvelki dâr-ı Mansur, ikinci dâr-ı Fazlı, üçüncü dâr-ı Nesimi, dördüncü dâr-ı Fatıma... Bir talip hangi dâra dursa, o dârın Piri ol mümine şefaft eder!

İmam Caferi Sadık Buyruğu

II.1 Dârın tarihçesine ilişkin yorumlar

Daha önce yeri geldikte, duruş biçimine göre adlandırılmış dört dâr çeşidinden söz etmiştik. Alevi-Bektaşî dâr kavramında simgeleşen bu dört ulu kişinin yaşamlarını kısaca incelemek ve düzene başkaldırmış düşünce ve inançları uğruna canlarını vermiş bu uluların mücadelelerinden kesitler vermek istiyoruz.

Böylece gerici ve baskıcı yönetimlerin toplumsal muhalefetini oluşturmuş kırılmış, sürülmüş ve oluk oluk kan akıtmış olan Alevi toplumunun sosyal yaşamına düzen veren dâr olayında yaşamaları ve dâr kavramında simgeleşmelerinin anlamına varmak kolaylaşacaktır sanıyoruz.

Peygamberin kızı ve Ali'nin karısı Fatîma'yı anlatmaya geçmeden önce, bir duruş biçimi olan bu dâr dolayısıyla tarihçesinden söz etmek yerinde olacaktır. Saptayabildiğimiz bilgileri yorumlayarak açıklamayı deneyeceğiz. *İmam Caferî Sadık Buyruğu*'nda şöyle geçmektedir:

“Dâr-ı Fatîma, ayağını birbirinin üstüne koymaktır. Bu da İmam Hüseyin'den kaldı. Birgün Hasan ile Hüseyin otururken Sultan-ı Enbiya bir su istedi. İmam Hüseyin çabuk idi; daha önce davranınca sol ayağının baş parmağını taşa vurup kanattı. Efendimize su verirken haya ettiğinden sağ ayağını sol ayağı üzerine koydu...”

Doğrusu “ayak mühürlemek” diye adlandırılan bu duruşun İmam Hüseyin'den kaldığı açıklandığı halde, niçin Fatma ana dârı denildiğini anlamak güç. Hiçbir açıklama yok sadece kısaca bir dâr-ı Fatma tanımlaması var. Ayak mühürlemenin böyle bir söylentiyle kaynağının İmam Hüseyin olması, anası Fatîma'nın eğitim ve terbiyesine bu sonucu bağlamak belki bir yaklaşım olabilir.

Bu dâr duruşunu kent Alevilerinde (Bektaşîler) peyman-

çeye geçmek olarak adlandırılmasından yola çıkarak, Anadolu Aleviliğinde dâra durmanın kökenini saptamayı deneyeceğiz. Peymançe'yi Abdülbaki Gölpinarlı, “ahitçik” anlamında Farsça bir sözcük olarak görüyorsa da “Pây-maçan”dan bozulma olması daha güçlüdür, sonra kendisinin de kabul ettiği gibi.

Pay-maçan bir odanın, özellikle dinsel törenler yapılan yerin papuçluk denen ve eşik çevresinin adıdır. Dervişlerden biri, yoldan dışarı bir harekette bulunursa oraya gidip ayağını mühürleyerek niyaz durumunda bekler.

Kalenderilerde sağ ve sol kol çaprazlama göğüs üzerine konularak ayak mühürleyip, sağ elle sol kulak ve sol elle sağ tutmak erkândandır. Daha sonraları ise bu gelenek kaldırılmıştır. Tanımını “Elim ayağım yok, başım kesik erenlere teslim olmuşum” diye yaptığı ayak mühürleme halinde bu duruşun töre durumu alması üzerindeki söylentileri şöyle sıralamaktadır A. Gölpinarlı:

1) Salman-ı Faris'in sol ayağının başparmağı yokmuş, bunu göstermemek için böyle durmuş.

2) Ali'nin ölüm öyküsünde (tabuttaki ölü ve üzerine yüklendiği deveyi yeden kişinin de kendisi olduğu anlatılır) cenazesini götürmek için gelen, yüzü örtülü Arabın kim olduğunu anlamak için oğulları Hasan'la Hüseyin peşine giderlerken, İmam Hasan'ın sol ayağının başparmağına bir taş dokunup kanatmış. Araba yetişip kim olduğunu sormuşlar. Arap geri dönüp yüzündeki örtüyü kaldırıncaya, babalarının kendisi olduğunu görmüşler. İşte bu sırada İmam Hasan, sağ ayağının baş parmağını, kanayan parmağı üzerine koyarak, kanı babasına göstermek istememiş.

3) Bir de Mevlevî versiyonu: Birgün Ateş baz-ı Veli Mevlana'ya, aşevinde kazan kaynatmak için odun kalmadığını söyler. O da “Var ayaklarını sok kazanın altına!” diye buyurmuş. Ateşbaz (ateşle oynayan hokkabaz) buyruğa uyup, sokmuş ayaklarını kazanın altına. Ama içinden “ya ayaklarım yanarsa!” diye işkillenmiş. Bu yüzden sol

ayağının baş parmağı yanmış. Bunu Mevlana'ya anlattıklarında kalkıp aşevine gitmiş ve "vay seni ateşbaz vay!" diye paylamış. Ateşbaz-ı Veli kalkıp niyaza durmuş Mevlana'nın huzurunda. Yanan parmağını ona göstermemek için bu durumu almış.

Yine A. Gölpınarlı'nın dediğine göre peymançeye durmak, yani ayak mühürlemek Nakşibendilerin Halidi kolu dışında bütün tarikatlarda vardır. Eflaki'nin *Ariflerin Menkıbeleri*'nin eleştirel ve açıklamalı çevirisini Türkçeye kazandırmış olan Tahsin Yazıcı, kitapta geçen pay-maçan sözcüğünün "Papuçluk" anlamına geldiğini söylemektedir.

Duruş biçimini belirledikten sonra, Mevlevilerde kusur işleyen dervişlerin paymaçan'a çekildiklerini söylüyor. Onun da vermiş olduğu Ateşbaz olayına peymançeye geçmeyi, geniş anlamda dâr olayını bağlamak doğru olamaz. Çünkü Mevlevilerde, baştan beri anlatmaya çalıştığımız dâr yoktur.

Velayetname'ye göre Hacı Bektaş Veli'nin meclislerinde de peymançeye durmak vardır. Alevi-Bektaşilerde ayak mühürlemek, Dâr olayının içinde değerlendirilen bir duruş biçimidir o kadar!

Biz daha önce ve Hacı Bektaş Veli'nin mensup olduğu Babailer çevresi, yani Alevi Türkmenlerde Cem olayının toplu tapınç biçiminde geliştiğini ve Pay-maçan adıyla da olsa dârın sosyal yargılama ve toplumsal kararlar alma işlevini yerine getirmekte olduğu kanısındayız. Suç işlemiş derviş papuçlukta ayakta durdurup cezalandırmaktan çok uzakta bir gelişim ve yapılanma bu. Baba İlyas'ın torununun oğlu Elvan Çelebi'nin *Menakıb-ül Kudsiyye*'sinde bu olguya tanık olabiliyoruz.

Duvarlara binip yürüttüğü anlatılan Dede Garkın'ın (gerçekçi bir yaklaşımla 1221-26 yılları arasına denk düşebilir) Elbistan ovasında dörtyüz Türkmen obasının 400 şeyhini, bir mürşid ve büyük Şeyh olarak topladığını ve kırk gün CEM sürdürdüklerini ve bunca gün Paymaçan verdiklerini anlatan beyitlere bir gözatalım derseniz:

134

Ata binmez Dede divara binur
Divar altında at gibi atılır

135

Dede Garkın kerametın görür bir
Bir divara biner yürir ol şir

145

Şia şia guruh guruh gelir
Halisan muhlisan mürid olur

169

Dörtyüz ol kim halife vardı benam
Herbiri ehl-i keşf ü hal ü makam

175

Dört yüzün bir nefeste cem kılır
Birbiri üzre biragur oturur

177

Terk-i evtan kıldılar cümle
Yüz urup şeyha geldiler cümle

179

Ön ü son kırk gün içre cem oldı
Pâymaçân yerinde hep durdu

180

Pâymaçân virür bu miskinler
Yol içinde kemine elginler

181

Diledun çün vazife-i tâat
Gele yerine geçmeye sa-at

183

Ol sebepten sürindük uş geldük
Suçluyuz suçumuz kamu bildük

184

Dede aydur bu iş-i hayrūnnas
İşlemişdür meger ki Şeyh İlyas

Görüldüğü gibi yurtlarını terketmiş dörtyüz halife, Pirlerinin bir nefesiyle gelir cem olurlar. Bu cem tam kırk

gün sürer. Paymaçan bu süre boyunca işlevini görür; yol içinde eksiklikleri olanlar paymaçana, yani dâra durarak, eksikliklerini ve noksanlarını dile getirip mürüvvet dilemektedirler. “Sürünerek huzurunuzda geldik, suçluyuz suçumuzu kabul ettik!” demektedirler. Eğer Elvan Çelebi’nin bu betimlemesi (tasviri) doğruysa; dâra çekilmek ya da dâra durmak, farsça söylenişle “paymaçan virmek” Anadolu Aleviliğinde 13. yüzyılın ilk çeyreğinden beri uygulanmakta olduğunu söylemek olasıdır.

Hacı Bektaş Veli’den sonra ikinci büyük Pir bilinen Şah Abdal Musa (14.yüzyılın ikinci yarısı) ve onun ünlü talibi Kaygusuz Abdal’a atfedilen iki nefeste geçen dâr ve dâr meydanı, incelemekte olduğumuz paymaçan virme-peyman-çeye durmanın karşılığındaki dâr sözcüğünün ilk kullanılışı gibi görülmektedir.

Yine Kaygusuz’un bir nefesinden anlaşıldığına göre, Görgü cemi (ayn-i cem) erkânları çok büyük olasılıkla Abdal Musa ya da ondan önce düzenlenmiştir. Sözü ettiğimiz nefesleri buraya koyarak, dâr sözcüğünün Alevi literatüründeki anlamında kullanılışını görelim:

Muhammed Ali’nin kıldığı dava
Yok meydanı değil var meydanıdır
Muhammed Kırklara niyaz eyledi
Ar meydanı değil er meydanıdır

Kırklar özün biraraya kodular
Anlar cenazesin susuz yudular
Deveyi gördün mü gördüm dediler
Ört elin eteğin sır meydanıdır

Ne diyeyim şu erkânı kurana
Yuf çekerler bu meydanda yalana
Üçyüz altmış merdiveni bilene
Kör meydanı değil gör meydanıdır

Abdal Musa Sultan gerçek er ise
Ali’yi sevenler muhib yar ise
Hakkın maksuduna irem der ise
Urganı boynunda dâr meydanıdır.

Beylerimiz elvan gülün üstüne
Ağlar gelir şahım Abdal Musa’ya
Urum abdalları postun eğinine
Bağlar gelir şahım Abdal Musa’ya

Urum abdalları gelir dost deyi
Eğnimizde aba hırka post deyü
Hastaları gelür derman isteyü
Sağlar gelir şahım Abdal Musa’ya

Hindden bezirgânlar gelir yayınır
Pişer lokmaları açlar doyunur
Aşıkları gelir bunda soyunur
Erler gelir şahım Abdal Musa’ya

Her matem ayında kanlar saçarlar
Uyandırıp Hak çerağın yakarlar
Demine hü deyip gülbang çekerler
Nurlar gelir şahım Abdal Musa’ya

Meydanında dâra durmuş köçekler
Çalınır koç kurbanlara bıçaklar
Döğülür kudümler açılır sancaklar
Tuğlar gelir şahım Abdal Musa’ya

İkrandır koç yiğidin yuları
Muannidi çeksem gelmez ileri
Akpınarın yeşil gölün suları
Çağlar gelir şahım Abdal Musa’ya

Ali'm zülfikârı almış destine
Sallar durur yezitlerin kastına
Tümen tümen Gencali'nin üstüne
Sırlar gelir şahım Abdal Musa'ya

Benim bir isteğim vardır Kerim'den
Münkir bilmez evliyanın halinden
Kaygusuz'am ayrı düştüm Pirimden
Ağlar gelir Şahım Abdal Musa'ya

II.2 Dâr-ı Fatıma ve Fatıma Ana

Yukarıda dâr-ı Fatıma'nın tanımlamasından yola çıkılarak Dârın tarihçesi üzerinde yorumlar verdik. Daha önce de bu dâr hakkında açıklamalar yaptığımızdan dolayı, burada yinelémeye gerek kaldığını sanmıyoruz. Şimdi Alevi Dâr olayında simgeleşen ve dârın pirlerinden biri olarak kabul gören Fatıma anayı ve onun mücadeleli yaşantısını anlatmayı deneyelim. Ama incelememizin başından beri koyduğumuz ilkeye sadık kalarak, yine çeşitli ozanların nefeslerine göz atacağız.

Saptayabildiğimiz nefeslerin hemen tümünde "Fatıma veya Fatma Ana" olarak hitap edilmektedir. Genellikle Muhammed-Ali, İmam Ali ve İmam Hüseyin üzerine yazılmış nefeslerde ve pek az olarak düvazımanlarda adı geçmektedir: Ali'nin sadık eşidir ve hep düldül, Kamber, Zülfikâr'la yanyanadır Fatıma Ana.

Hüseyin'in sevgili annesi olarak öte dünyadan gelip, göklerden kanlı yaşlar akıtır; saçını başını yolar. Muhammed ve Ali'nin gözbebeği ve cennet kadınıdır Fatıma. Bazan annesi Hatice ile birlikte "Mihr-i Muhabbet (sevgi güneşi)". Bazan al-yeşil bezenmiş cennette, saçları nurlara garkolmuş oturmaktadır. Ali'nin yari ve cihanın gülüdür. Aşağıda birkaç ozandan vereceğimiz nefeslerin sadece Fatıma'nın

adının geçtiği kıtaları okuyalım:

Nura garkolmuş Fatma ananın saçı
Al yeşil bezenmiş cennetin içi
Sevdiğini almış çekiyor göçü
Muhammed Alinin göçü geliyor

Ya ilahi sen bilirsin halimi
Muhammed Mustafa'ya bağışla bizi
Ferzendi ol hatemi nur nübüvvet
Fatıma Hayrünissa için bağışla

Elinde zülfikâr altında düldül
Önünce Kamberi dilleri bülbül
Hazreti Fatıma cennette bir gül
Onu sevin dedi Hak Habibullah (Hadis)

Fatma Ana oturur muhkem yurduna
Yüzün gören yanmaz tamu oduna (Hadis)
İmamda okunan hutbe adına
Ben seni Ali'nin yoluna saldım

Şerime bir şevda geldi
Muhammed Ali'den beri
Yandı vücudum kül oldu
Ta kalu beladan beri

Ali'nin Fatma Kamberi
Hırka tutunur önleri
Seven onkimamları
Atası Pirimden beri

Kerbelanın yazıları
Şehit düştü gazileri
Fatma Ana kuzuları
Ah Hüseyin vah Hüseyin

İşte geldi bahar yazlar
Güzü güzler yazı yazlar
Fatma'na yolları gözle
Ah Hüseyin Şah Hüseyin

Şah İsmail Hatayi

Hatice Fatıma mihr-i muhabbet
Allahın kuluna edesin rahmet
İmam Hasan İmam Hüseyin mürvet
Kalma günahlara mürvet ya Ali

Hatice rehber-i divanda bir yar
Fatma ana ağlar hem saçın yolar
Hakka terazi olmuş nizam tutar
Şehit donu giyen İmam hüseyin

Ceddi Muhammeddir atası Ali
Anası Fatıma cihana Veli
Cümle evliyalar eder beli
Evliyalar sırrı İmam Hüseyin

Şahı Merdan Ali kurdu bu yolu
Hazreti Fatıma cihanın gülü
Evvel Seyyid Ali aldı yürüdü
Kırkların serdarıdır Kızıl Deli

Pir Sultan Abdal

Bir su vermediler ol adil Hâna
İçtiler yezitler hem kana kana
Çok figan eyledi hem Fatma Ana
Gökte melek yerde insan ağladı

Fatma anamız Ali'nin yarı
Beline bağlamış hub zülfikârı

Eba Müslüm gibi er oğlu eri
Fazl-ı Gülüstani neyledin dünya

Dedemoğlu

Sevdiğim Muhammed Ali
Çağırırım gel ha gel
Urum da Bektaşî Veli
Çağırırım gel ha gel

Ferhad isen dağı dolaş
Şehid isen kana bulaş
Fatma ana cara ulaş
Çağırırım gel ha gel

Kul Himmet

Hükmedersin hem zahire batına
Alem intizardır hüsnü zatına
Ali Kamber ü Zülfikâr Fatıma
Kuduretten mey dolduran el ağlar

Kerim Dede

Cennetten Ali'ye bir nida geldi
Ali'ye terceman gelen elmalar
Ali kokladı hem yüzüne sürdü
Ali'ye terceman gelen elmalar

Elmasın elmasın misk ile amber
Kokuna birikir cümle peygamber
Etin Fatıma ana kabuğun Kamber
Ali'ye terceman gelen elmalar

Pir Sultan Abdal

Elmayı getirüb terceman koydu
Şah eline alıp çarpıp kırdı
Birini Muhammed nuş etti gördü
Uçan melekler dergâha yetürdü

Hak taalâ gör nice nazar kıldı
Çünkü velayeti Şah ana verdi
Biri Düldül biri Zülfikâr oldu
Fatma ile Kamber anda yaturdu

Şah Hatayi

Ali'm çeker idi firkatin
Cümle kulların alırdı satın
Fatma ana ile Şehriban Hatun
Libasını üstüne döktü Ali'nin

Fatma Ana ağlar der yaşın yaşın
Şunda gördüm Düldül'ün kişneyişin
Hasan'la Hüseyin kıblaya karşın
Gönderdiler Şah-ı Merdan Ali'yi

Dedesi Muhammed yanına geldi
Hüseyinim mazlum deyip elini aldı
Arşta Fatma Ana saçını yoldu
İmam Hüseyin'in kanı nic'oldu

Pir Sultan Abdal

Devredip gezersin dâr-ı fenayı
Bağdat diyarına vardın mı turnam
Medine şehrinde Fatma anayı
Makamı andadır gördün mü turnam?

Kul Hüseyin

Muhammed'in Hatice'den olma tek kızı Fatıma'nın sözcük anlamı "sütten kesilmiş yavru"dur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Muhammed'in peygamberliğini duyuruşundan, yani 610'dan birkaç yıl sonra doğduğunu söylenmektedir. Ancak bu tarihten önce doğmuş olduğunu ileri sürenler de vardır. Yüzünün kendisine çok benzediği

kızını çok seven peygamber, onu sevenleri de cennetle müjdelemiştir.

Kendisine verilmiş çok sayıda sıfatlarından bazıları şunlardır; Zehra (parıldayan), Meryem-ül Kübra (ulu Meryem), mecmû-al nurayn (iki nur, yani nübüvvet ve velayetin kavşağı, birleştiği yer), umm a biha (babasının anası), Fatıma fatır (yaratıcı, başlangıç olan Fatıma) vb.

Fatıma, Hicretten yine birkaç yıl sonra küçük yaşta Ali ile evlendirilmiştir. Muhammed "Ali olmasaydı Fatıma'ya uygun bir koca bulunmazdım" diyerek çok sevgili kızını, 24 yaşlarındaki amcası oğlu Ali'ye vermişti.

Kur'an'da "bin aydan daha değerli ve şafak vaktine değin sürüp sonsuzluk barışını simgeleyen bir gece (Laylat-al Kadr, sure 97, 3, 5) olarak kutsanan Kadir gecesi'nde Fatıma meleklerden düşmüştür. Tanrı o gece onu bir top nur, ışık yumağı olarak melekler aracılığıyla göndermiş. Muhammed'in o geceden sonra, "Soyumuz Fatıma ile Ali'den sürecektir" dediği Fatıma, onikimamlar kutsal çizgisinin başlangıcıdır.

Kadir gecesi şafağa değin süren sonsuzluk barışıyla gelen epiphanies (zuhur, ortaya çıkışlar) olan onikimamlar silsilesini yaratan Fatıma, peygamberin soyunu bir erkek gibi sürdürmesi yönüyle Fatıma fatır (yaratıcı Fatıma); henüz evlenmeden kutsal imamlar epifanesini doğurmuş, varoluşun ötesinde ve o geceyi aydınlatan ışık kaynağı (lampas luminum) olduğundan imamların bakire annesidir (Fatıma batul). Yani Meryem-ül Kübra ile eşleştirilmektedir.

Peygamberin, kızı Fatıma hakkında "cennet kadınlarının, en inançlı kadınların; kısacası Muhammed ümmetinden olan tüm kadınların en ulusu olduğunu" bildiren hadisleri vardır. Buhari, Müslim ve Tirmizi gibi birçok hadis toplayıcı ve yorumcularda Fatıma hakkında bu anlamda hadislerin çokça bulunduğunu Gölpınarlı göstermektedir.

Gerek proto-İsmailizm ve gerekse Alamut İsmailizminde Fatıma'nın tanrısal özelliklerini tanımlayan çok sayıda

metinler bulunmaktadır. Bu özellikleri üzerine üretilen öyküleri ve felsefi derinlikler kazandırılmış verileri uzun uzun burada anlatamayız. Ancak elbette Anadolu Aleviliğine geçmiş olanlardan sözedilecektir.

Muhammed'in "Bunlar benim ehli beytimdir (ev halkım), onları sevenler beni sever, düşman olanlar bana düşmandırlar" diyerek mantosunun altına aldığı beşler'den biri olan ve onlara imrenerek kendisini de altıncı kabul etmesini isteyen melek Cebrail, Fatıma hakkında zamanın ve varoluşun ötesinden bildiği bu olayın tanıklığını anlatır. Cebrail ışıktan kubbelerin içinde yaşayan tanrı tutsaklarına bir cennet betimlemesi göstermiştir. Cennetin baş köşesindeki tanrısal imge Fatıma tüz-Zehra'dır. İsmailizm metinlerinde şöyle tanımlanmakta:

"Fatıma nurdan bir taht üzerinde oturmaktadır. Başında taşıdığı taç Muhammed, belindeki kılıç Ali ve kulaklarındaki küpeler ise oğulları Hasan ve Hüseyin'dir!"

Fatıma el Kübra (Ulu Fatıma) Alamut İsmailizminde büyük Hojjattır (Hüccet, tanık, şahit). Yani birinci İmamın, İmam Ali'nin en büyük tanığıdır. Fatıma sözcüğünün cafr (sayı, rakam) değeri 290 üzerinden hesaplanarak İsa peygamberin annesiyle özleştirilip, Meryem'in Fatıma'da ortaya çıktığı (epifanisi, zuhuru) ileri sürülür.

Anadolu Aleviliğinde, başlangıçta dörtlülükler halinde çeşitli ozanlardan vermiş olduğumuz örneklerde görüldüğü gibi Fatıma çok yalın biçimde tanımlanmıştır: Cihanın velisidir, makamı cennette bulunmaktadır. Hem bu cihanın hem de cennetin gülüdür. Onu seven, yüzüne bakan cehennemden od'una yanmaz! Muhammed'in sevgili çocuğu, Ali'nin yarı. Ve Fatıma sevgi güneşidir; kudretten mey doldurur ve çağırının carına yetişir.

Fatıma Ana görgü cemlerinde gülbenglere ve dualara girmiştir. Samaha çıkmış, hizmet görmüş ya da muhabbet dârlarına durmuş bacılara "Fatıma Ana katarından didarından ayırmaya! Dâriniz Fatıma dârı ola! Fatıma anamıza eş ve yoldaş olarsınız! Fatıma ananın hayır defterine yazılsınız gerçeğe hüü!" diyerek dualar eder Dedeler. Fatıma ana tek erdem örneğidir bacılar için Alevilikte. Cemlerde Hatice'nin çok az, Ayşe'nin ise kesinlikle adı geçmez. Alevi kadınları yaşamlarında Fatıma gibi doğru sözlü, özü pak, çocukları için yüreği şefkat dolu ana olmak için çalışır; kocasıyla omuz omuza mücadele veren en sadık yaridir!

Fatıma'nın cennette nurdan bir taht üzerinde oturduğu betimlemesi sözlü olarak muhabbet cemlerinde anlatıldığı gibi Bektaşilikte "Muhammed gülü veya Pence-i Ali aba" adıyla Arap harfleriyle oluşturan ve ehlibeyti gösteren insan yüzü Fatıma Ana'dır.

Ancak Alevi-Bektaşî dâr kavramında Fatıma ananın simgeleşmesini, tüm yukarıda özetlemeye çalıştığımız onun divinite'si, yani göksel yüceleğinden çok, kısa yaşamındaki mücadelesi ve haksızlığa başkaldırısına bağlamak gerek.

Çünkü baştan beri açıklamalarımızda görüldüğü üzere Alevilikte dâr göksel işleri değil, dünyasal yaşamı düzenleyen, toplumsal maddi işlevleri ağır basan bir ögedir. Örnek aldığı ve simge olarak kullanmakta olduğu kişiler haksızlığa, akıldışılığa başkaldırmış bu uğurda can vermekten çekinmeyen mücadeleciler ve devrimci bir ruha sahip insanlar olmalıdır ve böyle olmuştur.

Fatıma, babası Muhammed'in binlerce yıllık arabaların kabile yaşam düzeninin vahşet ve haksızlıklarına başkaldırıp, yeni bir düzen (İslam dini) getirme mücadelesinin başlangıcında doğmuş ve bu mücadelenin içinde büyümüştür.

610'dan 622 yılına değin Muhammed peygamberin aile çevresi lideri olduğu İslâm azınlığının içinde olduğu tüm sıkıntıları yaşamıştır. Muhammed'in önerdiği yeni düzen ve inanç anlayışında putlara tapınmayı yediği gibi; soy-sop,

ırk, boy üstünlüğü inancının da asılsız olduğu ve insanların halı-kilim tezgâhlarının tarakları, tarakların dişleri gibi birbirlerine eşit olup (*Künuz'ül Hakaik, Cami'us Sagıyr Eki*, II, s.185) hepsinin Adem soyundan geldiklerini, Adem'in ise topraktan yaratıldığını söylüyordu.

Hatta soyla sople övünen kişilerin pislik yiyen kişilerden de aşağı sayılmaları gerektiğini söylemekten çekinmiyordu. Bu nedenle Muhammed'in çevresine, kendilerini soylu sayanlarca hor ve hakir görülenler ve köleler toplanmıştı. İlk inananlar kan bağı akrabalarından bazıları ve bu horlanan aşağı sınıftan kimselerdi.

Mekke yönetimini elinde tutan varlıklı Kureyş kabilesi ve bu kabileyi destekleyen diğerleri; ticaret zengini amcası Ebu Talip ve Hristiyan ve Yahudilere zengin akrabalık zinciriyle ulaşan karısı Hatice'nin koruyuculuğu altındaki Muhammed'e önceleri öyle açıktan saldıramadılar. Hatta onu satın almayı denediler Haşimi kabilesinden bazı yakın akrabaları aracılığıyla. Başaramayınca ona inanan fakiri-fukarayı ezmeye; alışveriş yapmayarak, yiyecek ve sularını keserek ekonomik abluka altına almaya başladılar.

Yönetici kabilelerin, varlıklı tabakaların baskıları ve eziyetlerini giderek artırması yüzünden ilk islamların inançlarının sarsılmaya başladığını anlayan Muhammed, onların Etiyopya'ya (Habeşistan) doğru göç etmelerini istedi. Böylece Mekke'den ilk göç dalgası başlamış oluyordu.

Muhammed'in yüzünden Haşimi kabilesinin Mekke'de önemi azalmaya ve yalnızlığa terk edilmeğe başlamıştı. Güçlerinin azaldığı oranda Kureyş oğulları karşı hücumların bireysel şiddet eylemleriyle birlikte ekonomik baskılarını da artırıyorlardı.

Bir keresinde tek başına içinde 360 putun bulunduğu Kabe'ye gidip, putlara arkasını dönerek kendi tanrısına dua etme cesaretini gösteren Muhammed'in omuzundan aşağı insan pisliği dökmüşlerdi. Duyulduğunda ilk İslamın ileri

gelenleri, bir arada oturmakta oldukları ve bıyıkları henüz yeni terlemiş Ali dahil yalnkılıç koruyucuların beklemekte olduğu Ebu Talib'in evinde, Muhammed'in bu tedbirsiz durumunu tartışmaya koyulmuşlardı. Ama henüz altı-yedi yaşındaki Fatıma işitince koşup babasının üstüne atılmış pisliği temizlemişti.

Mekke'nin çukur bir semtinde bulunan Ebu Talib ve oymağının mahallesi Müslümanlığı kabul edip, diğer semtlerde yaşamaları tehlikeye girmiş insanlarla dolmuştu. Bu mahalle üç yıl boyunca ekonomik muhasara altında tutuldu. Koşullarının ne olduğu bilinmeyen bir anlaşmayla bu muhasara bir süre için kaldırılmıştır.

Ancak bu sıralarda Ebu Talib'le Hatice'nin üç gün arayla dünyadan göçmesi Muhammed için büyük kayıp oldu. İki önemli koruyucusu ve onların etki alanlarını yitirmiş bulunuyordu artık.

Bu sırada Mekke'nin yönetimini elinde bulunduran; çarşı-pazarı, iç ve dış ticareti ve kervanları denetleyen, el sanatlarını de yedlerine almış Kureyş kabilesinin en önemli kişisi Ebu Sufyan idi. Her türlü baskıya rağmen, silahlı hücum ve muhasarayla Muhammed ve yakınlarını ortadan kaldırmaya karar verilmemişti.

Ebu Sufyan genç ve güzel karısı eli defli çengi ve şarkıcı Hindu'yu bile kullanmaktan çekinmedi Muhammed'i baştan çıkartıp düzeni, yani İslamiyeti getirme girişiminden vazgeçirmek için.

Ebu Talib ve Hatice'nin ölümünden sonra ancak iki yıl dayanabildi Muhammed. Ağır saldırı, ölümler ve eziyetler karşısında birçok Müslümanların eski dinlerine döndükleri de görülmeye başlamıştı.

Muhammed'in durumu kurtarmak için çare ararken ileri görüşlülüğü, Mekke'nin "çobanlar" diye çağırarak çok küçümsedikleri hayvancılıkla geçinen Yesriblilerin kinlerinden yararlanmayı gündeme getirdi. Aynı yıl Hac mevsiminde onlarla gizli görüşmeler yaptı. Olasılıkla Yesribliler

(Medineliler) için, bazı kabileleri (Haşimiler ve Müslüman olmuş diğer topluluklar) kendi yanlarına çekip ezeli rakip ve düşmanları Mekkelileri içlerinden vurmak söz konusuydu.

Ancak Mekkeliler bu haberi alınca bir gece Muhammed'i öldürmeyi kararlaştırdılar. Cebrail aracılığıyla Tanrının bu kararı ona haber vermesi (Mutlaka Muhammed'in Kureysliler arasında casusları bulunuyordu!) üzerine Muhammed, yirmi bir yaşlarındaki genç ve güçlü amcası oğlu Ali'ye kendi yatağı dahil, Fatıma ve diğer çocuklarını emanet edip evinden çıktı. Kısacası Ali'yi tehlikeye atıp, kaçarak canını kurtardı.

İki kentin arasındaki kin ve düşmanlık üzerine oturtulmuş bu ileri görüşlü siyaset tutmuştu. Mekke'de oniki yıl boyunca arpa boyu yürüyemiyen, kuşatılmış ve baskı altında tutulan Muhammed, Medine'de on yıl bile geçmeden İslamın sosyal, ekonomik ve bireysel yasaları ve kurumlarını oluşturmuştu. Artık bir din devletinin kuruluşu bile ufukta seçiliyordu.

Bedr, Uhud ve Handek gibi ilk üç büyük savaşta hep savunma durumunda ve Medine halkı istisnasız arkasıdır. Zengin düşman Mekkelilerin kat kat üstün olmalarına rağmen, özellikle damadı ve amcası oğlu Ali'nin de yardımıyla iyi strateji ustası olduğunu göstererek onları dize getirmiştir. İslam bu on yıllık dönemde bütün Arab yarımadasına yayılmış bulunuyordu.

Fatıma kurulu düzeni değiştirme; insana değer veren, zayıfı güçsüzü ve köleyi kabile şeyhlerine (yani kervan ticaretinden büyük varlık yapmış konaklar yaptırmış ve vahalar dolusu hurmalıklar sahibi olarak bir çeşit kabile aristokrasisi oluşturmuş kişilere) tercih etmeye dayalı yeni düzen kurma; ilk İslam mücadelesinde çocukluk, yeniyet-melik-gençkızlık, kadınlık ve analık aşamalarının hepsinde vardır ve babasıyla omuz omuzadır. Örneğin Uhud savaşında Muhammed yaralandığında kendini çarpışmanın ortasına atarak, babasına kol-kanat geren ve yaralarını saran odur. Muhammed'in dinsel ve politik mücadelesin de hep omuzdaş

olmuştur Ali ile birlikte.

Fatıma 632'de babasının dünyadan göçmesiyle, eski düzeni yeniden kurmak isteyenlere karşı direnişe geçti. Bilindiği gibi gerek peygamberin can güvenliğinin sağlanması ve gerekse düşünce ve inançlarının yayılması için silahlı mücadele dönemi olan Medine yıllarının başlarında Ali çok yetenekli bir savaşçı olarak ön plana çıkmıştı. Bu yeteneğini en kritik savaşları kişisel becerileriyle kazanarak kanıtladı.

O yıllarda peygamberin yandaşları herhangi bir yenilgiyi kaldıramıyacak kadar zayıflık içindeydi. Muhammed'in kendisinden sonra çok iyi bir eğitim görmüş ve tarafından yetiştirilmiş Ali'nin, kendi davasını sürdürebileceğine büyük inancı olmasından halef olmasını istemesi çok doğaldı. Bu ashında zekice bir siyasetti o günün koşulları içerisinde. Salt damadı olduğu için değildi.

Ancak eski günlerin özlemi içinde bulunan kayınbabası Ebubekir, Ömer ve üvey kızı Rukiye ile evli damadı Osman bu duruma çok öfkelenmişlerdi. Ölümünden sonra özellikle Ömer, bu dönemde gelişen bir çok olayda kapalı kapılar arkasındaki kulislerin adamı olduğunu kanıtlamıştır.

Elbetteki eski düşman, yeni Müslüman kabile şefleriyle gizli görüşmelerde bulunmuştu Ömer. Ali karısı Fatıma ile peygamberi son saatlerinde yalnız bırakmamış ve ölünce de defnetme işleriyle uğraşırken Ömer, Ebubekir'i halife ilan ediyordu gizli görüşmelerden aldığı güçle. A.Jozef Dierl'in deyiimiyle "bu darbeci grup terör, rüşvet ve hileyle Ebubekir'i halife kabul ettirdi."

A. Gölpınarlı Muhammed peygamberin dünyadan göçerken bıraktığı malvarlığının dökümünü şöyle yapmaktadır:

"... Yoklukla yoksullukla övünürlerdi. Öldüklerinde evlerin de biraz arpa ekmeğinden başka birşey yoktu. Zırhları da arpa almak bir Musevide rehinde idi(!). Bıraktıkları dünyalık elbiseleri, iki kilim, bir

çarşaf, birkaç su kabı, tarak ve misvak; üstünde 'Muhammed Resul Allah' yazılı bir gümüş yüzük. Yirmibeş sağmal deve, yüz koyun, altı yedi keçi ve silahları. Fedek ve Hayberdeki biraz araziden ibaretti. Deve ve koyunlarının sütlerini kendileri ve aile bireyleri içer, artanını ashab-ı soffa denen yoksul sahabelere gönderirlerdi..."

Fatıma kısacık ömrü içerisinde Ali'den ikisi kız, ikisi oğlan (Hasan ile Hüseyin) olmak üzere dört çocuk doğurdu. Babasının ölümünün hemen arkasından Ebubekir'in, halef bırakmış olduğu Ali'nin hakkını gasbetmesine çok üzölmüş ve Ali'nin 17 sadık adamıyla birlikte Ebubekir'e biat etmeyi reddetmişti.

Fatıma bu kez kocasının başyardımcısı olarak politik mücadelenin içine girdi. Medineli iki büyük yerli kabileyi Ali'nin yanına kazanmaya çalıştığı zaman Ebubekir'le Ömer tehlikeyi sezdiler. Hemen karşı harekete geçerek, Muhammed'in bir vahiy (Sure XVI 26 ve XXX 38) üzere Hayber'in alınışından sonra Fatıma'ya verdiği Fedek hurmalığını elinden aldılar. Fatıma buna fazlasıyla üzüldü. Ebubekir, kendisini halife tayin ettirdikten sonra yaptığı bu ilk eylemiyle hem Tanrının buyruğuna hem de Muhammed'in Fatıma için söylemiş oldukları hadislere karşı gelmiş oluyordu.

Fatıma yapılan bu haksızlığı sineye çekip oturmadı. Babasını defnetmiş oldukları mescide gitti. Orada bir ibadet sonu, Peygamberin mezarını ziyaret etmekte olan Medinelilere karşı etkili bir konuşma yapmıştır. *Şerh-i Hutbe-i Hazreti Fatıma Selamüallah-ı Aleyha*'dan (Mirza A. Ahmet Müderris Vahid) A.Gölpınarlı'nın yaptığı çevirinin bazı paragraflarını geçelim:

"... Biliniz ki ben Fatıma'yım, babam Muhammed! Ne söylüyorsam yanlış değil ve ne yapıyorsam

yersiz değil! Muhammed'i üstün tutup saygı duyuyor ve onu iyi tanıyorsanız, bilmeniz gerektir ki o sizin kadınlarınızın babası değil benim babam ve sizin erkeklerinizin değil benim kocamın amcası oğludur!.. Putları kırdı, kötölükler toplumunu o bozguna uğrattı. Sabah olup alem aydınlandı; hak ve adalet karanlıktan çıktı. Büyük söz sahibi ve din önderi oldu; yol kesenlerin dilleri kesildi, sustular. Nifak yaratanlar mahvoldular. Küfür ve azgınlıklar sona erdi, sizler ihlasa (kurtuluşa) erdiniz..."

Babasının kendileri için yaptıklarını; halkı nereden nereye getirdiğini çok etkili bir söylemle şöyle dile getiriyor Fatıma:

"... Azlıktınız. Dosttan yoksundunuz. Taş dibinde kalmış, hemen içilip bitirilecek bir yudumcuk suydunuz! Ateş dolu bir çukurun kıyısındaydın ve aç kişinin fırsat kollayarak, kapıyı yiyivereceği bir lokmacıktınız! Yabancıların ayakları altına düşmüş bir toplumdunuz; çöldeki çukura dolmuş, deve sidiği ve pislikleriyle kokuşmuş bir damlacık suydunuz. Yediğiniz ağaç yapraklarıydı ve çürümeye yüz tutmuş keçi derisi yağlarıydı. Güçlülerin belasına uğramış ve Arabın kurtlarına lokma olmuşunuz. Tanrı kendisini ve soyunu kutlu kılsın, Muhammed'in sayesinde, kitap ehlinin eline düştükten sonra kurtuldunuz!"

Daha sonra Fatıma sevgili kocası Ali'nin İslam için yaptıklarını ve özverilerini anlatıyor. Arkasından da Muhammed'in ölümüyle birlikte yapılan haksızlıkları geniş bir biçimde dile getirip, iktidarı gasbedenlerin peygamber ve Allahın buyruklarını hiçe saydıklarını belirtmiştir. Ayrıca kendilerini açlığa, çaresizliğe ve yoksulluğa tutsak kılarak baş eğdirmek istediklerinden söz etmiştir.

Fatıma söylevden sonra eski Arap edebiyat geleneğine uyarak, babasının mezarına dönüp bir şiir okumuştur. Kitleyi etkileyecek yolları biliyor ve kendinden emin. Sonra Ali'nin ricasıyla kürsüden indiği anlatılıyor, ama sanmıyoruz. İktidar gaspçıları tarafından zorla indirilmiş olmalıdır!

Fatıma'nın gerek bu politik söylevi ve gerekse kadınlara karşı, aşağıda bir paragrafını geçeceğimiz konuşmalarıyla cennet, öbür dünya kadını değil, asıl bu dünyanın haksızlıklara başkaldıran en mücadeleci kadını olduğunu göstermiştir. Kadınları verdiği söyleve bakalım bir:

"... Dünyanızdan usanarak sabahı ettim. Adamlarınızdan, erkeklerinizden nefret duyarak bugüne yettim; sınadım attım, uzaklaştırdım kendimden onları! Gelin de kulak verin dinleyin! Zaman yaşadıkça size ne şaşılacak şeyler gösterecek! Ömrüme yemin ederim bu yaptığımız işler büyük kötülüklere gebe dir. Bekleyin bırakacağı anı! Sonra taze kanla, zehirle öldüren kaseyi ve o kasedeki kanı sitemle tutacaksınız! İşte burada boş şeylere uyanlar, ziyan olup giderler. Sonra gelenler, öncekilerin kurup düzenledikledikleri işleri nasıl başardıklarını sonunda anlarlar!

"Göreceksiniz bundan böyle, ne fitneler geliyor! Size haber vereyim kesip biçen kılıç geliyor; zalimlerin her yanı kaplayan hükümleri aldı yürüyor! Hakkımızı çarpıp almadalar, toplumunuz darmadağın etmedeler! Son pişmanlık gelip çatacaktır; o zaman nice olur haliniz?..."

A. Gölpınarlı'nın "hastalıklarında kendilerini dolaşmaya gelen kadınlara hitabeleri de belagat sanatında bir örnektir" cinsinden sudan bir açıklamayla sunduğu Fatıma ananın bu güzel söylevi, aslında tüyür tüyür özgürlükçü politik mücadele kokmuyor mu? Ne dersiniz?

Fatıma'nın, Mekke'deki başarısız oniki yıllık dönemi saymazsak, on yıllık Müslüman Arap halkını kendilerine karşı gelmeye çağıran konuşmalarını duyan, Jozef Dierl'in deyiimiyle "darbeci" Ebubekir ve Ömer, gaspettikleri iktidarı ellerinde tutabilmek için onun susturulması gerektiğine karar verdiler.

Zaten bu amaç için yapmayacakları hiç birşey yoktu. Fedek hurmalığını "Beytul mal" olduğunu ilan ederek Fatıma'nın elinden alırken Ebubekir'in aklından, Muhammed'in dul karısı olan kızı Ayşe'nin de bu hurmalıkta hakkı olduğu geçiyordu.

Ama Fatıma'nın çok rahat bir biçimde olayı, politik malzeme olarak kullanıp, islam topluluğunu aleyhine çevirebileceğini düşünmemiştir. Çünkü Fatıma sadece Fedek için değil, doğrudan Ali'nin başa getirilmesi gerektiğini, kendilerinin ise zorba ve gaspçı olduklarını vurguluyordu.

Elleri yalınkılıç, adamlarıyla sokakları ve mahalleleri tutmuş Ömer'in ve Ebubekir'in şahsen Fatıma'ya saldırdıklarını düşünmek akıllıca görülmüyor bize. Fatıma'nın böyle erkeklere ayrı, kadınlara ayrı vermeyi sürdürdüğü söylevlere ve konuşmalara son vermesi için, onu bir gün evinde yalnız kıstırıp ölesiye dövdürttüler. Üstelik Fatıma gebeydi.

Ama ne yazık ki, ne Ali ve yandaşlarının umutla, ne de Ebubekir yandaşlarının korkuyla bekledikleri İslam topluluğunun büyük tepkisi geldi. Demek ki kızına yapılan bu büyük ölümcül saldırıyı kınayacak ve başkaldıracak kadar on yıllık Müslüman halk Muhammed'i sevmiyordu. Yani İslamiyet onları tam anlamıyla eski inançlarından uzaklaştıramamıştı. Darbe-i iktidar olayının ilk altı ayı içinde geçiyordu bu olup bitenler.

Henüz 20-22 yaşlarında bulunan Fatıma bu korkunç dövülme olayından sağ kalkamadı; genç kadın arkasından yetim yavrularını ve çok sevdiği kocası Ali'yi bırakarak yaşama gözlerini yumdu.

Tepkisiz İslam topluluğunun durumunu kavrayan Ali, öyle

17 dostuyla iktidarı ele geçeremeyeceğini anlayarak Ebube-kir'e biatı kabul etti. Çünkü ayrıca Fatma olayı, aynı sonucun kendi başına da gelebileceğini gösteren bir uyarıydı. Üstelik bakmak zorunda olduğu çocuklarının bulunmasına karşı, yukarıda dökümünü verdiğimiz Muhammed'in Fedek'le bilikte tüm varlığına el konulup, geçimini yönetimin hazinesine bağlı hale getirilmiş olması da önemli bir etkendi.

Görüldüğü gibi dinin kurucusu, eski düzeni değiştirip yeni düzen getirirken onu maddi koşullara bağlayarak tam yerleşmiş duruma sokamadığından, ilk saldırı Muhammed'in kendi kızına yapılmıştır. Ehlibeytten ilk kurban Fatima olmuştur ve bu saldırı ve kurban verme hep sürecektir.

Ama Fatima'nın yaşamı bilinen yanlarıyla politik bir direncin destanıdır. Cihanın hem Velisi hem de kızıl gülü olmuştur! Pir Sultan böyle demiyor mu oğlu Hüseyine seslenirken? Aynı zamanda Ali ile birlikte Yolun kurucusudur ozana göre:

Ceddi Muhammeddir atası Ali
Anası Fatıma cihana Veli
Şahı Merdan Ali kurdu bu yolu
Hazreti Fatıma cihanın gülü

II.3 Hallac-ı Mansur Darı ve Hallac Hüseyin İbn-i Mansur

“... Evvel dâr-ı Mansur; dâra asılır gibi doğru Pir nazarına durup, elini sallandırıp berdâr olmaktadır.”

İmam Cafer Sadık Buyruğu

Hüseyin ibn-i Mansur al Hallac'ın yapıtlarını, inanç ve düşüncelerini incelemek için neredeyse bir yaşam harcamış ve üzerine ciltler dolusu kitaplar yazmış olan Louis Massignon'un *Hüseyin Mansur Hallac Divanı*'ndaki 10. kasideden bazı dizeleri çevirmeyi deneyerek başlayalım. Bu kasidede bir önceki konumuzu oluşturan Fatima'ya ve gizemlerine gönderme yapılarak onun “umm abiha” (babasının anası) sıfatı da geçmektedir.

Haydi benim eski sadık dostlarım, öldürünüz beni!
Benim yaşamım öldürülmemden geçer
Ölümüm yaşamak, yaşamım ise ölmektir!
Sizden dilediğim son arzu;
Varlığımın ortadan kaldırılması.
Bu bana yapılacak en büyük bağıştır, öldürünüz beni!
Benim yaşamayı sürdürmem,
Haksızlıkların en kötüsünü işlemem olacaktır
Hayatım beni canımdan öğrendirdi
Bu çürümüş yıkıntılar arasında.
Öldürünüz, yakınız dayanılmaz kemikler arasında
sıkışmış beni!

(...)

Ben bir aile babasıydım, üstelik yüksek sıradan
Ve süt nineler kucığında torunluk yapmıştım.
Şimdi tuzlu topraklar içindeki bir mezarın soğuk mu
soğuk

Taşları altında kalıbım dinleniyor.

Benim anam kendi babasını doğurdu (umm abiha),
 İşte böyle olağanüstü ana benimkisi!
 Belimden gelen kızlarım bana kardeş oldular
 Ne zamanın geçerli kurallarından bunlar
 Ne de zina ilişkisinden filan!
 Haydi şimdi dağılmış parçalarımı biraraya toplayınız,
 Hava ateş ve sudan billurlaşmış.
 Onları çorak bir toprağa ekip karıştırınız
 Sonra verin hizmeçilerinizin ellerine güğümleri ve
 kablari,
 Akan dereciklerden sular taşıyıp sulasınlar toprağımı!
 Göreceksiniz yedinci günün sonunda
 En güzel bir fidan filiz salacak.

Alevi-Bektaşilerde dâr olayının en büyük simgesi ve en önemli pirlerinden olan Türkçede söylenilen adıyla Hallacı Mansur, yani Hüseyin ibni Mansur al Hallac'a ilişkin sağlam bilgileri Louis Massignon, Anne-Marie Schinmél ve Henry Corbin'in yapıtlarından kaynaklanarak verecek ve yorumlarımızı bu bilgiler üzerine oturtmayı deneyeceğiz.

Hallacı Mansur'un yaşamına geçmeden önce çeşitli İslam ülkelerinin şiir ve edebiyatlarında nasıl görülüp değerlendirildiğine ilişkin bazı önemli saptamaları özetleyelim:

İran şiir geleneğinde tarikatçılar ve tasavvuf kuramcıları sık sık Hallac'a atıfta bulunmuşlardır. Kimi zaman ona acımışlar, kimi zaman hayranlık duymuşlar; kimi zaman ya reddetmişler ya da tasavvuf yolunda bir yolcu olarak görmüşlerdir.

Bazı mutasavvıflar, Tanrının cisimleşip insanda ya da başka varlıklarla birleşebileceğine inanmak olan Hulul öğretisinin savunucu olarak görüp, suçlamışlardır. 11. yüzyılda yazılmış bir kitapta Hucviri, ona olan büyük hayranlığına rağmen, "aklı yerinde tam değildi!" demiştir.

Bununla birlikte İranlı çoğu mutasavvıf ozan Hallacı Mansur'u yeğlemişlerdir. İran tasavvuf edebiyatına bu etkiyi

Şirazlı İbni Hafif'in davranışı yapmıştır. Hapisteyken Hallac'ı ziyaret edip onu savunmuş ve kendisini âlim-i rabbani (tanrıdan esinlenen bilgin) olarak nitelemiştir.

Öbür yandan Hallac'ın dinleyici ve öğrencileri, onun hapiste yattığı ve işkence edildiği yıllarda İran'da barınak bulmuş ve onun inanç ve düşüncelerini gizlice yaymışlardır.

Hallacı Mansur'un en önemli yazıları, İbni Hafif tarihçi geleneğinden Şirazlı Ruzbihan sayesinde korunmuştur. Ruzbihan'ın *Kitab al-Tavasir* ve diğer yapıtları üzerinde yazdığı yorumlar, Hallac'ın din anlayışının birçok bölümle-
 rini anlamamız için en önemli kaynaktır.

İran'da Hallac geleneğinin en önemli temsilcilerinden biri olan Ferideddin Attar (ö. 1220 Nişabur) Hallac'ı gördüğü bir düşte ruh kılavuzu (rehber) edinmiştir. Onun adı Attar'ın lirik ve epik şiirlerinde çok sık geçer.

Özellikle *Tezkeret-ül Evliya* adlı yapıtında Attar'ın, Hallacı Mansur'un çektiği işkenceyi anlatması, Farsça'nın konuşulduğu ya da bilindiği İran, Türkiye, Orta Asya ülkeleri ve Hindistan'da bu şehit mutasavvıf hakkında yazan hemen bütün ozanları etkilemiştir. Hallac'ın idamının tüm ayrıntıları sonradan yazılan yapıtlarda hep yinelenmiştir. Farsça, Türkçe, Urdu, Sind ve Pencap dillerindeki şiirlerde çeşitli kılıklara bürünmüşse de özde değişmeden kalmıştır.

Farsça yazan mutasavvıf ozanların en büyüğü sayılan Mevlana Celaleddin Rumi'nin yapıtlarında, Mansur'un alinyazısına sayısız yollamalar vardır. Hallac'ın birçok dizeleri Rumi tarafından pek ince bir biçimde süslenmiştir.

Türk halk tasavvufu geleneğinde de Mansur'a yönelik güçlü bir eğilim vardır. Şiirde örneğin hurufi ozan Nesimi, şiirlerinde Hallac'ı dâr kavramıyla yanayana çok sık kullandığı gibi; onu kendine örnek almış ve alinyazısını onunkine bağladığından derisi yüzölüp öldürülmüştür.

İran'da büyük mutasavvıf Hallacı Mansur'un adının geçmediği Farsça bir şiir yok gibidir; bu şiirlerde idam sahnesine ve aşkın hüznü yazısına atıflar vardır.

Sevgililerin saç örgülerini Mansur'un darağacı ipine benzettikleri bile olmuştur. Dahındaki kırmızı gül darağacındaki Hallac'ın simgesidir onlar için. Enel-Hak sözcüğü ise her zerrenin özünde ve her damlada mevcuttur.

L. Massignon, "Hallacı Mansur Türk halkları arasına, böylesine sevilen ve övülen kutsal tip olarak, önce Yesevi'nin şiirleri ve daha sonra Nesimi'ninkileriyle birlikte girmiştir, Bektaşiliğe giriş ayininde (İkrar verme töreni kastediliyor) Mansur dâri olarak simgeleşmiştir" derken, o da A.M.Schimmel gibi iki yanılığdan kurutulamamıştır ve eksiktir.

Bir kere, birinci bölümde Dâra ilişkin tüm tanımlama ve açıklamalarda gördük ki Alevi-Bektaşî cemlerinde bir tören değil, kullanılışına, biçim ve işlevine göre ad alan; tapınma törenlerinin tümüyle ilgisi olan, her durumda karşımıza çıkan geniş işlev alanıyla başlıbaşına bir kurumdur Dâr. Yani yola girerken yapılan "İkrar verme töreni, musahib olma"nın adına ya da Schimmel'in dediğince "yola kabul edilme meydanına" (kitabı çevirenin "merkezi" yakıştırması, konuyu hiç bilmediğini gösteriyor!) Dâr-ı Mansur denmez.

Anonim *İmam Cafer Buyruğu*'ndaki tanımlamasını konunun başında vermiştik; dâr kavramı içerisinde bir duruş biçimidir! Ancak dâr kurumu içerisinde simge olarak en fazla adı geçen kuşkusuz Hallacı Mansur'dur. İkinci yanılığı Alevi-Bektaşî edebiyatına Hallac'ın bir kutsal tiplene olarak Nesimi'nin şiirleriyle girdiğinin söylenmesidir.

A. M. Schimmel "14.yüzyıldan bu yana" vurgulaması yapmış bulunuyorsa da, Yunus Emre ile Hallac'ın dârla birlikte Enel-Hak söylemi içinde Türk halk tasavvufu, yani Alevi-Bektaşî edebiyatına girmiş olduğunu ifade etmemiştir. Görgü cemlerinde dâr başlığı altındaki kısmın girişinde verdiğimiz örnek nefesler arasında görüldüğü üzere, Yunus Emre hemen hemen Seyyid Nesimi'den (Nesimi dârinin piri olarak son bölümde genişçe ele alınacaktır) doksan yıl önce, şiirlerinde Mansur'un dâri ve didarını, ya enel-Hak çağırarak

bütünleştiği tanrının yüzüyle birlikte korkunç ölüm sahnesinde sürekli yaşatır.

Şiir söylemlerinde birlikte darağacına çıkar Yunus; yağlı urgana boynunu uzatır, yakar külünü göğe savururlar! Bütün bunlara Mansur'la maruz kalır ya zaman zaman yapanın ve yaptırının da yerine geçer! Mansur'layın tanrıyla birleşmiş yaratan, yapan- yaptırın ve bağışlayan olmuştur. Ve Nesimi'nin şiirlerinde Hallacı Mansur üzerine kullandığı söylem biçimi Yunus'unukine çok benzemektedir

Yunus Emre ve Nesimi'den birkaç dörtlük ve beyit örneği vererek küçük bir karşılaştırma yapalım:

Ol kaadir-i Künfeyekün lütfedici Rahman benim
Kesmeden rızkını veren cümlelere sultan benim
Hem batınım hem zahirim hem evvelim hem ahirim
Hem ben oyum hem ol benim hem ol kerim ü han
benim

Bu yer ü göğü yaradan bu arş ü kürsü durduran
Binbir adı vardır *Yunus* ol sahib-i Kur'an benim

(...)

1
Dâr olam girdâr olam Mansur olam ber-dâr olam
Ten olam hem can olam hem in olam hem an olam

2
Bizim meclisin mestlerinin demleri Enel-Hak olur
Bin Hallacı Mansur gibi kemîn divanesi

3
Mansur aydır enel-Hak der suretin oda yak
Deyniz dâra gelsinler ben dâri kurageldim

4
Ol Hallacı Mansur ile söyler idim enel-Hakkı
Benim gene onun dâr urganın takan benim

Ve Nesimi'den :

Mushafın harfi ve evrâkı benim
 Küllü şey'ün halikün bâki benim
 Mey benim sâğar benim sâki benim
 Alemin semmi vü tiryâki benim
 Çün ezelden ta ebed bâki benim
 Kün fekânın halkı vü hallakı benim
 Vahdetin bezminde çün saki benim
 Ben vücud-ı mutlakım mutlak derim
 Hak tanıktır Hak bilir kim Hak derim
 Ol dem İsrâfil ü hem sur olmuşum
 Gör enel-haktan ne Mansur olmuşum

Mansur enel-Hak aydur yani ki Hak benim Hak
 Çün Hak ayan imiş gör kim görmeye Hak ayanı
 Tahta çıkmak istemez Mansur olan ya minbere

Her ki Mansur oldu çıktı şah-ı aşkın dârına
 Yüzün enel-Hakkı beni zülfünde ber-dâr eyledi
 Mansur olandır asılan âlamda aşkın dârına

Ve L. Massignon sürdürüyor:

“Türk şiirinde Hallac eğilen bir gül, boynu bükük asılı, ideal bir büyük Veli olarak kalır. Lâmi'nin Kanuni'ye sunduğu kaside örneğindeki gibi. Hallac için Sultan Hüseyin Baykara, Heratlı tanınmış minyatörcü Bahzad'a onun tüm yaşamını anlatan resimlerini yaptırttı.

“Mevleviler törenlerinde çaldıkları müzik aracına Ney-i Mansur adı vererek ona adanmışlardır Anadolu'da. Ahi örgütünde, 14. yüzyıldan kalan fütüvvet-namelere göre, özel yay girişlerinde tokmaklarla

vura vura pamuğu çekirdeğinden ayırarak, iplik yapılmaya hazırlayan hallaçlık sanatının piri kabul edilir Mansur. Ayrıca şu anda dört Hallacı Mansur merkezi vardır yeryüzünde: Kırgızistan'da Osh, Bengaldeş'de Maij Bahandar (Chittagong) ve Shureshwara (Fandbur) ve Mauritania'da Ghudf'larda..”

Hallac'ın kişiliğini 11. yüzyıldan başlayarak işleyen ve Farsça yazan Hint şairleri Hallac geleneğine bağlı İranlı ve Afganistanlı ozanları bile aşmışlardır. Kullandıkları simgeler ve biçimler klasik İran şiirinde rastlananlarla neredeyse aynıdır. Hatta Müslüman Hind ve bu bölgelerde konuşulan yerli dillerde yazılmış tasavvufi halk türkülerinde Mansur daha da gözde bir kimsedir. Adı atasözlerinde bile geçer. “Bin yıl önce insanları Tanrıya inanmaya çağırmak için büyük mutasavvıfın görüldüğü İndus vadisinin uca bir köşesinde yanık bir Sind halk türküsünden şu dizeleri işitip de duygulanmamak elde değil” demektedir A.M.Schimmel:

Aşk yolunu bilmek mi istiyorsun?
 Onu sen Mansur'a sor!

Öyle ki İslam ülkelerinde sadece tasavvufçu ya da eğilimi olan ozanlar şiirlerinde değil, her alanda Mansur ve darağacı motifi kullanılmıştır. Hallac'ın büyük aşkı ve acısı yüzyılları aşıp ölmezliğe kavuşmuş; ozanlara ve yazarlara esin kaynağı olmayı sürdürmektedir.

Bir çağdaş Türk ozanı şiirinde Mansur vahdet davulu çalar ve kadehi birlik şarabıyla doludur. Taşkın ve büyük aşkı yüzünden ve tanrı kendisini çok sevdiği için eziyet çekmesi gerekenlerdendir.

Pakistanlı mutasavvıf ozan Muhammed İkbal, göklerdeki ruhsal yolculuğunu anlattığı *Cavidanname*'sinde Jupiter katında Hallac'ı kendisinin öncüsü olarak görmüş; dinamik aşk ve inanç kavramını her özgür Müslüman için ideal olarak

düşünmüştür.

Arab ülkelerinde yakında geçmişte, özellikle Louis Massignon'un çok kapsamlı çalışması sayesinde Hallac'a ilgi artmış. Abdurrahman Bedevi onun yaşantısını, Kierkegaard'inkine benzeterek, gerçek varoloşçu bir filozof olarak görmüş. Lübnan'da Adonis, Irak'da Abdulvehap el Bayati gibi ozanlar Hallac'ın kişiliğinin gizini büyük duyarlıkla işlemişlerdir.

Nasır döneminde Mısırlı sosyalist yazar Salah Abdus Sabur *Hallac'ın Trajedisi* isimli bir oyun yazmış ve şehid mutasavvıfın toplumsal mesajlarını iletmeyi denemiştir. Oyunun bir yerinde Hallac'ın uzun tiradında geçen sözlerini koro karşılıklı olarak şu şiirsel söylemlerle değerlendirir:

- Sözlerinden ambarımıza koyabildiklerimizi götürüp, köylünün sürmekte olduğu tarlada saban izlerine ekeceğiz
- Ayrıca onları en değerli tacir malları olarak saklayacağız
- Bu sözleri çöller aşan deveçilerin ağızlarında türkü yapacağız ve böyle saklayacağız
- Urbalarımızın katlarında, kıvrımlarında gizlemek üzere kâğıtlara yazacak, dizelere şiirlere, dönüştüreceğiz
- Ama söyleyiniz, Hallac şehid edilmeseydi bu sözlerinin akıbeti ne olurdu acaba?

Yirminci yüzyılda sorulan bu sorunun yanıtını 13.yüzyıla dönüp, Mevlana Celaleddin'in oğlunun ağzından dinleyelim. O Mevlana ki aşıkların ve sadıkların sultanıydı! Seygisine yanıp yakıldığı bir yüce insan vardı; bir başka şehid, Tebrizli Şems! Yeri gelmişken, aralarındaki bu büyük aşk yüzünden kafası kesilip kuyulara atılan Tebrizli Şems'den söz edelim biraz.

Hallac'dan konuşurken Şems'i araya sokmanın, söz

değişiminin anlamı az sonra anlaşılacak. Onun öldürülmesiyle Mevlana bir-iki dövündü, çırpındı! Çok duygulu şiirler yazdı. Yeni esin kaynağı dostu sevgiliyi, yani kuyumcu Selahaddin'i bulunca onu unuttu gitti! Tebrizli Şems İsmaili bir batını olarak geldiği söylenirken, öbür yandan *Hacı Bektaş Veli Velayetnamesi*'nde onu Hacı Bektaş Veli'nin "başlı git başsız gel!" diyerek Mevlana'ya gönderdiği belirtilmektedir.

Dolayısıyla Tebriz'den bir İsmaili yedi imamcı olarak Anadolu'ya gelmiş olsa bile, eğer önce Hacı Bektaş Veli'ye uğramamış ve ona intisab etmemiş olsaydı *Velayetname*'ye girmezdi.

Mevlana Celaleddin'i kendisine sırlısklam aşık edecek kadar etkisi altına alan Tebrizli Şems, korkunç bir biçimde öldürüldü. Namuslu bir araştırmacı çıkıp, Şems-i Tebrizi gerçeğini ortaya çıkarmak cesaretini göstermelidir. Şems gerçekten anlatıldığı gibi, büyük şeyhleri Mevlana ile sık sık birlikte halvete çekilmelerinden ötürü, aralarında bir eşcinsel ilişkinin varlığı dedikodusu yüzünden mi öldürüldü? Yani Mevlana'nın müridleri arasındaki prestijinin azalması, değerini yitirmesi korkusu mudur, Şems'in öldürülmesinin nedeni? Yoksa, Moğol korumalığindeki Selçuklu yönetimi, diğer anlamıyla Moğolların hazinesine koşulsuz ağır vergiler ödeyen ve bu vergileri göçebe, köylü ve yarıc Türkmenlerden, Anadolu halklarından çıkartan işbirlikçi yönetim mi öldürtmüştür?

Bu yönetimin yanbaşındaki Mevlana Moğollar için "Tatarın yaptıklarından değil, Tatar ceylanının göbeğinden sözet! Tatar'ın talan ettiği herşey tanrının hazinesine girmiş olur! Tatar dünyayı savaşla yıktı ama yıkılan yerde tanrının definesi bulunur; ne diye gönlümüzü sıkalım?" biçiminde övgü dizeleri ve yazılar döktürmektedir. Onlarla kurduğu dostluklar ve yazdıkları mektuplarla Konya'ya saldırmaktan bile alıkoyduğu söylenen(!) Mevlana, kent halkını elinde tutmakta ve ticaret erbabı, sanatkârı, demircisi, kuyumcusu

onu ikinci bir peygamber olarak görmektedir.

Pervane ve karısı boşu boşuna ona mürid olmamışlardır. Böyle bir kişinin Şems tarafından batıniliğe çekilmesi, melamet ehli yapılmasına hiç işbirlikçi yönetim izin verir miydi?

Gerçek olan şu: Hacı Bektaş Veli, Tebrizli Şems'i bu amaç için görevli kılmişti çok ince bir siyasetle. Mevlana'nın bu Moğol işbirlikçisi yönetiminin yanındaki gücünü biliyordu. Tebrizli Şems'in Moğol istilasının ertesi yılı (1244), "ya görevini yapmalı ya da ölmeli" (başlı git başsız gel! buyruğunun anlamı budur) ilkesi uyarınca, Konya'ya gelmiş olması anlamlıdır. Çünkü Hacı Bektaş çevresindeki Alevi Türkmen halklarının Moğollara karşı direnişleri İzzettin Keykâvus'un yanında başlamıştır.

Hacı Bektaş Veli'nin bir keresinde Şeyh İshak adında bir dervişini Mevlana'ya göndermiş olduğunu, Mevlevi yazar Ahmet Eflaki yazmaktadır. Bir keresinde de Kırşehir emiri Cacaoğlu'nun araya girdiğini görüyoruz. Eflaki'nin bu ilişkileri bir çeşit keramet yarışması ve söz atışmaları olarak göstermesi elbette ki gerçeği yansıtmıyor.

Birincisi, "hakikatı mı arıyorsun? Öyleyse Konya'nın dört duvarı arasından çık! Kendini onlara sevdirdiğin yeter, beylere sultanlara kendini yeterince sevdirdin; halka yönel" uyarısı. İkincisinde ise dökülen kanlardan söz etmesi ve "çekiştirmeyi ve şeriat dedikodularını bırakalım; birlik olup Tatar karşı çıkalım", çağrısıdır. Burada o kerametleri anlatmayı gerekli görmüyoruz. Mevlana, Hacı Bektaş'ı "şeytanın kardeşi" ve anımsattığı dökülen kanları da "pis ve murdar" olarak nitelemiştir.

Bunlara rağmen Hacı Bektaş Veli, gerek fiziği ve gerekseengin Fars dili ve kültürüyle onu etkileyebilecek tek kişi olarak Şems'i seçip göndermiştir. Tebrizli Şems, aldığı kesin buyruğu yerine getirmek için, üç kez ölüm tehdidiyle kentten çıkarılmasına rağmen geri gelmiştir.

Moğol korumalığindeki Selçuklu yönetimi, veziri ve

emirleriyle Tebrizli Şems'i öldürtmüşlerdir. Mevlana'nın Alaaddin adındaki oğlu dahil olmak üzere yedi kişilik katiller çetesinin Kırşehir beyi Nureddin Caca'ya sığınmış olmalarının anlamı nedir? Bir süre sonra Mevlana'yı memnun etmek için onların öldürülmüş olmasının bu gerçeği değiştireceğini hiç sanmıyoruz.

Hind-Müslüman halk şiirinde Şemsi Tebrizi ile Hallacı Mansur **birarada** işleniyor. Nedenler ortada: Görünüşte her ikisi de şehidlik makamında birleşiyorlar ve birer sevgi kurbanı. Ama gerçekte, devlete, egemenlere ve onların inançlarına karşı olduklarından düşünce ve eylemde birleşiyorlar.

İran şiirinde Kerbela şehidi İmam Hüseyin için yazılıp okunan taziyeler arasında bile Hallac'ın alinyazısını işleyen bir parça bulunmuştur. Hatta, "burada Mevlana Celaledin Rumi'yi çok etkilemiş olan mutasavvıf öğretmeni ve sevdiği Tebrizli Şems, tuhaf bir şekilde yanyana getiriliyor" diye yazmakta olan Anne-Marie Schimmel'in hayretine, tuhaf buluşuna katılmıyoruz.

Biz Şems'in Alevi-Bektaşî şiirinde Hallac, Fazlî ve Nesimî'nin yanısıra işlenmeyeşine ve Dâr olayında simgeleşmemesine şaşıyoruz. Belki de bunu, *Velayetname*'deki Hacı Bektaş Veli'nin onun için söylediği, "başlı git başsız gel" buyruğunun yanlış yorumlanarak, bir ilenme (sözden çıkan talibe, dervişe beddua) kabul edilmiş olmasına bağlamak mümkündür.

Şimdi başta söylemiş olduğumuz, Hallac'ın sözlerine ilişkin soruya Mevlana'nın oğlu Sultan Veled'in vermiş olduğu yanıtı dönelim. "Hallac öldürülmemiş olsaydı sözlerinin akıbeti ne olurdu?" Mısırlı sosyalist yazarın bu sorusuna yanıt arıyorduk ki, Sultan Veled yardımımıza erişti. Ahmet Eflaki *Ariflerin Menkabeleri* adlı yapıtında anlatıyor:

"(436).. Yine nakledilmiştir ki: Bir gün Sultan Veled (tanrı onun sırrını kutlasın) zamanı överek;

'bu zaman ne güzel zamandır. Bütün insanlar inançlı ve samimidirler. İnkâr edenler varsa da kuvvetleri yoktur' diyordu. Mevlana hazretleri; 'bunu neden ve nasıl söylüyorsun?' diye sorunca Sultan Veled; 'şundan dolayı' diye anlattı; 'bundan önceki zamanlarda Enel-Hak (ben Tanrıyım) dediği için Mansur'u darağacına çektiler. Beyazıd-ı Bestami'nin katline yöneldiler. Ve nice ulu şeyhleri öldürdüler... Tanrıya hamdolsun, zamanımızda babamız Hüdavendigâr'ın her beyitinde 'Ben tanrıyım, tesbih edilmeye layığım' sözü vardır. Ama kimse ağzını açıp da itiraz edemiyor!' Mevlana gülerek; 'Onların makamı aşıklık makamıydı. Aşıklar belalara düşkün olurlar' buyurdu, 'bizim makamımız ise maşukluk (sevilmeklik) makamıdır. Maşuk daima hükmünü yürütür. O ruhların sultanı ve nefislerin emiri ve akılların egemeni olur' dedikten sonra şu beyiti söyledi:

"Şems-i Tebrizi'nin ayağı ruhların başı üzerineydi
"Onun ayağının bastığı yere ayağını basma başını
koy!"

Oğluna verdiği yanıtla, ayağına bastığı yere başını koyacak kadar çok sevdiği (maşukluk makamındaki) Tebrizli Şems'in öldürülmesi konusunda düşüncesi arasında çelişkiyi hissetti mi bilemiyoruz, ama yanıtı kendine özgü süslülüğü içinde hiç de yabana atılır cinsten değil. Oğlunun kendi adına korkması ve onun yaşamasını zamanın güzelliğine bağlama sorunsalını, Selçuklu yönetiminin kendisini çok sevdiğini ve dolayısıyla egemenlerin kurallarına sıkı sıkı bağlı olduğunu kapalı itirafla çözümlüyor.

Şu halde, hangi çağda olursa olsun devletin yanında olan ve onunla konuşan ozan, sanatçı her cümlesinde 'ben tanrıyım' da dese ve Mevlana gibi, kendini peygamber

Muhammed'in yerine koyup 'benim yüzümü gören cennetliktir, doğru cennete gider' de demiş olsa, ölüme gönderilmek ne söz, suçlanmaz bile, baştaçı edilir. Sözleri Hadis, esinlenmeleri ayettir Mevlana'nın. Tanrısal esinler olan sözleri ve düşüncelerini içeren Mesnevi'si ikinci Kur'an olarak nitelenmiş ve çağları aşarak hiç engelsiz günümüze ulaşmıştır.

Darağacında işkenceyle şehid edilmeseydi, Hallac'ın sözlerinin akıbeti ne olurdu? Mısırlı sosyalist yazar oyununda bunu soruyor. Yanıtı az önce anlattığımız olayın içinde: İlk büyük Mevlana Celaleddin Rumi olacaktı. Elbetteki sözleri de Mesnevi. Muhiddin Arabi de olabilirdi. Hemen her cümlesinde şeriata aykırı sözcükler bulunan; Mısır firavunlarını bile inanmış Müslüman sayıp, tanrılarına saygı duyan bir Muhiddin Arabi

Alevi-Bektaşî dârlarının en önde gelen simgesi ve adı sürekli kullanılan Hallacı Mansur, Enel-Hak (Ben Hakk'ım, tanrıyım) dediği için değil, zamanın Abbasi yönetiminin karşısında; devletin inanç, düşünce ve felsefesine aykırılığı dolayısıyla katledilmiştir; yani Mevlana gibi egemen yönetimin diliyle konuşmadığı için. O inanç ve düşüncesinden ödün vermeden, ölümden korkmadan karşı koyumunu sürdürmüştür. İşte bu eşsiz direnç ve karşı koyum örneği Alevi dâr kavramında birincil simge olmuştur.

Bu arada belirtelim ki Ahmet Eflaki aynı yapıtında, Mevlana'nın Mansur'un asılması üzerine ilginç bir başka yorumunu daha geçmektedir. Mevlana anlatıyor:

"Mansur'un asılmasına neden şu idi: Mansur bir gün 'eğer Muhammed'i elime geçirseydim mutlaka yakasına yapışardım', dedi. 'Çünkü o miraca çıktığında yalnız kendi ümmetini düşündü. Neden bütün insanlar için rahmet dilemedi ve neden hepsini bana bağışla demedi? Sadece müminlerin bağışlanmasını diledi, ya öbürleri!'

“Birden Muhammed Mustafa gayb aleminden ortaya çıkıp; ‘İşte geldim, bakalım nasıl alacaklı gibi yakama yapışacaksın?’ dedi. Biz ne istiyorsak, Tanrının emri ile istiyoruz. Kalbimiz onun buyruğunun evidir. O hepsi için değil, sadece müminler için istememi buyurdu.’ Mansur hemen sarığını çıkartıp; ‘Borcumu ödemeye hazırım!’ deyince Peygamber; ‘Sarığına razı olmam, ille senin başını isterim!’ dedi. Ve ertesi gün olay gerçekleşti, yani Hallac’ı darağacına astılar...”

Hallacı Mansur’u Alevi toplumu, “dâr” ile içiçeliğinden tanır. Yol eri olmak için, yani musahib tutarken bir Alevi, Mansur gibi boynuna urgan takılıp asılmaya hazırdır. Boynundaki tıgıbend ile bunu simgeleştirdiği gibi, ağzıyla da ikrar eder. Kalıp değil talip olan yoleri görgü ceminde dâr meydanına çıktığında, yukarıda tüm çeşitlerini incelemeye çalıştığımız dârların hangisi olursa olsun kendini bir Hallacı Mansur görür. Onun çektiği tüm çile ve işkenceleri göğüslemeye hazır olarak, kusurlarını ortaya döker; kendini savunur, şikâyetini yapar, verilen cezayı çeker. Mensubu olduğu topluma hesabını bu ruh durumu ve davranışı içerisinde verir.

Alevi toplumu için Cemlerde aralıksız andıkları Hallacı Mansur da, Fazlî da, Nesimi de birer simgedir; ne kim tarafından öldürüldüklerini, ne de kim olduklarını sorsanız yanıt alamazsınız, çünkü tanımaz. Bilebildiği ya da öğrendiği, her birinin bir “ermiş, er-evliya” olduğudur. Ve onları Yezitler darağacına çekmiş, hançerlemiş ve yüzmüş-tür!

Ne demiştik yukarıda? Hallac, yönetimin diliyle inanç ve düşüncelerini anlatmamış; hissettiği, duyduğu, inandıklarını, yani felsefi anlayışını karşıt dille yazmıştır. Tanrıyı gökyüzünden yere indirdiği yetmemiş, onu insanlaştırmayı kendi üzerinde eyleme koymuştur:

Yeryüzü sensiz ne denli boş!
Herkesin dikelmış durduğuna bakılırsa
Seni göklerde arıyorlar!
Onların sana doğru görünüşte baktıklarını
Yakından izleyerek görüyorsun
Ama onlar kör olduklarından seni farkedemiyorlar

(Divan, Mukattaa I)

1
Artık tanrıyla benim aramda ne bir mucize ve ne de
aracı ya da elçi diye bir kimse yoktur.
2
İşte tanrısal alevlerin biçim değiştiren açılmanması
reddedilemez inciler gibi içimi gıdıklayarak harlıyor
3
Kanat mı istiyorsunuz? Kanat onun kendisidir, ondandır,
ona doğru ve onadadır
Gerçekliğin tanığı işte bu ortaya çıkışta biçim kazanır
6
Benim inancım, dinim herşeyim, kısacası varlığım
tanrısal birliktir (Vahdet)

(Kaside VIII)

1
Ben tanrımı kalb gözüyle gördüm, ve ona dedim,
“kimsin sen?”
Bana dedi, “ben benim”
2
Ve sürdürdü, “senin için, sen söz konusu olduğun
zaman burada artık yer yoktur”

4

Mademki sonsuza kadar her yeri sen kaplıyorsun,
öyleyse sen neredesin?
Sende..

(Mukattaa 10)

1

İşte ben, işte ben buyum! Ey benim gizim ve esrarım!
İşte ben, hedefim ve duygularım!

2

Sana sesleniyorum. Hayır, hayır, beni sende çağıran
sensin;

Sana bende nasıl çağıracaktım "sen" diye,
Eğer sen bana "ben" diye mırıldanmamış olsaydın?

3

Ey varlığımın özünün özü! Ey benim arzularımın
arzusu!

Ey benim belagatım... Ey içinde ruhum asılı olan sen!

(Kaside I)

Hallac Hüseyin ibn Mansur'un neredeyse **manicheisme**'in kurucusu Mani'ninkine benzeyen ve hiç ödünsüz bir mücadele içinde geçen yaşamı; tutukluluk yılları, işkenceler ve acıklı sonu üzerinde çok sayıda yapıtlar yayınlanmış. Çok fazla yorumlar yapılmıştır davranış, düşünce ve inançları üzerinde. Biz de burada onun yaşamından kısa bir özetle birlikte bazı yorumlar geçmeyi deneyeceğiz. Böylece Alevi-Bektaşî dâr meydanında adının neden sık geçtiğini, neden birincil simge olduğunu kavramak belki daha kolaylaşacak.

Hiç kuşkusuz Hallac, Henry Corbin'in dediği gibi, İslam mistisizmi, yani sufizmini temsil eden kişilerin en yetkinlerinden. Uzun adıyla *Ebu Abdullah el Hüseyin ibn Mansur el Hallac*, Zerdüşt dinine bağlı bir İranlının torunudur. Fars eyaletinde (İran'ın güneydoğusu) Bëyza (Beiza) kasabası

yakınlarında, 857 yılında Tur'da doğmuştur.

Beyza tamamıyla Araplaşmış ve Basra'dan Horasan'a giden askeri yol üzerinde bir konaklama yeri idi. Yemen asıllı Hariciler bu kente yerleştirilmişlerdi. Hüseyin ibn Mansur'un babası büyük olasıyla hallacılık mesleğindendi. Tustar'dan Wasit'e (Dicle üzerinde bir Arab koloni kenti) uzanan tekstil bölgesinde çalışırdı. Wasit nüfusunun çoğunluğunu Hanbeli mezhebine mensup Sünniler oluşturuyordu. İsmaili ve Zeydiler kırsal bölgelerde Aramilerle komşu olarak yaşamaktaydılar. Hallacı Mansur 12 yaşlarında Kur'an'ı ezberleyip hafız olmuştu; Pers dilini unutmuş bulunuyordu.

Hallac çok genç yaşta tanınmış mutasavvıf Sahl el-Tustari'den eğitim gördü. Onun Basra'ya sürgünü sırasında da kendisine eşlik etmiştir. 876 yılında Bağdad'a giderek dönemin en tanınmış tasavvuf ustası Amr ibn Othman el-Makki'nin öğrencisi oldu. Onun yanında onsekiz ay kaldı.

Massignon'a göre, Hallac, yirmi yaşlarındayken ilk tasavvuf öğretmeni Tustarlı Sahl'ı terkederek, Muhallabazdi'lerle bağları olan haricilerin bulunduğu Basra'ya geldi, Amr Makki'nin elinden sufilik hırkası giymek için. Bu sırada Medine'de "İnananlar kardeşliği" adı altında, aile ve kabile yerine geçecek görünümde bir ilkel İslam topluluğu kurulmuştu.

Bunlara göre sofu olmak, malın ortak kullanıldığı yoldaşlık- yolarkadaşlığı anlayışındaki yaşam birlikteliğini yeniden bulmaktır. Bu ortak yaşam tanrıya ulaşmak için birlikte tapınmayı da gündeme getirmiştir. Muhammed'i ve hatta diğer peygamberleri taklit etme yoluyla uygulanıyordu. Kısacası İslam peygamberinin zamanındaki ilk İslam topluluğunun mutlu yaşam birlikteliğinin yeniden canlandırılmasıydı amaçları.

Bu, ilk düzen değişikliği (yeni bir inanç anlayışı olan bir dinin topluma kabul ettirilmesi) mücadelesi döneminin toplumsal anlayışı; ortak yaşam ve üretilenlerin ve malların

ortak tüketimi, eşit üleşim karakterli ilkel sosyalizmini getirmektedir.

Louis Massignon'un bu anlamları içeren saptaması çok önemlidir. Çünkü Alevi toplumsal anlayışının yansıdığı toplumsallaşmış tapınç biçimlenmelerinin (musahiblik, dâr, başokutma-görgü, sorgu vb.) özünde bu özlem açıkça sezilebilir. Muhammed'in Medine'deki son yönetim yılları; Müslümanları birbirleriyle "kardeş" yapıp, sınıfsız ve baskısız, ganimetlerin üleştirildiği bir inanç topluluğu oluşturmayı deneme dönemidir.

Tanrıyla yüzyüze gelip konuşma olan Miraç olayından sonra Ali çevresindeki Kırklar meclisine Muhammed'in de girip tam birlikteliğin olduğu; "bir engür tanesinin" bile bölüşüldüğü mutlu ve kutlu dönemdir. Ancak bu birliktelik ve insancıl düzen Muhammed'in ölümüyle çözülmüş, bu düzeni isteyenlerin aleyhine gelişen, kanlı iktidar kavgaları sürüp gitmiştir. Baskı ve zulmüyle birlikte.

Hallac'ın sözünü ettiğimiz amaç ve inanç duyguları içinde yirmi yaşlarında bir gençken sufi giysisine büründüğü sırada, Amr Makki'nin müridlerinden Ebu Yakub Akta'nın kızı Umm el-Hüseyin ile evlendi. Yaşamının sonuna değin bağlı kaldığı bu kadından dört çocuğu oldu. Amr Makki'nin kıskançlığını çeken bu evlilikle Hallacı Mansur, Karnabai olan Müjashi kabilesinin oturduğu Tamim mahallesine yerleşti. Karısını ve çocuklarını, geçimleri için sık sık emanet ettiği kayını bir Karnabai idi. Bu insanlar Mevali (Arap olmayan yabancı, müşteri, köle...) idiler ve siyaset olarak Zeydi zencilerin başkaldırısına destek veriyorlardı. Hem de Mukhammisa ihtilalcı Şiilerinin etkisindeydiler. Hallacın bu kabileye girişinin, onun devrimci direniş eylemlerinden tanınmışlığıyla (Diri'deki ilk tutuklanması bu nedenlere dayanır) ilişkili olduğu ve Şii isyancılardan yana olduğunu gösteriyor.

Hallac 877 yılında Cunejd'i tanıdı. Onun yanında mistik yaşamın tüm alıştırmalarından geçti. Cunejd ona kendi

eliyle sufi hırkasını giydirmiştir. Yirmi yıla yakın Bağdad'da sufizm eğitimi gören Hallac 896'ya doğru ilk haccından döndüğünde, Cunejd ve Bağdadlı sufilerin çoğuyla ilişkisini kesti.

Sonra Tustar'a çekildi ve dört yıl kaldı orada. Bu yıllar içinde gelenekçi sufiler ve Sünni fıkıhçı ve din bilginleriyle arasının tamamıyla bozulduğu ve artık ortak noktalara kalmadığı anlaşılmaktadır. Hallac sırtından sufilik simgesi hırkayı atıp, halkın arasına karışmış ve görüş ve inançlarını açık hava vaizleriyle anlatmaya başlamıştır.

Bu sıralarda ünlü Pitagorasçı İranlı filozof ve hekim Muhammed ibn Zekâriya Razi (864'de Ray kentinde doğduğu ve 935'de öldüğü kabul edilen bu filozofun ortaçağda hekimliğe ilişkin yapıtları Latinceye çevrilmiş; tıp ve *alchimi*, yani eskilerin ilm-i simya dedikleri konular hakkındaki yapıtları bu yolla günümüze gelmiştir. Felsefi yapıtlarına gelince, onları Paul Kraus'un uzun ve zahmetli çalışması sayesinde yeniden oluşturduğu İsmaili kitapları sayesinde tanıyoruz) ve Henry Corbin'e göre sosyal reformcu Ebu Said Cenabi ile çok iyi ilişkiler kurduğu söylenmektedir. Ayrıca prens Hasan Ali el-Tawdi gibi bazı yönetici dosları da vardır. Hallac Abbasi hükümetinin Kuzistan ve Horasan (kuzeydoğu İran) ile yapmış olduğu anlaşmaları hiçe sayarak oralara uzanıp, insanları içsel yaşama sevkeden, teşvik eden vaizlerini sürdürdü.

Beşinci yıl Horasan'a yerleşip halkla din ve felsefe sorunlarını tartışması sırasında, oğlunun anlattığına göre, Hallac el-Esrar unvanını almıştır. Kalbin derinliklerindeki gizleri pamuk gibi atan Hallac demektir; o insan kalbinde ve ruhundaki gizli şeyleri ortaya çıkarmasını çok iyi biliyordu. Bilinçaltı derinliklerine bir evrensel mistik yöntem olan "içgözlem"i uyguluyordu. Araştırıyor ve herkese ruhunun derinliklerinde tanrıyı buldurmak istiyordu.

Tanrı bir kalbi kabul ederse,

Onu kendisine ait olmayandan boşaltır
O bir hizmetçiyi sevdiği zaman,
Başkalarını ona eziyet yapmaya özendirir
Koşup kollarına atılması için.

(Ekber el-Hallac)

Hallac tam beş yıl boyunca Doğu İran bölgesindeki Arap koloni kentlerinde vaaz verdi. Ve sınır boylarındaki cihad gönüllülerinin koruduğu kalelerde barındı. Sonra Ahvaz'a geri geldi. Devletin, daha doğrusu başvezir Hamid Kunnai'nin koruması altındaki Tustar'da Bağdad için kaftanlık kumaş (ka'ba) dokuyan devlet dokuma tezgâhı dâr el-tiraz'ı taşımakta olan bir grup Ahvazlı ileri gelenlerle birlikte yerleşti buraya. Artık yalnız değildir, Bağdad halifelik sarayının gereksinim duyduğu insanlar çevresini sarmıştır.

İkinci haccını kendisini izleyen 400 yandaşıyla, müridiyle birlikte gerçekleştirdi. Ancak eski sufi arkadaşları onu şimdi şarlatanlıkla, büyücülük ve cinlerle arkadaşlık yapmakla suçlamaya başlamışlardır.

Hallac ikinci yolculuğuna, çok daha uzaklara, Muhammed dininin yayılmış olduğu ülkelerin ötesine, Hindistan dinsizleri, Türkistan budistleri ve Mani dinindekilerinin arasına gitmek üzere başladı. Deniz yoluyla seyahat ediyordu. İndus'dan yukarılara Mutan'dan Kaşmir'e çıktı.

Hallac Hindistan'a giden bir gemiye binmişti. Düşmanları bu yolculuğunu orada sihir, büyü öğrenmek ve özellikle havaya fırlatılan bir sicime tırmanma numarasını öğrenmek için yaptığını söylemekten çekinmemişlerdir. O ise ailesine, puta tapanları Tanrıya inanmaya çağırarak üzere yolculuğa çıktığını söylemiştir.

Gujarat'tan Sind'e gitmiş. Oradan da bilindiği kadarıyla, 826'dan beri İslam imparatorluğunun bir bölümü durumuna gelmiş bulunan İndus vadisini dolaşmıştır. Orada ektiği tohumlar, daha sonraki çağlarda bu eyaletin tasavvuf şiirinde, bereketli topraklar bulmuştur. Hallac Sind'den

Hindistan'ın kuzey sınırlarına, oradan Horasan ve Türkistan'a uzanmış ve sonunda Turfan'a (Mâ-Sin) varmıştır.

Bu yolculukları Tustar tezgâhlarında dokunmuş sırmalı kadife ve ipekli kumaşları buralara kadar taşıyıp, Bağdad'a Çin kâğıdı (ça- çeçu) getiren Ahvaz kervanlarıyla yapmıştır. Hallac-ı Mansur'un sözlerini, konuşmalarını müridleri, Manicheizm elyazısı üslubunda bu değerli kâğıtlara yazmışlar ve kopyalarını çoğaltmışlardır. Schimmël'e göre bu dış ilişki ve özellikleri, Bağdad hükümeti gözünde kuşku uyandırmıştır.

Büyük kuşkulanmalara yol açan diğer bir durum daha vardı: Yalnız Bahreyn'i değil, aynı zamanda Hallac'ın uğramış olduğu Kuzey Sind ve Mutan'ı yöneten Karmatilerle ilişkisi olduğu iddia ediliyordu. Kendisini tuhaf adlarla çağıran Uzak Doğu ülkelerinden mektuplar aldığı da doğrudur.

Hallac ile ilgili menkıbelerin derlenmesi olan Ekber el-Hallac, onun bu yolculuk dönemleri ve sonrası Bağdad'daki yaşamı hakkında çok canlı tablolar çizer. Hindistan, Türkistan ve Çin hudutlarında herkesten sevgi ve saygı kazanmasına bilmiş olan Hallac'a "şefaathı, şefaathı eden" adını takmışlar. Ve onun aydınlatıcı ve iç dünyalarını etkileyen konuşmaları sayesinde pek çok insan İslam dinine girmiştir.

908 yılında Hallac üçüncü kez Mekke'ye gitmiş ve iki yıl orada kalmıştır. Sonra Bağdad'a dönerek buraya yerleşip, açık hava vaazlarını sürdürmüştür. Konuşmalarında ağır ruhsal ve metafizik temalar seçer bunları kendi öğretisine göre yorumlayarak sergilerdi. Yalnız sufiler için değil, tüm yaratıklar için tanrıyla birleşmeyi anlatır ve bu birliğin ancak büyük sevgiyle- aşkla gerçekleşebileceğini vurgulardı.

Bir insanı tanrının ulu katına taşıyacak olan değişim, büyük ve tanrısal bir eylem gerektirir. Bu yüce düşünceler elbetteki Hallac'ın çevresinde değişik muhalifler oluşturmakta geciktirmedi. Birincil olarak şeriatçı din adamları ve

fıkıhçıların muhalefeti, ikincisi politikacıların ve üçüncüsü bazı mutasavvıfların düşmanlığı. Şeriatçı din bilginleri 'Vahdet' tasavvuf öğretinisine, tanrıyla insanı birleştirdiğinden, bir çeşit panteizm sonucuna vararak Hallac'ın durumuna yaklaşıyorlardı.

İnce tasavvuf sevgisi sorunlarından başka siyasal ve sosyal konular söz konusuydu ve en önemlisi de bu olsa gerektir. Hallac daha iyi yönetim ve daha adil vergilendirme taraftarı olan Abbasi sarayı maliyesiyle görevli vezir Nasr el-Kasuri'nin dostuydu. Halifenin gücünün hemen hemen tükendiği, güçlü dahi olsa sık sık değişen vezirlerin bulunduğu bir dönemde tehlikeli düşüncelerdi bunlar.

Vezir İbn el-Furat'ı destekleyen Şii toplulukları da, vezir Ali bin İsa'nın çevresindeki Sünni toplulukları da Hallacı Mansur'u tehlikeli buluyorlardı. Manevi yönde caflanmanın, yani serbest düşüncenin halk üzerindeki etkisinin toplumsal örgüt ve hatta siyasal yapı bağlamında yankıları olabileceği, açıkçası siyasal yapıyı sarsıp değiştirebileceği korkusu sarmıştı hepsini de.

Diğer muhalefet önderlerinin Müslüman topluma yeniden hayat verme gücü ve niteliği olmaksızın tam bir atalet ve uyku içinde oldukları toplumda, Müslümanların kalblerini ihtida ettirmek (doğru yola sokmak) ve onları körü körüne boyun eğmekle yetinmeyip, kişisel güçlenmenin ve kutsallaşmanın gizemlerini öğretmek düşüncesi çok tehlikeli görülüyordu, diye yorumlamaktadır Anne-Marie Schimmel.

Diğer mutasavvıflara gelince; onlar Hallac'ın durumuna ilişkin önlemler üzerinde duruyorlardı. Onun tanrısal sırları halka ifşa etmek tedbirsizliği işlediğini düşünüyorlardı. Onlara göre sıradan insanlar bu gizleri ne alıp benimsemeye ve ne de anlamaya hazır değillerdir. Şiilerin, genelde batinilerin de yargısı böyleydi; Hallac "ilm-i simya disiplinini" (gizli çalışıp keşfetme, giz olarak saklama düzeni) açıkça kırma hatasını işlemiştir.

Sonuç olarak, fıkıhçı ve politikacılar Hallacı Mansur'a

karşı bir *fetva* elde etmede hepsiyle işbirliği yaptılar. Bağdad'ın en büyük kadısı Muhammed ibn Davut Isfahani'den, "Hallac'ın öğretisinin yanlış olduğu ve İslam dogmalarını tehlikeye düşürdüğü ve bu nedenle ölümle cezalandırılmasının şerren gerekli, yasal olduğunu" ilan eden fetvayı aldılar.

Daha önce Abbasi güvenlik güçleri tarafından iki kez tutuklanan Hallac 915'de üçüncü kez ve bir daha çıkmamak üzere hapse atıldı. Vezir İbn İsa'nın huzurunda, Hallac hakkında verilen fetva ve hüküm okundu. Dindar ve liberal görüşlü vezir ölüm kararına karşı çıktı. Böylece uygulama ertelendi. Hallacı Mansur tam sekiz yıl yedi ay hapis yattı.

Ancak bu kere Hallac ve yandaşlarının azgın düşmanı yeni vezir Hamid'in iktidara gelmesiyle olaylar gelişip hızlandı. Onun istekleri doğrultusunda kadı Ebu Ömer ibn Yusuf'dan alınan yeni ölüm fetvası ilan edildi. Bu kez fetva yerine getirilerek Hallacı Mansur 27 Mart 922'de öldürüldü.

Henry Corbin'nin özetlediği Hallac'a ilişkin bilgileri geçtikten sonra L. Massignon'dan bazı ayrıntılar verelim:

"Fıkıhçı Sünni-Zahiri Muhammed ibn Davut bir ozandı. Bağdad'ın en büyük kadısı olarak ilk fetvayı o vermişti. Saf aşkı işlediği şiirlerinde, arzuyu sonsuzlaştırmak için tüm bedensel zevklerin doyurulmasının yasaklanmasını anlatıyordu. Bu nedenle Hallac'ın Allah'da tükenen büyük aşkın ortaya çıkardığı mistik tanrısal birlik (Vahdet) iddiasına hoşgörüsü bakabilirdi. Oysa Bağdad büyük şer'i mahkeme başkanı olarak onu ölümüne mahkûm etti. Buna karşılık onun bu kararına şafii fıkıhçı ve bir çeşit tasavvufi esinlenmeyi destekleyen İbn Surayj karşı savunmada üstün gelerek Hallac'ı idamdan kurtarıp, hapse atılmasını sağladı."

"Hallacı Mansur'un suçlamalarında hep onun inanç ve öğretisi önplanda görülmektedir. Oysa bu

manevi yönlenmenin yerel politika üzerindeki izdüşümü önemlidir. Hallacı Mansur'un İbn Hamdan, Nasr ve İbn İsa'ya adamak zorunluğu duyduğu vezirlerin görevleri ve politika üzerinde risaleleri vardı.'

"Bunları kullandığı tahmin ediliyor. Böylece dostu düşmanı birbirine karıştırdığını ve tehlikeli bir biçimde siyasetin içine girdiğini hisseden Hallac, özgürlüğünü korumak için bir süre doğduğu ülkede saklanmak zorunluğunda kaldı. İşte bu sırada iktidar değişimi olmuş ve çocuk Halife Muktedir'i veziri, iyi bir maliyeci olan İbn el-Furat etkisi altına almıştır. Hallac ve yandaşları yeniden takibe başlandı. Hallac Karnabailerle birlikte Ahvaz bölgesinde, Hambeliler kenti Sus'a gitti. Abbasi polisi üç yıllık bir aramadan sonra, bir ihbar üzerine yakalanıp Bağdad'a getirildi. Mahkemesi görülmeye başladı ve 9 yıl sürdü.'

"Şimdi de olayların dış gelişmelerine göz atalım: Yukarıda anlatıldığı gibi Şafii kadı İbn Surayj'in karşı fetvası üzerine vezir İbn İsa ikna olmuş ve ölüm hükmü kaldırılmıştır. Müridlerinin hepsi de salıverdi. Ancak Hallac'ın düşmanları çok istedikleri için onun üç gün tomruğa bağlanıp teşhirde kalmasını sağladılar. Bağdad güvenlik müdürü hem yönetime hem de Hallac'ın düşmanlarına yaranmak işgüzarlığı ile göğsüne 'Karmati casusu' yaftası astırdı.'

"Hallac'ın 915'de başlayan hapislik yılları boyunca hapisanede tutuklulara vaaz vermesine izin verildi. Bu arada Halife'nin huzuruna çıkarak, onun bir humma krizini iyileştirdi. Prens Radi'nin Umman papağanını cana getirdi tedavi ederek. Kıskanç Muttazililer mahkemeyi muhasara altına alıp, bu şarlatanlığı(!) kınadılar. 917'de ikinci vezirlik döneminde İbn el-Furat, halifenin annesinin

korkusundan yeniden Hallac'ı mahkeme önüne çıkarmaktan çekindi. Böylece Hallac hapisanede son yaptıklarını bitirme fırsatı bulmuş oldu. Bunlardan *Ta sin el-Azal*'ı İbn Ata kurtardı. Bu yapıt Hallac'ın son düşünce durumunu göstermesi bakımından önemlidir."

Hallac bu kitabında Şii Salmaghani'nin "İblis'in işlevi" üzerindeki, ikilik kökenine dayanan tezini reddetmektedir. Bunu Muhammed ile İblis'i karşılaştırarak yapmaktaydı. Mahkemede Hallac'a karşı bu yüzden tavır alıp, onu suçlayan Salmaghani'nin kendisi de aşırı düşünce ve inançlarından dolayı 924 yılında öldürülmüştür.

Bağdad zamanın en büyük başkentlerinden biriydi. Abbasi mahkemesinde debdebeli bir görünüm bir dekor içinde 921'den 922'ye kadar bir yıl boyunca tanrısız aşkın davası görüldü; tanrısız sevgi yargılandı. Ama gerçek bu muydu? Yani Hallac "ben Hakkım, tanrı gerçeğinin kendisiyim" diye haykırmaktan, "onun uğruna beni öldürünüz dostlarım! Benim ölümüm yaşamam demektir" dediğinden mi yargılanmış, onca yıl hapis yattıktan sonra feci bir şekilde öldürülmüştür? Elbetteki hayır! 919-20 yıllarının büyük ekonomik ve mali krizini unutturmak ve vezirler arasındaki rekabetin doğurduğu sosyal karışıklığın yönünü değiştirmek için, hapiste yattığı sürece ünü Bağdad'ın surlarını aşip dünyanın dört bucağına yayılmış olan Hallac kurban edilmiştir. L.Massignon'un o yılların ekonomik ve mali bunalımına ilişkin görüşlerini özetleyerek konuyu biraz açarsak bu daha iyi anlaşılacaktır:

919 yılında utanmaz derecede hırslı bir maliyeci olan vezir Hamid bir Sünni koalisyonu oluşturmuştu. Bu koalisyonda Hamid'le serbest ticaret yandaşı ve az çok erdemli sayılabilecek vezir İbn İsa arasında koltuk kavgası başladı.

Başlangıçta zengin görünen İbni İsa imparatorluğun bütçesini sıkı bir denetim ve vergilemeyle denkleştirdiği için üstün getirtilmişti. Ancak Hamid karşı saldırıya geçerek halifeyi, buğday tekeli depoları üzerinde çirkin bir spekülasyon ve fiyat artışı önerisiyle baştan çıkarıp kendine çekti.

İbn İsa, bu açlık paktına (halkı aç bırakma uzlaşmasına) karşı imparatorluk halklarını kışkırtarak çok sert bir karşılık verdi. Nasr da Hanbelileri, tepki göstermesi için serbest bıraktı. El sanatları ve küçük esnaf birlikleri, Basra'da, Mekke ve daha sonra Musul'da olduğu gibi Bağdad'da da halktan katılanlarla birlikte depo ve antrepolara saldırdı. Hapishanelerin kapılarını açıp boşalttılar. Hallac kendisini kaçırmak isteyenleri reddetmiştir. Çünkü yandaşı olduğunu sandığı vezirlere güveniyordu!

Bu sırada Hamid çok zor durumda kalmış olduğundan bir önlem olarak Wasit'e çekildi. Birkaç hafta sonra ordu başkomutanı Munis'in dönüşünden yararlanarak Bağdad'a geri geldi. Munis Mısır'daki batı Fatımi saldırılarından imparatorluğu, onları sindirerek kurtarmış ama İran'ın Ray bölgesindeki feodal beylerin topraklarını ellerine geçirip, aralarında paylaşmış olan Doğu Fatimilere, yani Daylamilere karşı savunma hazırlıklarını tamamlama evresindeydi. Olaylar, Nasr ve İbn İsa tarafından daima desteklenmiş olan Munis'in eski yardımcısı vali Akh Suluk'un çekilmesi yüzünden meydana gelmişti.

Hamid, başkomutan Munis'e Akh Suluk'un ortadan kaldırılması gerektiğini salık verdi. Komutanı kandırmak için verdiği örnek doğrudan Hallac'ı da ilgilendiriyordu. Hallac yandaşı olan bir Samani veziri Balami ile bir Samani emirinin kendisi gibi bağları kopardığını anımsatmıştır. Böyle bir politik değişim vergi reformu ya da mali yasaların uygulanımını dondurmaya gerektirir; böylece Halifenin Nasr ve İbn İsa'ya duyduğu güveni kaybettirmeyi başarmış olurdu.

Her iki veziri yıpratmak ve hedeflerine ulaşmak için

Hamid, onların korumalığındaki Hallac'ı yeniden yargılatmaya karar verdi. Rakiplerini devirmek için Hamid Hallac'a yeni suçlar yükleyerek, yargılamaya çıkarırken öbür vezirleri de bu suçlara ortak etmiş oluyordu. Halkın açlık ve büyük sıkıntılarını Hallac başta olmak üzere vali Akh Suluk ve onu tutan vezirlere yüklemiş olacaktı.

Vezir Hamid düşündüklerinin üçte birini başardı. Bu sırada Kur'an okuyucuları birliği başkanı A. B. İbn Mücahid'in (sufi İbn Selim ve Shibli'nin arkadaşı ve Hallac'a karşıydı) Veli'lerin tanrısallaştırılması öğretisinin, çoktanrıçılık olarak değerlendirdiğini görüyoruz. İlk aşamada Hallac'ı korumaması için İbn İsa'ya yönetimden el çektirildi. Böylece dava ile ilişkisi koparıldı. İbn İsa ve Nasr yenildiklerini anlayınca Hamid'in tarafına geçmekten geri kalmadılar.

İşin farkına varmamış olan halk, arkadaşı İbn Ata'nın ajitasyonu, Hallac'ı kurtarmak için gösteri yürüyüşüne geçti. Tedbirsizce Hamid'e karşı ayaklanmışlardı. Bağdad caddelerinde toplu halde duayla başlayan yürüyüş, Hamid'in mali politikasına karşı saldırı mitingine dönüştü. İbn İsa ve arkadaşı tarihçi Tabari başkaldırıya katılmayı reddedince, Hanbeliler evini kuşatarak Tabari'yi rehin aldılar.

Hamid'in ilk işi Maliki mezhebinden kadı Ebu Ömer Hammadi ile işbirliği yapmak oldu. Ve Hallac'ı ölüme götüren senaryoyu hazırladılar. Hallacı Mansur'un Şakir'e yazdığı mektubunda geçen "yıkın Kâbeyi, melekler arasında yaşarken dualar ederek yeniden kurmak için!" cümlesini Karmatilerin Kâbe'yi yıkmaya girişimleriyle eşleştirip, vaktiyle Bağdad güvenlik müdürünün işgüzarlık olarak göğsüne astırdığı yaftada yazılı olan "Karmati casusu" suçlamasını gerçeğe dönüştürdüler.

Hanefi kadı İbn Behlul bu karara katılmadıysa da yardımcısının katılmasını önlemedi. Duruşma esnasında vezir Hamid'in baskısı ile Ebu Ömer "kanının akıtılması helaldır" fetvasını verdi. Duruşmaya hiçbir Şafii katılmadı.

“Tanıklar mesleki birliği” adındaki tanık bulma örgütünden A. A. İbn Mukram 84 imzacı ayarladı. Her türlü hileye başvurarak bu mahkeme heyetini oluşturan İbn Mukram, kısa bir süre sonra Kahire mahkemesi kararlarına katılan yüksek kazançlı jüri üyeliğine (*Judicatura in partibus*) atandı.

Kararı izleyen ikinci gün Nasr ile ana kraliçe, Halifenin katına çıkıp, ondan uygulamanın geri alınmasını talep ettiler. Hamid o zaman, “Muktadır’ın elinde, Hallac’dan kaynaklanan sosyal bir ihtilal sopası tuttuğu, yani Hallac’ın toplumsal bir devrim simgesi olduğu” biçiminde tepki göstererek Hallac’ı koruyanlara karşı çıktı. Daha sonra başkomutan Munis’i dinleyen Halife ertesi gün Hallac’ın ve Ray valisi Akh Suluk’un azil ve ölüm fermanları ve Emir Yusuf İbn Ab’il’in yerine atanma buyruğunu birlikte imzalayıp onayladı.

26 Mart 922 günü Hallac önce kırbaçlanmış, sonra elleri ve ayakları kesilmiş ve daha sonra darağacına çekilmiştir. Ertesi gün kafası kesilmiş, vücudu yakılıp külleri Dicle’ye savrulmuştur. (Halk arasında buradan su içenlerin kutsandığı, hatta bakire kızların bile içtiğinde gebe kaldığı, çocuksuz kadınların çocuk sahibi olduğu inançları yaygındır Dicle boyunda. Ayrıca Yezidi inançlı Kürtler arasında, büyük bir dava şehidi, azizi olarak saygı görür Hallacı Mansur. Genç bakirelere “Hallac’ın kızkardeşi” derler.)

“Tüm hayatının kendisine hazırladığı ölüm bu olmuştur. Allaha kavuşabilsin diye kaç kez kendini öldürsünler diye Bağdatlıları kışkırtmıştır. Böylece onlar da basit ve içten inançlarının ecirlerini görmüş oluyorlardı. Onun, ‘öldürün beni sadık dostlarım; hayatım öldürülmemdedir’ demesi, düşüncelerinin temeli olarak mutasavvıflarca çağlar boyu söylenip durmuştur” diyen A.M.Schimmel, basit düzeyde almışsa da burada, Hallac’ın teolojisi ve inançlarına değinirken, daha olumlu görünmekte ve açıklık getirmektedir.

Hallac’ın teolojisinin bir bölümü, çağının tasavvufi din

anlayışı konusunda ileri gelen yetkililerden biri olan Sulemi’nin (ö.1021) *Tefsir*’ine aktarmış olduğu Hallac’ın Kur’an yorumundan kalma parçalardan rahat anlaşılabilir.

Ayrıca, 12.yüzyılın sonlarında Ruzbihan Bakhli tarafından toplanan *Rivayat* (Söylentiler) Hallac’ın zihninin nasıl işlediğine ışık tutar. Bunlar hemen hemen hadis olarak bilinen ve sözcüğü sözcüğüne benzeyen anlatımlardır. Ama bunlar hadis toplayıcıların yaptığı gibi ‘nakil’ yoluyla oluşturulmamışlardır. Kozmik güçlere, yıldızlara, güneşe, meleklerle ve ruhlara uzanmakta, onlardan esinlenmektedir. Hallac bunların gerçekliğini kozmik yollarla kanıtlamaktadır.

Dinsel gerçekliğin bu kişisel kalıcılığı ve bilincine varılması, İslamdaki manevi yaşama yapılan özgün katkılardan biridir. Bu Hallac’ı *iskat al faraid* öğretisine götürmüştür. Bu, “kimi dinsel görevler daha yararlı olan başka eylemlere yerini verebilir” öğretisidir. Örneğin Hallac halka, hacca gideceklerine öksüz ve yetimleri çağırıp, onları giydirip yedirmeleri ve bayram günlerinde bu gibi insanları mutlu kılmaları için öğütler veriyordu. Bu düşünceler elbetteki şariatçılar tarafından kabul edilecek türden değildi...

A.M. Schimmel’in sözünü ettiği 10.yüzyıl şariatçıları burada bırakalım. Onun, kitabında “yorulmaz Türk bilgini” diye nitelediği A. Gölpınarlı da, tam bin yıl sonra Hallac’tan öfkeyle söz etmekten kendini alamıyor. Gölpınarlı, *Oniki İmam* adlı kitabının sonlarında Hallac’a ilişkin paragraflarda onun öldürülmesini ayrıntıların Hallac’ı tarihte eşine az rastlanır bir vahşetle katletmiş olanlarla sanki onur paylaşıyor:

“Mansur sonraları daha ileri gitmiş, tanrılık davasına girişmişti. Sözlerinde, şiirleri ve yazılarında şeriata aykırı şeyler görüldüğünden öldürülmesine hükmedilmiş; verilen bu hükmü 84 bilgin (Nasıl da

gerçeği çarptırıyor; bilgin değil tümü tanıklar birliği örgütünden parayla tutulmuş, herşey yapmaya hazır iş bekleyen insanlar, günümüzün deyimiyle 'yalancı tanıklar' - İ.K.) imzalamıştır. 309 yılı 24 Zilkade (26 Mart 922) ayında Bağdad'da halkın gözleri önünde kendisine 1000 sopa vurulmuştur.

"Sonra elleri ayakları kesilip, darağacına asılarak öldürülmüştür. Asılmasından sonra başı kesilerek Bağdad köprüsü üzerinde teşhir edilmiş. Daha sonra da yakılarak küllü Dicle'ye savrulmuştur..."

Hallacı Mansur'un *iskat al faraid* öğretisine ilişkin düşüncelerini Alevilerin yaşama uyguladıkları bir gerçektir. Onlar, hacca gitmektense, yakınlarında ve çevrelerindekiyle yardım ederek onların gönlünü yapmayı tercih ederler. "Bir gönül yapmak, bin kez hacca gitmekten hayırlıdır" ilkesine, şeriatçıların hoşgörülü davranma insanseverliği göstermeleri olası mıdır?

Anne-Marie Schimmel, "Hallac'a göre Allahın niteliğinin insanın niteliği bulunduğunu unutmamalıyız; onun insan niteliği Adem'in yaratılışına yansımış ve 'Adem huva huva' (Adem'in ta kendisi) olmuştur. Bu kuram birçok eleştiriciyi *Hulul* ilkesinin, yani tanrısal ve insansal yaratılışın İsa'da birleşmesi Hristiyanlık inancının Hallac'ı etkilemiş olacağı varsayımına götürmüştür. Tanrısal nitelik *Lâhut* ve insansal nitelik *Nasut* deyimlerini kullanmasının bunu desteklediği ileri sürülmüştür. Gerçekte ise kuramları karmaşıktır..." demektedir.

Acaba o denli karmaşık mıdır? "En el hak!" diye çılgık atarken Hallac, tanrı-insan gerçeğini yakalamıştır:

Tanrı gerçeği bir keşif kolu öncüsü gibi,
Kesin bir olayın mustulayıcısı olan
Tehlike çılgılığı atmasını bilir!
Tanrı gerçeğinin artık örtüsü kaldırılmıştır

Ama bu gerçeği arayanın yazgısı çiledir
Dayanılmaz acı çekerek yaşamaktır

(Mukattaa 17)

Ve Hallac'ın dayanılmaz acıları, tarihte eşi az yaşanmış bir sonla noktalandı. Onun bu sonunu betimlerken Emile Dermenghem Hallac'ı, gerçek Müslüman Velisi olarak canlandırıp, duygusal ama gerçekçi satırlarda şöyle yansıtıyor :

"Veli ol kişidir ki halkın günahlarını ve acısını üstlenir. Hak edilmeyen ölüm onun için kendini gerçekleştirme arenalarından biridir. Veli, halkın imdadına yetişen avuntusudur; dünya için canlı bir suçlamadır. Varlığı zorbalara hakarettir. Ölümü bile onu katledenleri titretir; veliliğe yükseltilmesi inanç, sevgi ve umudun zaferidir!"

Alevi-Bektaşilikte de o bir büyük velidir, evliyadır; hem sevgi hem de başkaldırının kaynağıdır. Dârı. Mansur ile Hallac geleneği tapınma törenlerinde en önemli bir simge olarak sürmektedir.

II.4 Dâr-ı Fazlı, Fazlullah ve Hurufilik

"Sorsalar ki dâr kaç çeşittir? Cevap verkim dördtür; Evveli dâr-ı Mansur, ikinci dâr-ı Fazlı... Dâr-ı Fazlı aşk ola dedikte secdeye varmaktır. Zira Fazlı'yı yüzüstüne secde bıraktılar. Fazlı gibi hançer ciğerimde demektir... Nazarda durmakta dört erkân vardır; ... Üçüncüsü (talip) tarik altından geçtikde ve zülfikâr çalınıp kalkıkda Fazlı olur."

İmam Cafer Sadık Buyruğu

Anonim *İmam Cafer Sadık Buyruğu*'na göre dâr çeşidinde ikinci sırada görünmektedir Fazlı dârı. Araştırmamızın başlarında da verdiğimiz gibi biçim olarak Dâra çeşitlilik kazandırır. Türkçede Fazıl, Fazlı, Fazıla (fazilet, erdem sahibi) sözcükleri özel ad olarak kullanılmaktadır. Arapça 'fazl'dan (üstünlük, yüksek ahlak, erdem) çekilmiştir.

Bir dâr çeşidine ad olan Fazlı, Hurufiliğin kurucusu Fazlullah'dır (Fadl al-lah). Görgü cemlerinde Fazlı adının dâr dışında nefeslerde ve dualarda sık geçmesine rağmen, kim olduğu pek bilinmez. Hallac-ı Mansur için düşünüldüğü gibi, Fazlı da "Erdir, evliyadır, insan-ı kâmil"dir.

Fazlullah'ı *Hurufilik* (harf gizemciliği) ile birlikte kısaca anlatmaya geçmeden önce, Alevi-Bektaşî özanlarının nefeslerinde nasıl yansıdıklarını örnekleriyle geçmek, Hurufiliğin bir tür ön açıklaması olacaktır. İlk örnek olarak bu akımın ikinci büyük temsilcisi olarak bilinen ve araştırmamızın son bölümünü oluşturacak olan Seyyid Nesimi'den, bu inancın özellikleri ve niteliğini belirleyen bir nefesini verelim. Ancak divan şiiri tarzında olduğundan, düzyazıya çevirerek açıklamak gerekecek.

Yüzün harfinden ey dilber açıldı cümle babullah
Okur anı müderrisler beyan-ı küntü kenzullah
Kaşınla kirpiğin zülfün beyanın eyleyen arif
Bilübtür ebcedin sırrı anın adıdır ehlullah
Yüzün elhamdülillahdır anın çündür yedi ayet
Yazılmış nakşile görkim, acep satri kalamullah
Tamamı mushafı gördüm okudum harf be harfi
Görünmez gözüme billah, gayri ez summe vechullah
Bu belayı dilârayı temaşa eyle gel ey dil
Acep suret acep heyet budur tur-u kalamullah
Acaip mazhar-ı Hakdır Huvellahül ebed daim
Eğer Hakdır desem vacip budur celle Celâlullah

Ali ferzendisin Şaha ki sensin ba-i Bismillah
Ali sensin Veli sensin vasiyy ül Hak Nebi sensin
Veli gerçeklerin şahı ki sensin sırr-ı Fazlullah
Melâik Adem ü Havva anın nutku ile güyadır
Nesimi hastaya Hakdan demidir nefh-i ruhullah

Açıklaması:

Ey güzel! Yüzünde okunan harflerle tanrı kapısı açıldı ve bunu medrese hocaları, varoluşun gizli hazinesinin beyanı olarak okur dururlar.

Arif kaşının, kirpiğinin ve zülfünün ne anlama geldiğini biliyorsa; harflerin sayısal değerlerinin gizemine ermiştir ve o artık tanrının adamıdır (ehlullah).

Yüzündeki yedi hat, Fatiha'nın yedi ayeti olarak yazılmış tanrı sözlerinin satırlarıdır, iyi gör ve anla !

Kur'an'ın tamamını yüzünde görüp okudum harf be harf; görünmez gözüme allahın yüzünden gayrısı.

Ey gönül gel de seyreyle bu belaya duçar olanı! Hem sureti hem de Tur dağındaki tanrı sözlerinin heyeti budur.

(Yüzün) başlangıçtan sona sürekliliği olan tanrının şaşırtıcı açınımdır (mazharı), onun yüzü desem vacipdir; ulu tanrının kendisinin sen!

Başlangıç ve sonuç ya da Mehdi, hep sensin; Ali oğlusun ve tanrıya kadar ulaştığına kanıt, onun adının (Bismillah) ilk harfi olmandır.

Ali sensin, (Hacı Bektaş) Veli sensin, Peygamberin vasisi de sen! Gerçeklerin şahı söyleminde saklı Fazlullah'ın gizemi de sensin.

Melekler, Adem ve Havva onun sözüyledir denir ya! *Nesimi*'nin isteğiyle tanrıdan üflenmiş kendi soluğudur.

Şimdi de Şah Hatayi'den dinleyelim Fazlullah'ı ve Hurufiliği:

Gel temaşa eylegil zahid cemalullaha bak
Perde-i pındarı kaldır summe vechullaha bak

Kâşif-i levhi hakayik sırrı subhanellezi
 Nur-i keremna ile ayine-i Allaha bak
 Ra ü mim za ile idrak kıl mahiyetin
 Mazhar-ı Kur'an-ı Hak esrar-ı Fazlullah'a bak
 Sahib-i tabir-i mana âlim-i ilm-i Ledûn
 Feyz-i piri manevi kesb eyle ruhullaha bak
 Bist ü heşt ü si vü dü rür nokta-i bismillah
 Saye-i ruh-ül Kudüs ayn-ı Kelamullaha bak
 Fatih-i müftah-ı ebvab-ı tılsımat-ı Huda
 Nazır-i mirat-ı Allah olan ehlullaha bak
 Ey Hatayi âlem-i zahir vücud-i mutlakı
 Görmek istersen cemal-ı nur-u zatullaha bak

Şah Hatayi'nin divan tarzındaki bu şiirinin açıklaması ise şöyle:

Gel seyreyle ey şariat yobazı, allahın cemalına bak!
 Yüzünü örten benlik perdesini kaldırırsan tanrının gerçek yüzüne bakmış olacaksın;

Gerçeklerin kayıtlı olduğu levhanın yaratıcısı ve bağışlayıcı makamın ışığıyla tanrının aynasına bak!

Ra(R), Mim(M) ve Zad(Z) harfleriyle kendi durumunu anlayabilmen için, tanrının Kur'an'ının yeniden ortaya çıkışı olan Fazlullah'ın sırlarını öğren!

O gizli bilimlerin bilgini; içanlamalarını yorumlayan ve açıklamalarını yapan ulu kişidir. Bu manevi üstadın üstünlüğünü kavrayarak öğren dersini; onda tanrının ruhunu göreceksin.

Yirmi sekiz ve otuz iki harftir Allah adını açıklayan; Ruh-ül Kudüsün, yani Cebraîl'in sayesinde inen tanrının sözlerinin yansması olan Kur'an'a iyi bak göreceksin.

Hudanin tılsımlarının gizli kapılarını açanların efendisi ve onun aynasına bakan tanrının adamını (Fazlullahı) iyi tanı!

Ey Hatayi! Vücud-u Mutlak olan tanrıyı görmek istiyorsan, tanrı zatının nuru olan kendi cemaline bak!

16. yüzyıl Bektaşî ozanı Yemini'den iki dörtlük:

Limeallahın makamı vech-i Fazlullah imiş
 Limen-ül mülkün lisanı nutk-ı Fazlullah imiş
 Kaf ü Nun'un natıkı hem kâinatın halıkı
 Künt ü Kenzin aşık ü maşuku Fazlullah imiş

Suretin nakşında gördüm fazl-ı ismi âzamı
 Zülf ü kaş ü kirpiğindedir Süleyman hatemi
 Limeallahın hayalidir yüzün vech-i ilâh
 Gösterir mirat-i mümin onsekiz bin âlemi

Yemini bu dizelerde insanın yüzünde tanrının görüldüğü ve adının yüz hatlarında okunduğunu ve ayrıca insanın onsekiz bin varlık evrenini yansıttığını söylüyor. Tüm bu gizemleri öğrenmiş olduğu Fazlullah'a peygamber derecesinde övgüler sunuyor.

19. ve 20. yüzyıl ozanlarından birkaç örnek daha örnek vererek, Hurufiliğin Alevi-Bektaşî şiir ve nefeslerinde nasıl hâlâ yankılanmakta olduğunu görmeye çalışalım. Önce Sırrı ile Mihrabi'den:

Her ne okursan otuz ikidir
 Her ne görürsen otuz ikidir
 Vechin kitabı arşın tınabı
 Haccın sevabı otuz ikidir

Derdin devası aşkın sefası
 Hakkın rızası otuz ikidir
 Çâk eyle yüzün pak eyle özün
 Ne görse gözün otuz ikidir
 Belki her işin kirpikle kaşın
 Lebinle dişin otuz ikidir
 Söylemiş Kur'an bu söze gel kan
 Vechinde ayan otuz ikidir

(...)

Sırrı virandır genc-i nihandır
Sanma yalandır otuz ikidir

Allah deyüp bağırma uzak sanıp çağırma
Hakkı dilden ayırma şeytan güler bu hale
Hayali bir yerdesin sen arada perdesin
Hak sende sen nerdesin nedir cevap suale

El insan ü vel Kur'an Hadistürür bu tûman
Sözün bilmezse insan nice ersin kemale
Altısıdır muteber şeş cihetten al haber
Mafsallardan kıl gûzar derecat-hilale

Evvel ü ahir odur zahir ü batın odur
Hazır ü nazır odur kulak tut bu meale
Arş-ı rahmandır yüzün anı şerheder yüzün
Arif bilmezmiç yüzün açma sırrı nadana

Kaşın kirpiğin hattın yedi hat olmuş niçin
Manada ebced için kaf ü lâm düştü dâla
Baba deyüp Ademe secdegâh ol aleme
Hateme ir hateme döndür yüzün cemale

Men arefden al sebak arifane doğru bak
Senden şana yakın Hak eriş ol lâyezale
Kur'anidir sözümüz rahmanidir yüzümüz
Hakkı görür gözümüz aldanmayız hayale

Böyle yazmış yaradan zât evinden anadan
Yedi hat var babadan erişirsen visale
Mihrabî cümle ayât müteşabih muhkemat
İşte destimde berat sun ey saki piyale

M. Teyfi Oytan'ın kitabında, son zamanların Hürufî ozanı

olarak sunduğu Kulalı Tûrabî Sani'nin divan tarzı bir şiirini
geçip açıkladıktan sonra, konuya girişimizi yapacağız:

Şabb-i emredde göründü Ahmed'e rahman-ı Hak
Suret-i rahmandır Adem secde kıl ferman-ı Hak
Ahsen-i takvimi inkâr eyleyen İblis olur
Bilmedi seb-ül mesani etmedi iz'an-ı Hak
Kevni câmi sırr-ı Adem hem muhit-i küll-i şey
Hem kelimullah-ı natık kıl nazar iman-ı Hak
Kâinat mirat-ı haktır gel bu sırâ mahrem ol
Hakka mirat oldu Adem küllü yevmin şan-ı Hak
İsm-i adem ism-i Hak oldu sıfatullah yüzü
Zat-ı Haktır zat-ı Adem nahn ü akreb can-ı Hak
Kaş ü göz hem kirpik işte fatiha ümm-ül kitab
Bilmeyenler ademi oldu Şeytan-ı Hak
Mısır-ı cami mazhar-ı zat ü sıfat sırr-ı Hüda
Allem el esmay-ı natık nefhay-ı yezdanı Hak
Ademi manada Allah zatın ilan eyledi
El veled sırr-ı ebih'dir arif-i irfan-ı Hak
Nefsini arif olanlar Hakka arif oldular
Okuyan kendi kitabın oldular Kur'an-ı Hak
Hab-ı gafletten uyan ilm-ü ledün dersini al
İlm-i zahirle bilinmez sendeki umran-ı Hak
Fazl-ı Yezdan'dan hidayet ermeyince bir kula
Bilemez kendi vücudunda nedir sultan-ı Hak
Kaal ile bilinmez Allah himmet-i piran gerek
Ben *Tûrabî Sani*'yem münkir bana berran-ı Hak

Açıklaması:

Tanrı Muhammed'e yeniyetme bir delikanlı olarak
göründü. Adem tanrının suretindedir; ona secde kılınız tanrı
buyruğudur.

Bu güzel olayı yadsıyan İblis olur. Çünkü o tanımadı yedi
âyetli fatiha suresini ve tanrıya itaat etmedi.

Canlı ve cansız tüm varlıklar evreni insan gizinde saklıdır;

eğer ona inancın varsa, tanrının sözü olarak anla bunu!

Gel bu sırları iyi sakla; evren tanrının aynası ve tanrıyı ise Adem ayna olmuş yansıtmaktadır.

Tanrının adı Adem oldu; çünkü tanrının yüzünü taşımaktadır ve Ademin özü onun özüdür, can içre candır!

Kaş, göz ve kirpiğiyle insan yüzü, kitabın anası Fatıha suresi! Ademi böyle bilmeyenler bugün şeytandan farksızdırlar.

Hüdanın sıfatlarının gizemi ve özvarlığının mazharı (açınımı) Mısır ülkesini kapsar; soluğu, sözleri, adı ve sıfatlarıyla.

Tanrı özünü adem anlamında, yani insan olarak ilan etti. Tanrının bu irfanını arifler, bir çocuğun sırrını ise babası bilir.

Nefsini bilenler, yani kendini tanıyanlar Hakkı buldular. İnsan kendi kitabını okursa, tanrının Kur'anını tanımış olur.

Uyan derin uykulardan, gizli bilimlerin dersini al. Öyle dıştan bakmakla, şeriat ilmiyle sendeki tanrısal yapıyı kavrayamazsın.

Fazlullah bir kimseye yol göstermeyince, kendi vücudunda tanrının sultanı bulunduğunu hiç anlayamaz.

Boş sözlerle tanrı bilinmez, Pirlerin yardımı gerek! *Türabi Sani* için böyle bilmeye çalışanlar görünüşte inananlardır; tanrının haricindedirler.

“Harfçilik” ya da “harf gizemciliği inancı” anlamını verebileceğimiz Hurufiliğin kurucusu Fazlullah'ın (Fadlallah) yaşamına ilişkin saptayabildiğimiz bilgileri özetleyelim. Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Hurufilik Metinleri Kataloğu* adlı yapıtında, o çok iyi bilinen, yanlış ve suçlayıcı yorumlarla da olsa, Fazlullah hakkında geniş denebilecek bilgiler mevcut bulunmaktadır.

Yapıt Gölpınarlı'nın Hurufilik üzerinde çok eski çalışmalarının bir devamı niteliğindedir. Ancak kataloğunu yapmış olduğu Hurufilik metinlerinden, Farsça bilmeyen Türk araştırmacılarının yararlanmasına olanak tanınmamış. Me-

tinler Türkçeye çevrilmediğinden, üzerindeki yorumları gönlünce yapmış ve onları arzu ettiği biçimde değerlendirmiştir. Oysa Fazlullah'ın yaşamı, düşünce ve inanç mücadelesi hakkında ardılları (halifeleri) ve gizemli harfçilik bilimiyle ilgilenen ozanlar Pers ve Türk dilinde geniş bilgi vermişlerdir.

A. Gölpınarlı'nın Fazl hakkında geçtiklerinin özeti şöyledir.

Fazlullah, Batınilerin yöntemlerini benimsemişti; genç yaşta özenerek süluk ettiği (girdiği) yol Bâtini inançları telkin eden bir yoldu. Harflere verilen anlamlar ve sayısal karşılıklarıyla uğraşmıştı. Batınilerin tevil (farklı, değişik yorumlama) yöntemlerini benimseyerek, özellikle harflerin önemi ve gerekli gördükçe harflerin sayılarla ilişkilerini ele almış; dini buyrukları ve hükümleri Arapçadaki 28 ve Farsçadaki 32 harfe indirgeme yolunu tutmuş.

Tam ve amacı belli bir yöntem halinde bulunmayan ve daha çok gelecekteki olayları keşfetmek için kullanılan Hurufilik bilgisini devrine göre çok ilginç bir biçime sokmuştur. Kendisini Mehdi, Mesih ya da tanrı görünümünde tanımış ve tanıtmış, böylece gerçek Hurufiliği kurmuştur.

Hurufilik harfler ve hatlarla dinsel buyrukları değiştirme ve bu inancı hazırlamak için kurulmuş bir yöntemdir. Bu inancın esası, insanı tanrılaştırmaktır. Fazlullah bu temel üzerinde eski dinlerden ve tasavvuftan fazlasıyla yararlanmıştır.

A. Gölpınarlı İslamiyete Şii (ya da Sünni) şeriatı gözlükleriyle baktığı için, ehli sünnet yorumcuları dışındaki değişik yorum ve yaklaşımlardan doğan birçok inanç biçimlerini (yöntemlerini) “İslamlıkdışı” saydığı gibi, Hurufiliği de ayrı bir din görüyor ve şunları yazıyor:

“Hurufi mezhebinin, daha doğrusu dininin kurucusu Fazlullah'ın yaşamı hakkında, devrine en yakın tarih kitaplarıyla onlara kaynaklık eden eski

eserlerin verdikleri bilgi, Fazlullah'ın çağdaşı ve onun kurduğu dine uyanların verdiklerine uymamaktadır.”

Bunda şaşılacak hiçbir neden yok; çünkü tarih kitaplarının dayandığı eski elyazmaları eserler, Fazlullah'ı katlettiren egemen yönetim ve inançların yandaşları tarafından yazılmıştır.

Yukarıda ozanlardan verdiğimiz örnek divan şiirleri, nefesleri ve açıklamalarında görüldüğü gibi, Hurufilik, en basit tanımıyla Kur'an'ın ve İslamiyetin, otuz iki harf üzerine oturtulmuş, ehli sünnet dışı, Batını yorumundan çıkmış bir inanç kurumudur. İ.Zeki Eyuboğlu'nun dediği gibi, felsefi düşünce olarak varoluşu, canlı ve cansız varlıkların oluşumunu harflere dayandırırken, “Tanrı-İnsan-Evren” üçlüsünü bire indirip, *insanda* birleştirir.

“Gerçekte, alfabe ve hesap bilgeliği, yani *arithmosophie* çok eskilerden beri mevcuttu. Hurufiliği, Kabbalizmden tanıdığımız yöntemlerle ve kavramların aynı olduğu, metafizik bir sayısal sistem olarak değerlendirebiliriz” diyen Henry Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi* adlı yapıtında sadece birkaç paragraf ayırmıştır bu konuya. Ona göre:

“İslamiyete bu geleneği altıncı imam Caferi Sadık'ın (ö.765) soktuğu bilinmektedir. Ancak Hurufilik mezhebinden konuşacak olursak, kökenini Astrabadlı Fazlullah'a borçlu olan özel Hurufilik okulunu gözönünde tutmak zorundayız. Çok acıklı bir yazgıya sahibolan Fazlullah, Timur döneminde 1401-1402'de öldürülmüştür.”

Astrabadlı Emir Gıyaseddin Muhammed'in *Istiva-Name*'si ve Fazlullah'ın halifelerinden yine Astrabadlı Seyyid İshak'ın *Mahrem-Name*'si Fazlullah Hurufi'nin yaşamının ayrıntılarını veren iki önemli kaynaktır. *Istiva-Name*'ye göre

Hicri 740'da (1339-40'da) doğmuş; kurduğu inanç yöntemini 1386'larda yaymaya başlamış ve 1394'de öldürülmüştür. Astrabad'da doğmuş olan Fazıl'ın kendisi, Nawm-Name'-sinde 1370-71'de 32 yaşlarında İsfahan'da çileye girdiğini söylemektedir

Fazlullah'ın halifelerinden Mir Şerif'in *Beyanat-ul Nak*'inde, onun Seyid olduğu bildirilmekte ve soyağacı verilmektedir. Değişik ardıllarının verdikleri bu secereelerde Fazl ile Ali arasında 20 ya da 22 kuşak vardır; özellikle 8 ya da 9. atasının Yemenli Muhammed oluşu, dikkati çeken bir olay olarak görülebilir. Çünkü 9.yüzyıldan itibaren Yemen ülkesi Bâtınilerin en önemli merkezlerinden biridir. Demek ki aynı zamanda Fazlullah, Batını inanç geleneğini sürdüren bir aileden gelmektedir.

Fazlullah onsekiz yaşlarında Hasan adında bir şeyhe bağlanarak tasavvuf yoluna girmiştir *Nesimi Divanı*'nda geçtiğine göre. Bu kişi “Kutb-ı âlem, Merd-i mana” gibi sıfatlarla övülmektedir. Bir mutasavvıf, büyük olasılıkla Batını olduğu düşünülebilir. *Nesimi Divanı*'nın ilgili beyitlerinde bu kişinin Fazl'ı yola götürdüğü ve hatta onun tevil bilgisine sahibolduğu ve bunu yayacağını haber verdiğini görmekteyiz.

Seyid İshak'ın *Hab-Name*'sinde verdiği bilgilere göre Fazlullah, Harezmi ve Yezd'de bulunmuş ve oradan İsfahan'a bağlı Tohçı denen yere geçerek bir süre kalmıştır. Sonra Tebriz'e gelmiştir. Celayirli Hasan oğlu Sultan Üveys'in (ö.1374-5) Fazl'ın meclislerinde bulunduğu ve bu yüzden veziri Zekerriya ve Sahib-ül Sadr Şeyh Hacci'nin kendisini eleştirdiklerini *Hab-Name*'den öğreniyoruz.

Sultan'a şer'i hükümleri tevil bilgisi veriyor Fazl. Kesinlikle artık şeriatın dışına çıkmıştır ve Sünni İslamın dinsel buyrukları onu bağlamıyor. Yapıtları *Cavidan-Name*, *Mahabbat-Name* ve *Arş-Name*'de inançları ve yöntemini dile getirmiş, bunları yaymaya başlamıştır. Tebriz'de ortaya çıkmış, ancak İsfahan'da geniş propagandasını yapma ortamı

bulmuştur.

Musafir diye çağırdığı Şeyh Hasan ona artık zuhur zamanının geldiğini haberlemiş olduğundan, ilk kendisine inanan yedi (dokuz) kişiyle inanç yayma; mevcut hükümlere buyruklara, elbetteki şeriatın egemen olduğu yönetimlere karşı başkaldıran propaganda gezilerine başlıyor. Tebriz, Tohçı, Isfahan, Şiraz, Gilan ve Damgan'ı dolaşıyor.

Önce düş yorumlarıyla ve gelecekte haberler vererek halka kendini sevdirep saydırıyor. Yani birçok Veli'nin yaptığı gibi olağanüstülükler gösterisiyle çıkıyor siyaset meydanına. Ünü yayıldıkça yayılmış ve aşağıda özetleyeceğimiz inanç sistemiyle, şeriatın egemen olduğu düzeni sarsmaya başlamıştır.

Bakü'de bulunduğu sırada Şamahı kadısı Bayazıd'ın bir düşünüyorum yorumlarken, kendisinin öldürüleceğini de haber vermiş. Bu kişinin evinden kalkıp hüccesine giderken, Astrabad'dan gelen bir hükümle tutuklanmış ve Alıncak kalesine götürülmüştür. Miranşah tarafından hapse atılmıştır.

Fazlullah'ın *Muhabbet-Name* adlı yapıtının içinde bulunan iki vasiyetnamesinde, çocuklarından ve dostlarından ayrılmaktan başka birşeye önem vermediğini bildirmekte; Şirvan'ı Kerbela'ya, bütün günlerini aşure-matem gününe; ehil olmayanları Şimîr ve Yezid'e ve kendisini Hüseyin'e benzetmektedir.

Gerçekten de onu İmam Hüseyin gibi öldürmüşler. 1393-94 yılında bir cuma günü, Şeyh İbrahim adlı birinin fetvasından sonra bir hançerle onu katletmişler. Sonra ayağına ip bağlanan cesedi çarşı-pazarda sürüklenip teşhir edilmiş ve böylece halka gözdağı verilmiştir. Ardından bir kenara atılan cesedi, inananları tarafından alınarak Alıncak'da gömülmüştür.

Rafî'nin 1408 de yazmış olduğu *Başarat-Name*'nin sonunda Fazlullah'ın "mugayyabatı Hams"i (beş duyu ile anlaşılmaz gizli hikmetler; *Kur'an* XXXI, 34) bildiğini ve bu cümleden olarak öleceği zamanı ve kendisine saplanacak

kılıcın renginin kırmızı olup, üzerinde *ayet ül kürsü* yazılı olacağını vasiyetinde belirtmiş olduğu bildirilmektedir.

Fazlullah Hurufî'nin ölüm tarihinin Hicri 796'da (1393-94) ölmüş olduğunu ispatlamak için (ki 1398, 1402, 1404 gibi çeşitli tarihler ileri sürülmektedir) çeşitli kanıtlarla çok fakat dağınık bilgiler sunan Abdülbaki Gölpınarlı bir yerde şöyle diyor:

"Ta'wil dediği yeni dini yedi kişiyle yaymaya başlayan Fazlullah'ın fikirlerinin az zamanda taraftar bulduğunu, kendisine bilginlerden, sâdattan (Seyyidler) ve hatta beylerden birçok kişinin mürid olduğunu ve müridlerine *dervişan-ı halathor u rast-guy*, yani "helâl yiyen ve doğru söyleyen dervişler" dendiğini *Hab-Name*'den öğrenmekteyiz."

Bize göre gerçek, işte bu paragrafta yatmaktadır. Yönetimleri, hakanları, sultanları ve beyleri korkutan *buydu*. Fazlullah, Fazl-ı Hak (tanrının erdemi) olarak ortaya çıkıyor; yedi adamıyla şeriatın tüm kurallarını altüst eden değişimleri olan inançlarını yaymaya başlıyor. *Helal yiyen, doğru söyleyen ve kimselerin hakkına tecavüz etmeyen insanların yaşayacağı bir toplum düzeni yaratma mücadelesinde* yandaşları giderek çoğalmaktadır. Halifelelerinden Mir Şerif *Beyan-ül Vaki* adlı yapıtında, halifelerinin dört yüz seyyid olup, gece ve gündüz Fazlullah'la birlikte bulunduklarını ve onun gitdiği yerlere birlikte gittiklerini söylemektedir. Bunlardan biri de Emir Seyyid Nesimî'dir. *İstiva-Name*'de adı üçüncü halife olarak geçmektedir.

Hallacı Mansur'un da dört yüz yandaşıyla son haccını yaptığı ve gezilere çıktığını biliyoruz. Bu bir tasavvufi gelenek olarak mı Fazlullah'a değin ulaşmıştır? Bir büyük Veli, yetiştirdiği dört yüz müridiyle mi inancının siyasetini yapacak ve sosyal değişimi sağlayacaktır? Sanki bir

toplumsal dönüşüm böyle dört yüz halifeyle, yani kendilerine candan inanmış bu sayıda bir kadro ile yapılabilirmiş gibi, Anadolu'da da büyük halk hareketinin ilk başında bunu görüyoruz.

1225'lerde Dede Garkın da 400 halifesini Elbistan ovasında toplamış. Kırk gün boyunca dâr didar yapıp, yani tümünü dâra çekip görgü-sorgudan geçirdikten sonra, hep birlikte aralarından Baba İlyas'ı seçiyorlar. Ve Rum ülkesini değiştirmek, yönetimi ele geçirmek için görevlendiriyorlar. Onbeş-onaltı yıl sonra kitleleri peşinden sürükleyecek ermişliğe-liderliğe "Baba Resul" olarak ulaşan Şeyh İlyas, başladığı büyük eyleminde boğulmuştu.

Fazlullah da 1376-77'de "zuhur edip", onbeş-onaltı yıl sonra, (çok farklı koşullarda bile olsa) eyleminde korkunç biçimde parçalanıp ortadan kaldırıldı.

Fazlullah durmadan yazıyordu. Şeriatın kötülük ve hasırlıklarını, onun üzerine kurulmuş yönetimlerin acımasızlığını dile getiriyordu. Çok ileri görüşlü ve bilgili olduğundan İran, Azerbaycan ve Anadolu'da geçen olayları izliyor ve nelerin olabileceğini kestirebiliyordu.

Yıkılan eski İlhanlıların yerine Azerbaycan topraklarında ortaya çıkan Celayiroğulları ve Karakoyunlu feodallerinin koğuşturmasına uğrayan Fazlullah, daha sonra Timur'un hışmına uğrayacaktır. Niçin? Çünkü halkı peşinde sürükleyen ve giderek ünü artan bir lider olarak sultanları ve beyleri korkutan adamdır.

Fazlullah, Farsçanın Gurgan lehçesiyle yazmış olduğu, belli yıllarda ya da belirsiz zamanlarda kendi gördüğü düşleri veya başkalarınınkini yorumladığı *Nawm-Name* adlı kitabında geleceğe ilişkin birçok olayı - örneğin, 1384 yılında Tebriz'in alınıp Celayiroğullarına son verileceği gibi tarihsel olayları - önceden haber vermiştir. Bu kitapta Celayiroğlu Sultan Üveys, Toktamış Han ve son olarak Timurlenk'in adları geçmektedir. Son tarih 796'dır (1393-4).

Öyle anlaşıyor ki 1384'de Tebriz'i, 1386'da Nahcevan'ı

olarak Azerbaycan'ı baştanbaşa ele geçiren Timur, Alıncak'da Hurufilerden epeyce direnme görmüştür. Devlet divanında hem hanlık buyruklarını temsil eden yargıcın, hem de şeriat yasalarının büyük kadısı olan Timur, bir Sünni devletin hanı idi.

Büyük bir İslam bilgini ve fıkıhçısı olarak Timur tarafından saygı gördüğü söylenen Şeyh Bedreddin'in Fazlullah'la görüşmüş ve etkilenmiş olması sözkonu olabilir. Ve bu, araştırılıp incelenmelidir.

Fazlullah Hurufi'nin güçlenmiş olmasına ve dört yüz halifesiyle ülkenin dörtbir yanına dağılıp, ezilen halkları rahatça kendine çekebilene, yönetime başkaldırıcı şeriatdışı düşüncelerine Timur izin veremezdi. Bu yüzden, direnen Alıncak kalesini yerle bir etti. Torunu Miranşah tarafından yakalanmış olan Fazlullah'ı da diğer birçok Hurufi şeyhlerle birlikte öldürttü. Aynı kıyımı bir süre sonra-Anadolu'da sürdürecektir!

Fazlullah'ın, şiirlerinde *Naimi* mahlasını kullandığı bir divançesi dışında başlıca şu yapıtları vardır: *Cavidanname*. Gurgan lehçesiyle yazdığı bu yapıt, Fazlullah'ın kurduğu sistemin anahatlarını belirten düzyazı bir kitaptır. İçinde geçen yer adlarından anlaşıldığına göre Cavidan, uzun süre birçok yerlerde aklına gelen ve gerekli gördüğü tevillerin kaydedilmesinden oluşmuştur. Kızı Mahdum-Zade Nusret'in bizzat kendi el yazısıyla yazdığı nüshadan 1584 yılında Vecihi adında ozan bir kişi tarafından çoğaltıldığından, birçok nüsha günümüze kalmıştır. Ayrıca, 17.yüzyılın başlarında Murtaza adında bir Bektâşi dervîşi, bu yapıtı kısaltarak *Dürr-i Yetim* adıyla Türkçeye çevirmiştir.

Habname'de Fazl'ın İzzeddün Şah Şüca (ö. 1384) adına bir fıkıh kitabı yazmış olduğu kayıtlıysa da günümüze gelmemiştir. *Nawm-Name*; düş yorumlarıyla geleceğe ilişkin haberler veren ve çeşitli tarihsel olaylar anlatan düzyazı bir yapıttır. *Mahabbat-Name*; Gurgan lehçesiyle yazılmış ve düzyazı. 15. yüzyıl hurufilerinden Abdülmecid bin Feriştah

İzzeddin'in *Hidayetname*'si bu yapıtın etkisi altında kaleme alınmıştır. *Arş-Name*, Farsça ve Mesnevi tarzında manzum bir yapıttır. Diğer adı da *Cavidan-ı sagir*, yani "Küçük Cavidan" dır.

Hurufi inanç sisteminin ilkelerini şöyle özetleyebiliriz: Varlığın ortaya çıkışı, yaratılışı sesledir. Ses canlılarda eylemsel, cansız varlıklarda ise gizli güç (potansiyel) olarak mevcuttur; yani cansız birşeyi birbirine vurduğumuzda cinsine göre *özündeki ses* duyulur. Canlılarda irade-isteme meydana çıkan sözcükler oluşur. Bunlar da harfler aracılığıyla olur. Muhammed 28 harfle konuşmuş ve Kur'an bu harflerden ortaya çıkmıştır. Pers dilindeyse 32 harf vardır ve Fazlullah'ın *Cavidan*'ı 32 harfle yazılmıştır.

İnsan yüzünde yedi siyah hat vardır; iki kaş, dört kirpik ve saç Bu yedi hatla anadan doğduğu için bunlara Hutut-ı Ummya (Ana hatlar) adı verilir. Bu yedi hat *Kur'an*'ın ilk suresi ve özü olan Fatiha'nın yedi ayetini karşılar. Hurufi için dünya tanrı varlığının ulu tecellisidir ve bu insan yüzünde belirmektedir. İnsan yüzü en mükemmel *Kur'an*'dır. Fazlullah Adem'e dokuz; İbrahim'e ondört, Muhammed'e yirmi sekiz harf verilmiş olduğunu kendisine ise otuz iki harf bağışlandığını söylemiştir.

Hurufilik namazı, orucu, haccı ve zekâtı, bütün şariat hükümlerini yirmi sekiz ve otuz iki harfe indirgeyerek; bu harflerin insanda mevcut olduğunu kabul edip, hükümlerin uygulanması zorunluluğunu ortadan *kaldırır*.

Harf gizemciliğinde evrenin devri üç ilke üzerinde oturmaktadır: Nübüvvet, İmamet ve Uluhiyyet! *Nübüvvet*: Peygamberlik Adem'le başlamış, en olgun ve son çağını Muhammed'de bulmuştur. Ondan sonra Ali ile *İmamet* (imamlık) dönemi başlamış ve onbirinci imam Hasan ül Askeri ile bitmiştir. Kendini Mehdi gören Fazlullah'ın ortaya çıkışıyla *Uluhiyyet* (tanrısallık) dönemi başlamıştır. Bütün peygamberler Fazlî'nin tanığı ve müjdecisidirler. O son tanrısâl açınım ve ortaya çıkıştır.

Hurufilik inancının aslı *insanı tanrılaştırmaktır*. Evren mutlak varlığın zuhurudur. Ancak bu zuhur, (gizli) güçler aleminden doğa ve nesneler alemine gelmiş; göklerle dört unsurun birleşmesinden cansızlar, bitkiler ve canlılar doğmuştur.

Bu son devirdir ve insana geldiğinde tam kemalini bulmuştur. İnsan evrenin gözbebeğidir. Ancak insanların içinden biri evrenin emiri, yargıcı ve mutasarrıfıdır. Her çağda bulunan bu tek insan *peygamber* ve *imam*dır. Her peygamberin gizine ulaşmış bir vasisi vardır ve kendisinden sonra ümmetine imam olmuştur. Fazlî, Muhammed'in müjdelediği Mehdi, Musevilerin beklediği Mesih ve Hristiyanların gökten yere ineceğine inandıkları (ve Müslümanların da kabul ettiği) İsa'dır.

Abdülbaki Gölpınarlı, "böylece bütün peygamberlerin müjdeledikleri dönem başlamış, kıyamet kopmuş ve bu dünya ahirete dönüşmüştür artık" diye bağlayarak Uluhiyyet (tanrılık) devrini böyle değerlendiriyor.

Bizce Fazlullah Hurufî'nin kendi dönemini Uluhiyyet (tanrısallık) olarak ilan etmesi, dünyayı artık ahiretmis gibi görmesinden değildir. Tanrıyı kendi içinde bulmasından ve *insanı tanrılaştırma* aşamasına ulaşmış olmasındandır.

Üstelik, çok iyi bilindiği gibi Hurufiler, özellikle Rum ehli yani Anadolu Hurufileri, ölümden sonra başka bir yaşam olmadığı ve birleşikliğin-tümelliğin basite, ayrıntıya döneceğine; aynı zamanda insanın bu dünyada otuziki harfin gizemine erdiğinde, yani gerçek Hurufî olduğunda kendisinden tüm dinsel teklifin kalkacağına inanmaktadırlar. Bağdad Hurufî dervişleri de bunu kabul etmektedirler.

Ve Hurufiler "Sahib-i Tavi, yani Fazlullah, Fazl-ı Hak bizim namazımızı da kıldı, orucumuzu da tuttu; artık bize bu teklif yoktur. Dünya bize cennettir; cennette ibadet teklifi olmaz!" demektedirler.

Harf gizemciliğindeki bu, tutum Anadolu Aleviliğinde "bizim namazımız kılınmış, orucumuz tutulmuş" ilkesel

söylemini doğuracak ve uygulamasını bulacaktır.

Buna karşılık Hurufiler arasında tapınma gereği görenler olmuşsa da, Fazlullah'ı tanrısal ortaya çıkış (zuhur) kabul ettiklerinden, İslam şeriatının tapınçlarında büyük değişiklikler yapmışlardır. Örneğin kelime-i şهادeti "eşhedü en lailahe el Fazlullah" biçimine sokmuş; abdest ve namazlarda namaz surelerine yirmi sekiz ve otuz iki harfi belirten Farsça beyitler eklemişlerdir. Hacları Alıncak'da Maktal-gâh denen Fazl'ın öldürüldüğü yerde yapmakta ve ihrama bürünmektedirler.

Alevi-Bektaşî cemlerine bazan ayetlerle birlikte çoğunluk Türkçe nefesler-şiiirler okunması, Hurufî tapıncından geçmiş ayrıntılar olarak değerlendirilebilir.

Harfçilik gizeminde, Arap alfabesinin birinci harfi olan "Elif" çok önemlidir. Ferideddün Attar yirmi sekiz harfin, Elif'in çeşitli biçimlere dönüşmesinden meydana geldiğini uzun betimlemelerle anlatır. Bundan hareket edilerek, *Kur'an*'ın anlamı bir tek Elif harfinde aranır. Elif mutlak olanı, yani yaratılmamış varlığı, tanrıyı simgeler, mutasavvıf Ruzbihan Bakhli'ya göre. Yunus Emre ise "erenler ve evliyaların birer Elif olduğunu" söylerken, Fazlullah'dan 80-90 yıl önce tanrıyı, harfler gizeminde insanlaştırmıştır.

Hurufiliğin ya da harf simgeçiliğinin bir başka yaklaşımı, Alevilikteki "Hak Muhammed Ali üçü de birdir/ Üçü de bir sırdır nur-u vahiddir" inancıyla içiçedir. Bu yaklaşımı Elif harfinin Arapça okunuşunda kullanılan harflerle, bu üç kutsal adın (*nomina sacra*) baş harflerinin sayısal değeri üzerindeki yorumlardır. Şöyleki; Allah = Elif = E(1), L(30), F(80) = 111 ve Allah, Muhammed ve Ali'nin ilk harfleri, yani Elif(E) = 1, Mim(M) = 40, Ayn(A) = 70 harflerinin sayısal değeri de 111'dir. Böylece Allah = Allah-Muhammed-Ali bağlamındaki, yani daha doğrusu Allah-Muhammed-Ali üçlemindeki "BİRLİK" ortaya çıkıyor.

Hurufilerin ana kitapları Farsça ve Türkçe olmak üzere iki bölümde zikredilebilir. Yukarıda Fazlullah'ın önemli kitap-

larının adlarını vermiştik. Bunlardan en önemlisi farsçanın Gurgan lehçesiyle yazmış olduğu *Cavidan-Name*'dir. Konu içinde bazılarının adlarını verdiğimiz öbür yapıtlara gelince:

Fazlullah'ın ileri gelen halifelerinden Emir Seyyid Ali, diğer adıyla Aliyy-i Alâ'nın *Tevhid-Name* ve *Kıyamet-Name*'si; Mir Şerif'in *Hace-Name*, *Mahşer-Name*, *İsm-ü Müsamma* ve *Beyan-ül Waki* adlı yapıtları; Emir İshak'ın *Hâbname*, *İşaratname*, *Mahram-Name* ve *Turab-Name*'si; Emir Gıyaseddin'in *Istiva-Name*'si ve diğer bir halifesi Abul Hasan'ın *Başarat-Name* ve *Zubdat-un Necat* gibi daha bir çok halifeler ve onların ardıllarının yazdıkları Farsça yapıtlar.

Azerbaycan'dan İran'a ve Anadolu'ya yayılan Hurufilik, 15.yüzyıldan itibaren Farsçayı bırakıp Türkçenin etki alanına girmiş ve Türkçe yapıtlar ortaya çıkarmaya başlamıştır.

Fazlullah'ın önemli halifelerinden Nesimi, bir büyük Divan oluşturacak kadar Türkçe şiirler yazmış ve *Mukaddimat-ul Hakaik* (Gerçeklerin Başlangıcı) adlı risalesini Türkçe düzenlemiştir. *Başarat-Name* ve *Genç-Name* adlı mesnevileri, Nesimi'nin ardılı (Halifesi) Rafii Türkçeye uyarlamıştır. Bugün türbesi Preveze'de bulunan bu büyük Hurufî Babası Rafii, Abdülmecid bin Feriştah İzzeddin'in *Aşkname* ve *Ahiretname*'sini ve Emir İshak'ın *Habname*'sini de Farsçadan Türkçeye çevirmiştir.

1495-96 yılında doğmuş olduğu bilinen Akyazılı İbrahimi Sani'ye mensup Yemini *Fazilat-Name*'sini Türkçe yazmıştır. Bundan önce *Vilayetname-i Şahi* adı verilen *Otman Baba Vilayetname*'si, dervişlerinden Küçük Abdal tarafından yazılmıştı. Aynı koldan gelen Muhiddin Abdal ve Kasimi Hurufî inançlarını heceyle yazdıkları mani tarzındaki dörtlüklerle yaymaya başlamışlardır. 16. ve 17. yüzyıllarda yaşamış Derviş Mürtaza adındaki bir Bektaşî derviş *Cavidan-Name*'yi Türkçeleştirmiştir.

Bu bölümün girişinde verdiğimiz nefeslerde görüldüğü gibi, 14.yüzyılın sonlarında Nesimi'den başlayarak

20.yüzyılda yaşamış Türabi Sani'ye kadar Alevi-Bektaşî ozanlarının bir çoğu harf simgeciliği ve bu akımın gizemciliğini şiir ve nefeslerinde işlemişlerdir.

Hurufiliğin inanç ilkeleri, tapınçları ve felsefesiyle, dünyasal yaşam biçimiyle büyük çapta Alevi-Bektaşîliğin içine girmiş, onun potasında erimiştir. Nefeslerde şiirlerde işlenen harf gizemciliğinin ilkeleri, aynı zamanda resmedilmiş ve seslendirilmiştir. "İnsan ve evren, İnsan-ı Kâmil, pençe-i Ali Aba ve Allah-Muhammed-Ali birliği" tabloları vücuda getirilmiştir, 32 harfin mucizeleriyle! Ve müzik makamları oluşturulmuştur.

Hurufilik konusunda verdiğimiz özeti sonlandırmadan önce, harf simgeciliği ya da gizemciliği inancının 14. yüzyılın sonlarına doğru Fazlullah Hurufî ile başlamadığını belirtelim. Astrabadlı Fazlullah, Hurufilik binasını, en az 1000 yıllık geçmişi bulunan ve çok çeşitli uygarlık ve dinlerin harf ve sayı simgeciliği üzerine kurmuş ve çok farklı yorumla bir inanç sistemi ve sosyal yaşam biçimi oluşturmuş. Sistemin özü harf ve yazıya dayandığından, doğal olarak çok sayıda yapıtlar ve yazınsal ürünler ortaya çıkmıştır.

Şimdi harf ve sayı simgeciliğinin bin yıllık geçmişinin çok kısa bir özetini vererek konuyu bağlamayı deneyelim. Ancak, eğer kökenine inceksek, simge, yani *sembol* (Grekçe symbolon sözcüğünden Batı dillerine geçmiştir) sözcüğünden başlamak gerekecek.

Sözcük, eski Yunan mitolojisiyle ilişkilidir. Ölüm tanrıçası KER ve ölüm cinleri KERES, Anadolu ana-bereket tanrıçası Kybele ve ayrıca Mithra gizemlerini ifade eden sözcüklerin ilk harflerine Grekler symbolon (sembol, işaret, simge) adını takmışlar ve böylece harfler çok eski çağlarda bile gizemleri ifade eder olmuş.

Hristiyanlık aynı anlayış içerisinde simgeciliği *Credoya* (inanç, dinsel metinler) ekledi. Üç kısma ayırmak uygun olur:

1) 2. yüzyıl havarilerinin, azizlerinin (*apotre*) simgeciliği. 2) 325 yılındaki Nikaia (İznik) konsilinde baba-oğul özbirliği, yani *monophysisme* (tek cevherden olma) kararından sonraki harf simgeciliği. 3) 380 yılındaki İstanbul konsilinde alınan kararlarla Kutsal Ruh'un (Saint-Esprit) doğasının sınırlandırılmasıyla başlayan harf simgeciliği.

Hristiyanlıkta *Nomina Sacra*'nın (Kutsal adlar) harf ve rakamlarla ifadesi, yukarıda söylediğimiz gibi daha 2.yüzyılda başlamış bulunuyordu. Bizans epigrafisi (yazıt-bilim) pekçok örnekle doludur. Bu mistik yöntem, yani harfler ve harflerin karşılığı olan sayılarla sözcük ve cümle türetmek ve kutsal anlamlar üretmek, önceler Doğu'da yaygınlaşmış ve sonra Batı'ya geçmiştir.

Görülüyor ki Arap harflerinin sayısal karşılıklarından yaratılan Jafr tekniği (Ebcet hesabı) Grek alfabesi kullanmakta olan Doğu Hristiyan dünyası tarafından biliniyordu. Kaldı ki Hristiyanlıktan çok önce Greklerde sayılar alfabenin harfleriyle yazılıyordu. Örneğin; alfa = 1, beta = 2, gamma = 3, delta = 4, epsilon = 5 biçiminde harfler, sayı olarak günlük sosyal yaşamda kullanılıyordu.

Hristiyanlık *nomina sacra*'sında kısaltmaları, harflerle simgesel biçimde gösterildiği gibi, sayısal değerleriyle (*isopsophisme*) daha da gizemli duruma sokmuşlardır. Bazı örnekler:

Alfabenin ilk harfi alfa ile son harfi omega. Başlangıçtan sona, ezelden ebede! Bu iki harfin arasındaki 24 harfle tüm yaratılışın gizeminin ifade edilebileceği inancı vardır.

KE = IEI = 25 = Kürîos, dominus (Hz İsa);

XMF = He Hagia trias Theos (Kutsal üçlü tanrı);

HOOWA = 888 = İesus

HNA = 8051 = Kürîos phülakse ten eisodon sou kai eksodon apo nün kai heos aionon amen! (Ey büyük efendi, şu andan sonsuza kadar sana inanan ve yüzçeviren herkesi koru!)

Ayrıca Hristiyanlık esoterique (batını) simgeciliğinde

birinci planda rol oynayan, *eşkenar üçgendir*. “Olmaklığın ve varlık-varoluşun” simgesi olan bu geometrik figür; *esoterisme*’in tepedeki ve dipteki, yukarıdaki ve aşağıdaki sınırlarını tayin eder. Bu eşkenar üçgen aynı zamanda Delta harfidir.

Bu şekil, mistik merdivenin tepesini oluşturur ve ortadaki ışık saçan göz tarafından tamamlanır. Bu göz Kutsal Üçlü’nün simgesi “herşeyi gören”dir. Bir daire içine çizilmiş olan eşkenar üçgen, daire çevresini 120 derecelik üç parçaya böler. Hristiyanlık esoterizminin simgecilik temelinde ikinci figürü, daire çevresini 90 derecelik dört kısma bölen Kare çizimidir. Bu içine kare ve eşkenar üçgen çizilmiş daire, çok önemli bir esoterik simgeyi vurgular. Anlamı şudur:

Daire (L’esprit (Fr.), Pnevma (Gr.), Akıl, düşünce)

Üçgen (L’ame (Fr.), Psykhe (Gr.), Can)

Kare (Le corps (Fr.), Hyle (Gr.), vücut, beden)

Simgesel olarak temsil edilen, insan doğasının içsel bağımsızlığıdır. Saint Jean’a göre buradaki bilgelik, sayı ile hesap yapacak akıla sahip olmaktır. Zira insanın da bir sayısı vardır, 666! Simgesel görünüşlerden biri, insan ve ortaklığıdır. Objektif bir olgu vardır burada; gerçek neden doğal nedendir, yani şeylerin doğasından akıp gelen ve gerçek başlangıcının gizemlerinin gizeminden çıkan doğal neden.

Esoterik grafik simgelerinin sistem bütünselliği, bu poligonların sayısal sınırını; eşkenar üçgenle başlatılan 22 sayısı! 5 kollu üç yıldızla beşgen, 6 kollu üç yıldızla altıgen ve 8 kollu üç yıldızla sekizgen üretebiliriz.

Böylece evrenin yapısını, yani mikrokosmosdan makrokosmosa kadar herşeyi, yaşayan her canlıyı kapsayan 5 geometrik simgeyle sistem tamamlanabilir. Üç oktavlık kosmik sistem bütün kısımları, fizik organları, vücudu, ruhu ve aklını oluşturan fiziksel ve ruhsal bölümleriyle evrenin tamamını kucaklar.

İmamoloji, bütün belirleyici belgeleriyle Hristioloji

gnostisizminin bir benzeri olarak ortaya çıkıyor; özellikle harfler mistik anlayışının *jafr* tekniği, Markos gnostik okulunun etkisindedir.

Örneğin; beşler kümesi “Pentadism”e, yani Manicheizm’in çok açık izlerinin bulunduğu bir kosmogoniaya (evrenin oluşumu) hükmeder. Burada en son tanrısal uç “kathenot-heisme” ayrımını çözümleyen pentadisme’dir.

Caferi Sadık’ın öğrencisi Jabir ibn Hayyan’da harf simgeciligi çok önemli bir biçimde sürecek ve büyük değer kazanacaktır. Markos için de *Aletheia* (gerçeklik) bilgisi harflerden düzenlenir. Şii irfancılığının, yani gnostizminin belki de en eski kurucusu ve savunucusu olan *Moghira* (737 yılları) için bile harfler tanrının bünyesini oluşturan öğelerdir.

Az yukarıda sözünü ettiğimiz Jabir’in “Harfler dengesi (ya da terazisi)” isimli yapıtı ilke olarak, bir başka görünüm altında, dil felsefesinin ana ögesine sahip olmasından gelen etkileneyle kendini gösterir. Bu başka görünüş, Jabir’in harf gizemciliği öğretisi yoluyla, İslam gnostik geleneğine sızma olmasıdır. Jabir öğretisi çok kere antik gnostisizm ve yeni pythagorasçı geleneğinden ödünç aldıklarıyla bunu yapmıştır.

Moghira’nın Şii gnostisizmi öğretisinin Markos’unkine ne denli yakın olduğundan söz etmiştik; yani gerçekliğin (*Aletheia*) bünyesinin harflerle düzenlenebileceği öğretisi! En eski Farsça *Umm-al Kitab* risalesindeki rakamlar ve harfler inancı, Şii imamlarının ve göksel varlıklar hiyerarşisinin ilk belirlemeleri görünümündedir.

Bir anlamda *Kuran*’ın bazı surelerinin anahtarı gibi olan, bilmece zırhına büründürülmüş harflere yaklaştırmaydı. Henry Corbin, Paul Kraus ve İvanof gibi Şii gnostisizmini ve özellikle İsmailizmi çok iyi bilen büyük araştırmacı bilim adamlarının hemfikir olduğu, harf ve sayı gizemciliği geleneğinin, *jafr* yöntemi olarak altıncı imam Jafr al Sadık (Caferi Sadık) ile İslamiyete girdiğidir.

Çok sonraları Buni (1225 yılları) şu düşünceleri ileri sürüyordu:

“Biliniz ki tanrısal gizler ve bilimsel nesneler; zayıf ve yoğun gerçekler veya en üstteki ve en alttaki şeyler olarak iki kategoride toplanır. Harflerin gizleri sayıların içinde ve sayıların zuhuru harflerin içinde bulunur. Sayılar ruhsal nitelermeleri kapsayan en yüksekteki gerçeklerdir. Harfler ise maddi gerçekleri ve oluşumları birbirine birleştiren bağları açıklamaktadır.”

Felsefe dili olarak Jabir'in harfler dengesi (terazisi) öğretisi, bizi gramerci bilgelerin ilgi alanlarına, ön çalışmalarına götürmektedir. Paul Kraus, bir yandan dilin sözcüklerinin ayrışımını içeren Jabir'in öğretisi ve öbür yandan Platon'un Sokrates tarafından sergilenmiş, Jabir'inkine benzer ilkeler üzerine yerleştirilmiş dil felsefesi ve Timeon arasında (fiziksel öğeleri harfler ve hecelerle kıyaslayarak) ortaklık bulunduğunu gösterdi.

Jabir'in Platon'a yakınlığına ve ondan etkilenmesine karşın, harf simgeçiliğinde İslam dünyasında 10.yüzyılın ilk yarısında isim yapan İbn Masarra, antik dönem bilgilerinden Empedokles'in öğretisinden etkilenmiştir. 883 yılında doğmuş olan *İbn Masarra*, Cordou'ludur ve Arab kökenli değildir. Cordou Sierra'da çekildiği çileci yaşamında İ.Ö. 5.yüzyılda yaşamış Empedokles'in kosmogoniasını tanıdıktan sonra ortaya çıkıp yükseldi.

Sicilya'nın Agrigentum kentinde yaşamını geçirmiş antik bilge Empedokles, aynı zamanda kent devletinin demokrat parti başkanıydı. Toprak, hava, su ve ateş gibi dört öznesne üzerine kurduğu kosmogoniada (yaratılış öğretisi) evrensel yaratılış, Eros (aşk, sevgi) ve polemos (nefret, düşmanlık) adlarında iki zıt temel direk desteklenmiştir. Yaratılış ve doğanın gizlerini araştırma uğruna Etna yanardağının

lavlarında yanarak ölmüştür Empedokles.

Cordou'da az sayıda müridiyle ortaya çıkmış olan İbn Masarra, öğretisini harf simgeçiliğiyle yayma yolunu tuttu. Tam bir felsefe ve manevi yaşam yöntemi düzenlemişti. Ne yazık ki, ne yapıtlarının gerçek sayısını ve ne de isimlerini tam biliyoruz. Bunlardan yalnızca ikisi kesin olarak tanınmaktadır:

1) Kendi batını inanç ve anlayışının anahtar ilkelerini içeren *Kitab al-Tabsia*, yani “İçe İşleyen Açıklamalar Kitabı”.

2) *Kitab al-Huruf*, yani “Harfler Kitabı”.

İbn Masarra'nın bu kitapları, Fıkıhçıların dikkatinden ve yönetimin öfkesinden sakınılarak, elden ele dolaştırılarak okunuyordu. Bu şekilde gizli yollarla İslam imparatorluğunun doğusuna kadar girmiş olduğundan orthodox (Sünni) mutasavvıflardan bazıları bu yapıtlara reddiyeler yazmışlardır.

Görülüyor ki *Hurufiliğin*, yani harf gizemciliğinin geçmişte çok eskilere inmektedir. Ama 1000 yıl sonra Fazlullah Hurufi, onu tam bir inanç ve düşünce biçimine sokarak, maddi yaşama geçirmiştir. Deyim yerindeyse, simgeleri insan ve maddeyle özleştirerek gizemciliğini ortadan kaldırmıştır. Ve 2500 yıllık yoldan gelip Alevi-Bektaşî ozanı *Mihrabî*'nin şu küçücük dürtlüğünde somut gerçekliğini kazanmıştır:

Kur'anidir sözümüz
Rahmanidir yüzümüz
Hakkı görür gözümüz
Aldanmayız hayale

ECCE DEUS = ECCE HOMO (işte tanrı = işte insan)

Sonuna yine *İmam Caferî Sadık Buyruğu*'ndan Fazlî dârına ilişkin bir yaptırım ekleyerek bu bölüme son verelim:

“İmdi bir talib yılbaşı gelip de Pir nazarına

geçtiği zaman, Pir olan 'Aşk ola!' diye. Talip Fazlı dârına ine. Pir diye ki; 'Ey Talip! Cesedine can verdi. Kalbine iman verdi. Söylemeye dil ve tutmaya el verdi! Ne gördün? Ne işittin? Aldığın varsa ver! Ağlattığın varsa güldür! Döktüğün varsa doldur! Yıktağın varsa yaptır!...' "

II.5 Nesimi Dârı ve Seyyid İmadeddin Nesimi

Alevi-Bektaşî toplu tapıcında en önemli kurum olup, baştan beri açıklamaya çalıştığımız gibi çok çeşitli işlevleri olan Dâr'ın üçüncü Piri *Seyyid Nesimi*'dir. Dâra duran, özünü dâra çeken ya da dâra çekilmiş olan bir talib, meydanda Pir huzurunda, cemdeki canların huzurunda Nesimi gibi derisi yüzülmeye hazırdır; kusur ve kabahatlarını ortaya dökerek ve verilecek ceza ne olursa olsun onu göğüsleyecektir. Musahib dârına durmuşsa, derisini yüzşeler ikrarından artık dönmeyecektir.

Nesimi, Alevilikte ikrarından-imanından dönmemenin, acı ve işkencede büyük direncin simgesidir. Mazlum bir velidir, erdir, evliyadır. Hallac-ı Mansur'la birlikte en çok adı anılan Nesimi'dir. İkrar verirken musahiblik dârlarında ya da boyverme sırasında "Şah Nesimi, Can Nesimi, Seyyid Nesimi" diye adı dilden düşmez.

Nesimi üzerinde çok sayıda lejandlar (söylenceler) anlatılır. Bir çeşit vaazdır cemlerde erlerin evliyaların öykülerini anlatmak. Bu söylenceler değerlendirilir, yorumlanır dersler çıkarılır; onların davranışları ahlak ve erdem ölçütleridir, bunlara yaklaşma çabaları gösterilir.

Son Görgü Cemi romanında Nesimi'ye ilişkin söylencelerden en tanınmış bir çeşitleme anlatılmıştır. Onu kısaca geçelim. Kamber Milla İsmail dârda boyvermekte olan canları sorgularken önce Hallacı Mansur'dan biraz söz ettikten sonra Nesimi'nin dârda çektiği büyük ölüm işkencesini

şöyle anlatır:

" 'Mansur, 'ben tanrı gerçeğinin kendisiyim!' diye darağacında bile bağırırken Abbasi halifesinin tahtı sarsılıyordu. Şeriat softaları, din alimleri sarayın ve emirlerin çevresinde çöplendikleri için düzenlerinin yıkılmasını istemiyorlardı; bu yüzden ölüm fetvası verdiler. Aslında Şah Nesim'inin derisi de bu nedenlerden yüzüldü. Küfür saydılar onun söylediklerini de!

" 'Ah Nesimi! Can Nesimi! Derisinden tulum çıkardılar, çarık yaptılar! Öylece bağladılar güneşin karşısında direğe. Sonra emir verdi karayezitlerin başı; Bağdat (Halep denmiyor, Hallac-ı Mansur'un öldürülmesi olayıyla içiçeleştirilmiş toplum belleğinde.) halkı kırbaça zorlanarak sıraya sokulup, ellerine sivri küçük taş parçaları verildi. Nesimi'nin önünden geçerken, derisi yüzülmüş vücuduna bu taşlarla vurdular. Arılar ve sinekler üşüşmüştü kızılkan bedeninin her noktasına; sokuyor, kanını ve yağın emiyorlardı.

" 'Can Nesimi'nin dostlarından biri, kendisine verilen taşı cebine saklayıp, bir gül goncasıyla dokunarak geçmek istedi. Dost Nesimi Can Nesimi kan içindeki göz kapaklarını zorla aralayıp şu dörtlüğü söyledi:

" 'Nesimi coşur geldi

" 'Haktan bir çığır geldi

" 'Düşmanın taşı değil

" 'Dost gülü ağır geldi'

"... Kamber baba biraz soluklandı. Sakallarına aşağı gözyaşlarını sildikten sonra; 'bacılar, sofular, canlar! Bu dâr Mansur'un dârı, Can Nesimi'nin dârı. Dârdaki canlar Mansur gibi asıldı, Nesimi gibi yüzüldüler; yani onların çilelerine, çektiklerine bir

nebzecik ortak oldular; boyverdiler, dökülüp saçılarak kuş gibi hafiflediler! Huzur dolsun içlerine, söyleyin oturan canlar; eğer razıysanız bunlar da otursunlar artık gediklerine!’ dedi.”

Görüldüğü gibi Dâr meydanında Nesimi gibi yüzülmeye hazır ve çektiği acıya simgesel de olsa ortak olma düşüncesi vardır. Bu Nesimi’ye büyük sevgi ve saygıyı gösterdiği gibi, onun yolundan gitmeye ve onu örnek almaya yönelik düşünce ve istektir.

Alevi ozanlarının nefeslerinde Nesimi’nin adı yüzülen derisi, dayanılmaz işkence ve acısıyla birlikte geçer. Bazan kendilerini onun yerine koyarlar. Aşağıda örnek olarak, 17.yüzyılda yaşamış *Kul Nesimi*’nin dâr meydanında Pir huzurunda nasıl Seyyid Nesimi gibi yüzülmek istediğini gösteren, daha önce vermiş olduğumuz nefesinden birkaç dörtlüğü yeniden geçelim:

Bugün erenlere kurban
Serim meydanda meydanda
İkrarımla canım feda
Canım meydanda meydanda

Kelleme koltuğuma aldım
Kanettim kapına geldim
Ettiğime pişman oldum
Tenim meydanda meydanda

Mümin olan olur veli
Veli olan olur gani
Nesimi’yim üzün beni
Derim meydanda meydanda

Alevi-Bektaşiler Seyyid Nesimi’yi Kaygusuz Abdal, Şah Hatayi, Pir Sultan, Kul Himmet, Virani Abdal ve Yunus

Emre gibi büyük ermiş ve veli ozanların arasında sayarlar. Ancak, özellikle kırsal kesim Alevileri arasında dili daha yalın ve ezberlenmesi kolay olan, örnekte görülen Kul Nesimi’nin nefesleriyle karıştırılır çoğu kere.

Seyyid Nesimi, yukarıda belirtmeye çalıştığımız gibi, daha çok dâr simgesi bir ermiş olarak yüceltilmiş. Onun inanç ve ikrarından dönmemesi, bu uğurda canını vermiş olması ve *şeriata*, *şariat düzenine* karşı olması, yani muhalefeti ve büyük direnci Alevilere bayrak olmuştur.

Ne sıradan bir Dede ve ne de bir talib Nesimi’nin Hurufilik öğretisinin ozanı olduğunu bilir. Zaten bu öğretinin ne olduğunu da bilen az çıkar. Kaldı ki Seyyid Nesimi herşeyden önce batını-Alevi ozanıdır. Aleviler arasında onun hakkındaki bilgiler de, Alevi olduğu için zulme uğramış ve Yezitler tarafından derisi yüzülerek darağacına çekmiş olduğu türündendir.

Nesimi’nin yaşamı, inancı ve mücadelesine geçmeden önce, onun trajik sonunu anlatan ve *Nesimi Divanı*’na girmiş divan tarzındaki bir şiiri vermek istiyoruz. Onun mesnevi ve gazel tarzındaki şiirlerini toplayan ya da kopya eden bir elyazmacı, onun şiirlerine öykünerek bu gazeli tertiplemiş.

Bir adı Hüseyin olan Nesimi’nin, kendi ağzından nasıl ve nerede öldürüldüğünü anlatıyor. Bu gazel işimize yaramasına rağmen, *Divan*’daki bazı şiirlerin Nesimi’ye ait olmaması ihtimalini de anımsatmış oluyor ayrıca.

Ehl-i iman ısları ol demde inkâr ettiler
Çün Hüseyini Haleb şehrinde ber-dâr ettiler
Seyyide cevreyleyip zulm ile Hakkı bastılar
Ahsen-i takvime gör kim neçé inkâr ettiler
Kadılar fetva verüben Hakka batıl dediler
Küfr olup imana gelmez gelmeye âr dediler
Bileyip bıçakların çün kıydılar bu tenime
Sağ iken ben miskini gör neçe bimar ettiler
Hak bana söyle deyü emretti ben söyledim

Sözümü destan edüp alemde tekrar ettiler
Yüzdüler çıkardılar çün kim Nesimi'nin tenin
Yas edüp gökte melekler cümlesi zar ettiler
Ey *Nesimi* vasil oldun Halik-i rahmana sen
Cennet ül- me'va bulup yerini gülzar ettiler

Peki niçin şeriat kadıları Hakka batıl deyip, Nesimi'nin ölümüne fetva verdiler? Niçin zalimler bileyip bıçaklarını onun canına kıydılar ve neden yüzdüler derisini?

Çünkü Seyyid Nesimi, kendisine haksız diyenlere, şöyle soruyordu:

Ey beni nâ-hak diyenler kandedir bes yaradan
Gel getir isbatın et kimdir bu şey'ni yaradan
Yel ü su toprak u oddan böyle suret bağlayan
Böyle dükkânı düzen kendi çıkar mı aradan
Gel beru söyle bana kimdir senin nutkundaki
Söyleyen işittiren hem gösteren her yârâdan
Çünkü bir şehrin içinde mescid ü meyhane var
Ehl-i dil farketmedi mescidleri meyhaneden
Aşkımız yolunda akl u din ü dünya mahvolur
Sormagıl eşkın hadisin sufi-i biçareden
Çünkü girdim oynarım çengü def ü tımbur ile
Bilki bende şeş cihat var dönmezem çârpareden
Ey *Nesimi* on sekiz bin alemin mevcudusun
Kim ki bu devre irişmez koy gide devvareden

Yani, "eğer on sekiz bin alemin mevcudu ben değilsem, öyleyse yaratan nerededir? Getir isbatını! Hava su toprak ve ateşten bu dünyayı yaratıp bu düzeni kuran, ne diye gözden kaybolmuş ve aradan çıkıp gitmiş? Gel beri söyle kimdir?"

Ve yine kendisi yanıtıyor:

Benim ol tılsım-ı pinhan ki bugün cihana geldim
Ezeli nişanı bozdum ebedi nişana geldim
Bu tılsımı çünkü açtım zulûmata nuru saçtım

Bu neçe makamı geçtim ki bu cism ü cana geldim
Okudum bir ism-ü azam vücuda geldi Adem
Koyuban adıma Adem uş bugün cihana geldim
Görünen benim yüzümdür gözeten benim gözümdür
Denilen benim sözümdür benim uş lisana geldim
Kamu yerlere bölündüm kamu sözlere bölündüm
Kamu oda çün çalındım bu eve beyana geldim
Beni çün bakıp görerler dün ü gün ü gezerler
Varıp ayrığa süzerler bana da mekâna geldim
Ne kişi durur Nesimi ki ayan eder bu razı
Düzüben bu söze sazı benim uş zebana geldim

Aşağıdaki dörtlükler (tuyuğ) ise ince bir alay ve ustalıkla örgülenmiş. Ve aranılan yanıtları ve dolayısıyla can Nesimi'ye reva görülmüş, tarihte eşi az bulunan ölüm cezasının nedenlerini(!) daha yalın ve belirgin veriyor:

Hak tâala varlığı Adem'dedir
Ev anundur ol bu evde demdedir
Bildi Şeytan bu sırrı gamdadır
Ol sebepten ta ebed matemdedir

Her ne yerde var Adem'de var
Her ne ki yılda ayda var Adem'de var
Ne ki elde yüzde var kademde var
Bu sözü fehmetmeyen Adem davar

Ey gönül Hak sendedir Hak sendedir
Söyle Hakkı ki enel-Hak sendedir
Hakkı mutlak zatı mutlak sendedir
Mushafın hattı muhakkak sendedir

Seyyid Nesimi'nin yaşamı nerede ve nasıl yetiştiği, doğum ve ölüm tarihleri hakkında kesin ve sağlıklı bilgi bulunmamaktadır. Eski yazarların çoğu birbirlerinden kopya ettikleri gibi, Nesimi üzerinde anlattıkları olaylar da çoğu

kez birbirlerini tutmaz.

Toplum belleğinde yansıyan onun trajik sonu çevresinde örülmüş söylencelerde; aralarında yüzyıllarca uzaklık bulunan kişilerle birlikte gösterilmiş ve aynı dönemlerde yaşatılmışlardır. Örneğin Nesimi, 9. ve 10.yüzyılın başında yaşamış Hallacı Mansur'la birlikte 13.yüzyıl mutasavvıflarından ve Mevlana ile ilişkisi bulunan ve ayrıca *Hacı Bektaş Velayetnamesi*'nde de geçen Seyyid Mahmut Hayrani'nin öğrencisi gösterilir. Nasreddin Hoca da arkadaşları olmak üzere, yaptıkları bir kabahat yüzünden şeyhleri: "asılasın, yüzleşin ve dünya durdukça gülünesin!" diye kendilerine ilendiği için başlarına bunlar gelmiştir!

Kastomonulu Latifi de *Tezkire-i Latifi* adlı yapıtında benzer bir öykü daha anlatır:

Nesimi Şeyh Sultan Şüca tekkesinde Kemal Ümmi ile Baba Sultan'ın koçunu kesip yerler. Baba da bir kerametle yaşamlarının sonunu kendilerine gösterir. Nesimi'nin önüne bir ustura koyarak yüzüleceğini, Kemal Ümmi'nin önüne bir kemend koyup asılacağını ima etmiştir.

Seyyid İmadüddin Nesimi'nin ölüm yılını yazanlar, 1404 den 1460'a değin değişmekte olan çeşitli tarihler (1418, 1433, 1436, 1460) vermektedirler. Nesimi üzerinde yaptığı doktora çalışmasını (*Nesimi Divanı*) yirmi yıl sonra - ama yeniden gözden geçirdiği şüpheli görülen - yayınlatabilen Dr.Hüseyin Ayan'ın kaynaklardan yaptığı açıklamaları özetleyelim:

Kaynaklardaki bilgilere göre Seyyid Nesimi'nin yaşamı hakkında bilinenleri şöyle toparlayabiliriz; Nesimi'nin doğum yeri, tarihi kesin olarak belli değildir. Varolan kaynaklardan hiç biri onun doğum yılı hakkında bir fikir bile ortaya atmamaktadır.

Sadece M. Kuluzade *Tarihi*'nde kaynak göstermeden "Tahminen 1369-70 de Samahı'da doğmuştur." Selman Mümtaz ise, "Sekizinci asrı hicrinin son yarısında doğduğu yurt olan Azerbaycan'da sakin idi" demektedirler. Böylece

her ikisi de Nesimi'nin *Azerbaycanlı* olduğuna işaret etmektedirler.

Bunlara karşılık İranlı kaynaklar onun Şiraz kentinden olduğunu, Aşık Çelebi Diyarbakırlı olduğunu, Latifi ise Nesimi'nin Bağdat yakınlarında Nesimi adını taşıyan bir yerde doğmuş bulunduğunu ileri sürmektedirler. İbn Hacer'e göre ise Nesimi Tebrizlidir.

Seyyid Nesimi Azerbaycanlı ve Türkmen olduğunu bir tuyug ve iki gazeline söylemektedir. Bu şiirlerinde kendisini "Azeri, Türk, Türkmen" sözleriyle tanıtmaktadır. Bir gazeline din ve şariat ilkeleriyle *Kuran* ve Hadis'e ilişkin Yunuslayın düşünce ve batını yorumlar geçerken, Türk olduğunu söyleyip evine buyur ediyor gazeline hitap ettiği kişiyi. Öbür gazeline ise Arapça konuşurken nutku tutulduğunda, kim olduğunu soranlara "Türkmen" diye yanıtladını söylemekte. Bu şiirlerden örneklemeler yapıp, kendi söylemlerine kulak verelim Nesimi'nin:

Adımı Haktan *Nesimi* yazarım
Bil bu ma'den ne sinem ya zerim
Hem hidayet eylerim hem azarım
Hem büt ü uşatıcı hem Azeri'm

Din ü iman ü namaz ü hac ü erkân-ı zekât
Bahs ü da'vi-i şariat kamu güftar nedir
İlm-i Kur'an hadis ü haber va'z ile ders
Cümle bir ma'ni imiş bunca tekrar nedir
İlm-i tevhid okuyan medrese ilmün okumaz
Görki bu ravzada ol sırrı esrar nedir
Yel ü su toprak u od adı nedendir Adem
Ana secde ne için İblis'i inkâr nedir
Gel gel ey dost kamu müddeinin körlüğüne
Sana âsân kılayım bunca bu düşvar nedir
Sözlerim cümle hakikattır özün anlayana

Özün bilmeyene cümle bu güftar nedir
Kim ki bilmez özünü bilmeye pirlir sözünü
Ol ni bilsin yine bir tayyib ü murdar nedir
Türk evine gelesin hem çü *Nesimi* olasin
Bir gün ola diyesin cübbe vü destâr nedir

Neçe gizli diyem benden seni kim
Neye kim bakarım anda ayansın
Arab nutku tutulmuştur dilinden
Seni kimdir diyen kim Türkmensin

Bir başka gazelinin bir beyitinde, “Aynın hatasız ey büt-i Çin döktü kanımı/ Türki Hıta’dır aslına varır hatası yok” diyerek Hıta Türkü kökenli olduğunu açıklıyor Nesimi. İranlı ozanların ve yazarların Nesimi’yi Şirazlı ya da Tebrizli yaparak onu Pers soylu göstermeleri, bizim Mevlana’yı Türk ozanı ve mutasavvıfı olarak sunmamıza benzemektedir! Aşık Paşa’nın Diyarbakırlı olduğunu yazmasından destek alarak, Nesimi’yi Kürt asıllı ozan göstermek de aynı dar görüşlülükle açıklanabilir.

Eski kaynaklar Nesimi için şunları söylemektedirler:

“Nesimi nesbebi doğru olan yüksek dereceli şeyyidlerdendir. İyi tahsil görmüş ve zamanının medreselerinde okutulan bilimleri öğrenmiştir. Tarikat ve meşayih, yani şeyhlerin gizemlerine iyi aşinalığı vardır (Tezkire-i Latifi ve Meclisü’l Uşşak). Yine Latifi ile Hasan Çelebi onun için; “Aşk meydanının korkusuz eri ve muhabbet kâbesinin büyük fedâisi!” anlamına gelecek sözler söyleyerek Nesimi’ye övgüler yağdırırlar; “garip ve acayip bir aşıktır. Ama kâmil, arif ve nüktedan biri, erdemli bir kişidir...”

Nesimi Fazlullah’ın halifesi olduktan sonra, davasına inanmış büyük azizlere yaraşır biçimde geziler yaparak harf gizemciliğini, yani Hurufiliği yaymaya uğraştı tüm gücüyle. Bu son cümleler Rafi’nindir ve *Beşaretname*’sinde geçer. Rafi bu kitabını 1408 yılında yazdığına ve Nesimi’nin

öldürüldüğünden sözettğine göre, onun ölüm tarihini 1404 verenler yanlış yazmamaktadırlar. Ama kesin olan, Nesimi’nin bu iki tarih arasındaki yıllarda öldürülmüş olmasıdır.

Fazlullah Hurufi’nin 1394’de Timur’un oğlu Miranşah’ın verdiği güvenceye sığınmak üzere Şirvan’a geldiği ve yine bizzat Miranşah tarafından yakalattırılıp Alıncak kalesine hapsedildiği bilinmektedir.

Aynı yıl içerisinde Timur’un buyruğuyla Fazlî’nin öldürülmesi üzerine, büyük Hurufî kırımı başladı. Bu sırada tutuklamadan kurtulmuş olan Fazlullah’ın önemli ardılları, yani halifeleri sığınmak için Anadolu’ya kaçmışlardı. Nesimi’nin Osmanlı beyliği başkenti Bursa’da ve Ankara’da da iyi karşılanmadığı doğru olmalıdır. Bursa’nın, doğuda büyük bir tehdit unsuru olarak büyümekte olan Timur’un elinden kaçmış olan Hurufilere kucak açması, onun düşmanlığını artırmaktan başka bir işe yaramıyacağı gibi, kendi inancına da aykırı düşmektedir.

Bir Sünni mutasavvıf olarak bilinen ve kendi adına tarikat geliştirmiş olan Hacı Bayrami Veli’nin, zındık sayılıp koğuşturulmakta olan Nesimi’yi kabul etmesi zaten düşünülemez. Kaldı ki ileri sürüldüğü gibi Nesimi ona sığınmak için gitme arzusunu göstermiş olduğunu sanmıyoruz.

Ayrıca yine Hacı Bayrami Veli’nin onu, kendisini allahlık davası gördüğü için kabul etmediği, “biz burada eşek başı mıyız?” diyerek Nesimi’ye yüz vermediğini yazmak, safdillik değilse kasıtlı. Eğer gerçekten demişse, H.Ayan ve alıntı yapmış olduğu A.Gölpınarlı’nın şeriatçı yorumları yanlış.

Bilindiği gibi Halvetilikten türemiş olan Bayramilik de bir Melâmeti tarikatıdır. Hacı Bayrami Veli’nin Türkçe olarak formüle ettiği “Bilmek, bulmak ve olmak” aşamalarından sonra tanrıyla bütünleşmek sözkonusudur. Kısacası *Bayramilik de enel-hakıcı ve vahdet-i vücudtur*. Ama egemen Sünni inancın tarikatıdır ve de şeriatı eksiksiz yerine getirmektedir. Yönetimle bütünleşmiş ve yanındadır.

Bize göre eğer bir Melameti ağzıyla o sözü söylemişse, “buraların allahı benim, Nesimi de kim oluyormuş?” demektir! Gerçekte Nesimi onu etkilemek ve belki batınılı-ğe, yani Aleviliğe çekmek için görüşmek istemiş olabilir! Hacı Bayramı Veli ise, Nesimi’nin ününü duymuş olduğundan, müridleri arasında yapacağı etkilemeyi hesaplamış olmalıdır. Hele hele, “Nesimi, Hacı Bayram’dan yüz bulmadığı için çekip Haleb’e gitmek zorunda kalmıştır” türünden görüşler çocukça ve gülünçtür.

Seyyid Nesimi Küçük Asya’da en az on yıl, belki daha fazla kalmış ve soydaşları Alevi Türkmen halkın arasına karışarak yaşamıştır. Alevi- Bektaşî tekkeleriyle ilişkisini sürdürerek Hurufiliği, kurumlarını yaratma sürecini yaşamakta olan Anadolu Aleviliği içinde eritmenin öncülüğünü yapmış görünmektedir.

Böylelikle Alevi inanç ve düşüncesine yeni felsefi boyutlar eklemiştir. Alevi-Bektaşî şiir ve edebiyatına; insan yüzünde yansıyan tanrısal güzellik ve sevgilinin saçının tellerinde asılı kutsal sözler sokarak büyük coşku, yüce duygular ve estetik değerler yüklemiştir.

Öyle ki çok kısa bir sürede Hurufî-Bektaşî sentezi oluşup Balkanlara değin yayılmıştır. Nesimi’nin ardılı Rafî ve daha sonraları Akyazılı, Otman Baba ve Yemini gibi Alevi-Bektaşî ozan ve Veliler yetişmişlerdir.

Elbette, Fazlullah’ın ardıllarından sadece Nesimi değildi Anadolu’ya gelen. Diğer birçok ardılları da bu harf gizemciliğini yayarken, aynı siyaseti uygulamışlardır. Örneğin Fazlullah’ın başardığı Aliyül-Alâ’nın Hacı Bektaş tekkesinde, Hacı Bektaş halifesi olarak oturduğu söylentisinin yaratılmış olması bunu doğrular.

Onun kırsal kesim Alevi Türkmen halkının arasında kalmış olmasının özel bir yeri bulursa gerektir. Nesimi’nin Anadolu Aleviliğinde *Yedi Ulular*’ı arasında sayılmasına büyük önem vermek durumundayız. Çünkü Seyyid Nesimi’de de bir Şah Hatayi, bir Pir Sultan ve Kul Himmet kadar

ehli beyt, onikimam ve Ali sevgisi, coşkusu vardır. Bu şiirlerinde açık seçik görülür. Aşağıda bazı örneklerini veriyoruz:

Aşk ile yandı vücudum ya Ali senden meded
Bir fakiri derd mendim ya Ali senden meded
Sen bana lütf ü keremden derdime çare kıl
Şah sensin ben gedayım ya Ali senden meded
Kim Muhammedi Ali’den ayırır lanet ana
Lahmike lahmi değil mi ya Ali senden meded
Hak teâlâ öz nurundan hoş yaratmış şahımı
Kudret ü sırr-ı Hudasin ya Ali senden meded
Çün Hatice Fatima hayrun-nisâ bintü’n Nebi
Maden dürr-i hakikat ya Ali senden meded
Bende-i hulk-ı Hasan oldum ezelden ta ebed
Nur-ı ayn-ı Mustafasın ya Ali senden meded
Her recep ayında her yıl neçe muciz gösterir
Şah Hüseyin sandığıdan ya Ali senden meded
Cümle evlad-ı nebi senden zuhur oldu imam
Adı Zeynel Abidindir ya Ali senden meded
Bakır u Sadık yolunda canımı ben oynarım
Musi-i Kâzım inayet ya Ali senden meded
Bir tavaf-ı kâbe-i Şah-ı Horasan eyle bil
Hacc-ı ekber hac yazıldı ya Ali senden meded
Ol Taki vü ba-Naki an varis-i din-i nebi
Adem ü nesl-i Abâsın ya Ali senden meded
Ol Hasandır Askeri İbnü Ali şahım imam
Gönlüm andan şad oluptur ya Ali senden meded
Ey Muhammed Mehdi-i sahib zaman etgil zuhur
Alemleri küffar tuttu ya Ali senden meded
Ey Nesimi sen şikeste Haktan istersen murad
Cura-i tevhidi içgil ya Ali senden meded

Gözünü aç gör kim ey talib Alidir her kân-ı kevser
Muhammed aşk ile derya Alidir kiymeti gevher

Muhammed ilme kân oldu Ali nutk-ı beyan oldu
 Ana her sır ayan oldu Alidir hace-i kanber
 Ali'dir cümlelerin canı Muhammeddir Ali kânı
 Hakikattır Ali şanı Alidir yar-ı peygamber
 Hezaran türlü cünbüşler Ali emri ile işler
 Varır yazlar gelir kışlar Alidir cisme can perver
 Ne bilsin cahil-i nâdân Muhammed ya Ali kimdir
 Muhammed server-i dindir Alidir cümleye rehber
 Ali evvel Ali ahir Ali zahir Ali batın
 Ali şems-i münevverdir Alidir nur ilen enver
 Alidir herşey için can Alidir yar ile mihman
 Ali rahim Ali rahman Alidir cümleye server
 Ali vahid Ali ehad Ali ferd ü Ali samed
 Alidir cümleye rahmet Alidir şafi-i mahşer
 Ali sultan Ali sübhan Ali cennet Ali Rıdvan
 Ali dindir Ali iman Alidir sakı-i Kevser
 Alidir ol veliyullah Alidir mazhar-ı Allah
 Ali nurundan eyvallah münevverdir yedi kişver
 Alidir Haydar-ı Kerrar ol aldı kala-i Hayber
 Alidir katil-i küffar Alidir mir-i her leşker
 Nesimi'nin dil ü canı münevverdir Ali nuru
 Ali vâlâ Ali alâ Alidir serveri safder

Şahı Merdana kul olgıl gönülden
 Ki o sultan imam u pişuvadır
 Aliyi bilmeyen nefsin bilmez
 Lain ü müşrik ü katli revadır
 Veliyullahdır ol Kur'an-ı natık
 Anı Hak bilmeyen işi hatadır
 Hasandır varisi ilm-i nübüvvet
 Hüseyin şah-ı şehidi Kerbelâdır
 Çü Zeynel Abidindir mir-i kevneyn
 Anın çün adem-i Al- i abadır
 İmam-ı Bakır sâlâr-ı Sadık
 Şehimdir Kâzım u canım Rızadır

Taki vü bâ-Naki sırrı velayet
 Velikın Askeri sahib-i livadır
 İmam Mehdi vü Hadi uş olkim
 Çerağ-i çeşmi cümle evliyadır
 Bu sırrı bilmeyen oldu münafık
 Ki anun tâatı külli hebadır

(...)

Ezelden kul olan Al-i abaya
 Nesimi tek geda-yı bi-nevadır

Nesimi bir yandan da Fazlullah'ı tanıtmakta ve onun düşüncelerinin batını-Alevilikten farklı olmadığını vurgulamaktadır. Kaldı ki daha sonra vereceğimiz örneklerde görüleceği gibi, Hacı Bektaş öğretisinin hiç de yabancı değil ve Fazlı'ya ulaşmadan önceleri dahi özellikle Yunus Emre'nin etkisinde şiirler yazıyor ve açıkça aynı tasavvuf kavramlarını kullanıyordu.

Şimdi ise harf gizemciliği düşünceleri donanımıyla içlerindeydi. Fazlı'nın Alevi görgü cemlerinde dâr Pirlerinden oluşu, hiç kuşkusuz Nesimi aracılığıyla. Bakınız nasıl başlıyor imamları zikredip, Alevi-Bektaşilerin en önemli ilkelerinden biri olan tevella ve teberradan sözettiği nefesine: "Kim ki" diyor "Fazlı Huda'ya, yani Fazlullah'a bağlanır, onlar Muhammed soyunu sevenlerdir".

Olar kim bende-i Fazlı Huda
 Muhibb-i hanedanı Mustafadır
 Hakikat kâbesidir kiblegâhım
 İmam-ı pişuvamız Murtazadır
 Hasandır ol safay-ı ehl-i cennet
 Hüseyin şahım şehid-i Kerbelâdır
 Dün ü gün söylerim kılğıl ibadet
 Hüseyin oğlu Ali Zeynel-i abadır
 Muhammed Cafer ü Musi-i Kâzım
 İmam-ı heştumın Musa Rızadır

Oku lanet himar u huk ü hırsa
Olar kim düşmen-i Al-i abadır
Teberra kılmayınca yok tevella
Teberrasız tevellalar hatadır
Tevella kıl ey miskin *Nesimi*
Tevella kılmayanlara beladır

İçtim bu kevser badesin buldum velayetni nişan
Tuttum velayet caddesin isna aşer oldu ayan
İsna aşer öz rahtını urdu gönülde tahtını
Açtı bu batın bahtını dedi bana sır tutan gelsin
Sır perdesin agazını düzdü gönülde sazını
Söyleşdir ise razını ilmin ü din buldu bu can
Çün Mustafa kıldı nazar oldu kamu aynım haber
Uş Murtaza verdi haber kıldı beni aynı nişan
Ol Fatıma Zehra Hasan maksud Hüseyini olasan
Maksud-ı ömrün bilesen ola yakınün bigüman
Din din-i Zeynel Abidin Bakir Muhammed mir-i din
Can verüben algıl bu din Cafer sana genc-i revan
Musa ilen Musa Rıza mihri gönüllerde seza
Kevser Muhammed can-feza saki Ali-i nakd-i can
Ruşen bu din bu çerağ edip yürürsün uşbu dağ
Ya Askeri açtı bu bağ ya Mehdi-i ahir zaman
Seyyid kılar ol ki taleb ol bilen ilm-ü edeb
İsna aşer din-i acep geh faş olur gâhi nihan

Bu son gazelinde Nesimi, “velayet caddesinde ilerlerken, İsna aşer’in (oniki imam) kendisine ayan olduğunu ve oniki imam soyunun gönlünde taht kurduğunu” söyleyerek, tek tek hepsini övmekte ve bağlılığını bildirmektedir. Daha birçok düvazımlar da yazdığına göre, çok inançlı bir onikimamcıdır. Bu tür bir başka şiirinin başında “Ben o sadık-ı kavlim ki Caferiyim” deyip, sonunu “Nesimiyim Yezide lanetim var”la bağlıyor. Böylece kendisinin İmam Cafer mezhebinden olduğunu da açıklamış olmaktadır.

Nesimi’nin bundan önceki şiirinde, sekizinci imam Rıza (İmam-ı heştumın Muşa Rıza) ya kadar imamları geçmesi; Taki, Naki, Askeri ve Mehdi’nin adlarının bulunmaması düşündürücüdür. Başka bir örnek bulunmadığından, diğer dört imamın adlarının geçtiği beyitler belki kaybolmuş olabilir. Yoksa, soyu Musa Kâzım’a bağlanan Hacı Bektaş Veli’nin sekizinci imam sayılması ve belki de bir “Sekiz İmamcılık” tartışması mı söz konusudur? A.Jozef Dierl’in “Ali soyundan gelen yeni bir imam olarak Hacı Bektaş sekizinci imamdır. Bu da, Bektaşiliğin ilk dönemlerindeki belgelerde bir simgesel sayı olarak sekizin neden onikiden daha sık ortaya çıktığını açıklamaktadır” düşüncesine destek midir, ya da “hayır sekizinci imam, İmam Rıza’dır” biçiminde - o dönemde böyle bir tartışma var idiye ona - bir karşıkoyum mudur? Anlamak güç! Çok büyük olasılıkla bu nefes, bir-iki beyit eksik olarak günümüze ulaşmış olmalıdır!

Nesimi aşağıdaki şiirinde de görüleceği gibi katıksız bir onikimamcıdır. Kendi vücudunda bir dolu tanrısal nur görüyor; sonra nurun gerçek tecellisi Muhammed Mustafa ve Ali oluyor. Arkasından Muhammed’in ağzından Ali’yi ve oniki imamları anlatıyor Nesimi. Belirleyici beyitlerini geçelim. Böylece Ehli beyte ve oniki imamlara nasıl bakmakta olduğunu daha iyi anlarız:

Vücudum şehrine girdim dolu nur-ı Huda gördüm
Ben ol nurun tecellisın Muhammed Mustafa gördüm
Hakikat bahrına vardım tarikat gemisin sordum
Ben ol keştiye mellah Aliyyül Murtaza gördüm

(...)

Gönül Musi-i İmrandır nefes İsa demi geldi
Muhammed nutkumuz oldu Ali ayn-i alâ gördüm
Muhammed nutk ile der ben miraca uruc ettim
Ben ol Hazret kapısında Ali şiir-i Huda gördüm

Şeriatın tarikatın/habibine ata kıldı
 Tahiyatın selamında Ali nutkun alâ gördüm
 Yüzünden perde nef oldu ki şeksiz zat imiş mutlak
 Ben ol Sidre makamında Ali-i Mürtaza gördüm
 Yine şah-ı Velayetten iki şehzade nur oldu
 Biri zehre rıza verdi biri der-Kerbelâ gördüm
 İmam-ı Zeyn-i din abid Muhammed Bakır'dır şah
 Yine Cafer ü Kâzımdan Ali Musa Rıza gördüm
 Muhammed Taki öz sırrın Ali-i Nakiye verdi
 Hasan el- Askeriyi ben cihana pişva gördüm
 Hem ol hatm- i imam oldu hem oldur server-i meydan
 Muhammed Mehdiyi cana vasi-i innema gördüm
 Eğerçi âline şahın çün ol Mervan zulüm etti
 bu Lam u Ayn u Nun u Tî'yi anlara seza gördüm
 Nesimi bahşiş-i Haktan inayet iltimas eyler
 Hezaran bende tek bende bu hazrette geda gördüm

Yukarıda görüldüğü gibi Latifi, Aşık Çelebi gibi birçok Sünni yazarın da övmek durumunda bulunduğu Seyyid Nesimi'nin iyi eğitim görmüş olduğu anlaşılıyor. Bir Türkçe divanıyla birlikte Farsça yapıtları da vardır. Arapçasının iyi olmadığını söylemesine rağmen bu dilde de şiirler yazdığı bilinmektedir. Zamanında medreselerde okutulan Arapça sarf ve nahir (dilbilgisi ve sözdizimi/gramer ve syntaks), fıkıh, tefsir ve Kelâm okuduğunu belirleyen beyitlere sıkça rastlanmaktadır.

Nesimi'yi yazın ve düşünsel yönden Fazlullah öncesi ve sonrası olmak üzere, iki devrede incelemek doğruysa bile, genelde, bizim yaklaşımımız farklı olacak.

Herşeyden önce Nesimi'nin Fazlullah'la tam öldürüldüğü yıl karşılaşp, sadece birkaç ay birlikte olmakla büyük bir dönüşüme ulaşamayacağını düşünmek gerekir. Ayrıca eğer 1370'lerde doğduğu benimsenecek olursa 23-24 yaşındaki genç Nesimi'nin; dört yüz halifesiyle dolaşarak ortaya attığı şeriatdışı Kuran yorumlarıyla İran ve Azerbaycan ülkelerini sarsmakta olan Fazlullah Hurufi'nin, bu birkaç ay içinde,

bunca ardılının arasında kendisine çok yakın 9 kişiden üçüncüsü olmasının bilinçli bir açıklaması olamaz.

Bir kere hiçbir kaynağa dayanmayan doğum yılı da kesinlikle kuşkuludur; çok daha önceki bir tarihte doğmuş olmalıdır. Ve Nesimi Fazlullah'la birkaç ay değil, en az birkaç yıl birarada bulunmuş olması gerekir. Kendisini kabul ettirmesi öyle kolay olmuşa da benzemiyor, değil ki öyle birkaç ay içerisinde üçüncü halifesi durumuna yükselmek!

Bu araştırmamız sadece Nesimi'ye ayrıldığı için, amaç dışı ayrıntıya giremiyoruz. Ancak bu arada, üniversitelerimizin özellikle Türkoloji bölümlerinde bilimsel araştırma (doktora) yapanlara; "sadece eskiyazıdan (Osmanlıca) transkripsiyonlarla yetinmeyip, eski metinleri çok iyi okuduktan sonra onları yansız yorumlayarak bilimsel değerlendirme yapmasını öğretilsinler!" demekten kendimizi alamıyacağız.

Nesimi Divanı'ndan aldığımız iki gazelden vereceğimiz bazı beyitlerle, Nesimi'nin Fazlı ile karşılaştığında nasıl bir ruhsal durum içinde ona yaklaştığını görmek olası. Ayrıca bu dizeler Nesimi' nin neredeyse batınlığın son aşamalarında bulunduğunu da göstermektedir:

İrdi bir dem ki sohbetinden anun
 Sanki uçağa döndü şeş cihat

(...)

Berekât isteme ol ademden
 Ki bu mevsimde kılmaya harekât
 Kudretin rifatine sadr-ı felek
 Sadr-i sine dedi vü verdi felek

(...)

Rum u Şam mülkü başına sadaka
 Çin ü Maçın ola tenine zekât

(...)

Nusretin Rum evinde dikti alem
Küfrü mahveyleye Habeşte guzat

(...)

Tur oldur şeha ki Musa var
Kalb Turunda eyelédin mikât
Baş urup ayağına el bağlar
Sen ayağ içecek beni vü benat
Yine ehl-i ferîşteler gökten
Çağırır nuş bâd ab-ı hayat
Câm ile olduğunda leb ber leb
Suci şerbet olur piyale nebat
Görmedi bu kasidenin mislini
Hadd-ı Sivas ü hitta-ı Tokat

(...)

Vaktidir kim dua yerine yete
Müstecap ede kâdiyul- hecat

(...)

Hazretinden yakın budur dileğim
Devletinden ırak ola nekebat

(...)

Gün *Nesimi* senin durur rahm et
Ki oluptur bu müstahakk-ı zekât
Gerçi gül desteliğine yaramaz
Lütfeyle bu odunu da oda at

Ey tabib-i ahır-ı dil hastayım kıl gıl ilac
Hak rizasıyçın bana bir dervişim kıl ihtiyac
Sakla gönlüm gözgüşün sındırma firkat taşile
Sındığından sonra bir dahı bütün olmaz zücac
Hak katında hac kılandan yeg durur bir ehl-i dil
Bir sınık gönül bitirsin yoksa doyursun bir ac

(...)

Ey *Nesimi* sözünü ariflere harc et revan
Nitekim kadrin bilen katında söz bulur revac

Görüldüğü gibi Nesimi, büyük olasılıkla Sivas'ı, Tokat ve Şam'ı gezip Rum'dan (Anadolu) gelmiş bir dervıştır. Ama öyle sırtında hırkası elinde asası bulunan bir derviş değil. Şeriat kapısına kilit vurmuş ama zamanının tüm bilgileriyle donanmış olarak kendini aramaya çıkan bir koca derviş! Fazlullah'ın ünü üstünlüğü alem olmuş dalgalanmaktadır Rum ülkesinde "Nusretin Rum evinde dikti alem" diyor Nesimi ve aradığı Pirin Fazlı olduğuna karar verip çıkmıştır yola!

Nesimi olgunlaşmıştır o yaşlarda tasavvuf yolunda. Öyle ki Yunus Emre gibi şiirler yazmaktadır. İçinde henüz Fazlullah'ın geçmediği şiirler pek çoktur; çünkü henüz kavuşmamıştır ona. Yukarıda, "din, iman, namaz, hac ve zekâta şeriat sorunları; hepsi boş sözler!" dediği ve Türk olduğunu açıkladığı bir şiirini vermiştik. Ondan bazı beyitler ve diğer birkaçıyla Yunus'un kilerini karşılaştıralım:

Oruç namaz gusul hac hicaptır aşıklara
Haktan ayrı ne vardır kalma güman içinde

Şeriat oğlanları bahsedüp da'vi kılur
Hakikat erenleri da'viye kalmadılar

Biz talib-i ilimleriz aşk kitabın okuruz
Çalap müderris bize aşk hod medresemizdir

Kâbe senin eşiğindir bilmiş ol
Bulamazsın yol çekip aramag ile

İlim ilim demektir ilim kendin bilmektir

Sen kendini bilmezsen ya ilim ne demektir

Ve aldı Seyyid Nesimi:

Din ü iman ü namaz u hac u erkân-ı zekât
Bahs-ü da'vi şeriat kamu güftar nedir
İlm-ü tevhid okuyan medrese ilmin okumaz
Gör ki bu ravzada ol sırr-ı esrar nedir
Sözlerim cümle hakikattır özünü anlayana
Özünü bilmeyene cümle bu güftar nedir
Hak katında hac kılandan yeğ durur bir ehl-i dil
Bir sinuk gönül bitirsin yoksa doyursun bir ac

Şimdi yine içinde Fazlı'nın geçmediği ve herşeyin kendileri (insan) olduğunu söyleyen iki ozanın beyitlerini içiçe verelim:

Ol Kaadir-i Kün feyekün lütfedici rahman benim Y
Kesmeden rızkını veren cümlelere sultan benim
Çeşme-i hayvân benim bendedir ab-ı hayat N
Dur neçe bir yatasın fizulumat'il memat
Lütfedip Adem yaratan yumurtadan kuş üreten Y
Kudret dilini söyleyen zikreleyen Subhan benim
Cennet ü huri benim Kevser ü Tuba benim N
Narı vu nûru benim hem susuzum hem Fırat
Kimin zahid eyleyen kimin fasık eyleyen Y
Ayıplarını örtücü ol delili burhan benim
Kible-i iman benim suret-i Rahman benim N
Levh ile Kur'an benim Mısr ile kand u nebat
Bir kuluna atlar verip avret ü mal çiftler verip Y
Hem birinin bir pulu yok ol Rahim ü Rahman benim
Genc-i nihan uş benim kevn ü mekân uş benim N
Cism ile can uş benim vacib ile mümkünat
Benim ebed benim bakaa ol kaadiri hay Mutlaka Y
Hızır ola yarın sakka onu kılan güfran benim

Bag ile bostan benim taze gülistan benim N
Kâfire tufan benim mümine Nuh u Necat
Dört türlü nesneden hasıl bilin benim işte delil Y
Od ile su toprak u yel bünyad kılan Yezdan benim
Arş-ı münakkaş benim car ü nüh ü şeş benim N
Hem hasenat işlerim hem kılarım seyyi-at
Ete deri süngük çatan ten perdelerini tutan Y
Kudret işim çoktur benim hem zahir ü ayan benim
Bay ile yoksul benim yolcu ile yol benim N
Kim ki bu mensubeyi oynamadı oldu mat
Hem batınım hem zahirim hem evvelim hem ahırım Y
Hem ben oyum hem ol benim hem ol kerim ü han
benim

Mülk ile malik benim muhyi vü halik benim N
Mürşid ü salik benim abid-i aşnam ü Lat
Yoktur arada tercüman andaki iş bana ayan Y
Oldur bana veren lisan ol deniz-i umman benim
Haşr ile mahşer benim sahib-ül kevser benim N
Hem gezerim derbeder k'ehl-i zekâtım zekât
Kabe vü büt iman benim çerh uruban dönen benim Y
Bulut olup havaya ağıp rahmet olup yağın benim
Kaf ile Anka benim ab ile sakka benim N
Cümlede Hakka benim uşta tanık şeş cihat
Yaz yaratıp yer donatan gönlümüz evi hanedan Y
Hoşnudum ata anadan kulluk kadrini bilen benim
Şem ile pervaneyim bahr ile dür daneyim N
Mescid ü meyhaneyim mabed ile Sumenat
Yıldırım olup sakıyan sakıyıp nefsin dokuyan Y
Yer ka'rasında berkiyen şol oğlu yılan benim
Çarh-ı Muallak benim fa'ili mutlak benim N
Hak ileyim Hak benim ayet ile beyyinat
Hamzayı Kaftan aşırın elin ayağın şişiren Y
Gözsüzlerin gözündeki boz pusarik duman benim
Hem yetiren hem yeten hem bitiren hem biten N
Cümle benim cümle ben dehr ile hem kâinat
Et ü deri süngük çatan hükmeyleyip diri tutan Y

Kudret beşiğinde yatan hikmet sütün emen benim
Kendi vücudunda çün buldu Nesimi seni N
Bildi yakın kendidir mazhar-ı envarı zat
Bu yeri göğü yaratan bu arşı kürsü durduran Y
Binbir adı vardır Yunus ol sahib-i Kur'an benim

Görüldüğü gibi Seyyid Nesimi, doğumundan hemen hemen yarım yüzyıl önce ölmüş bulunan Yunus Emre'nin etkisi altında yetişmiştir. Yunus'un gazel ve mesnevileri kendisine örnek olduğundan başka, tasavvuf düşüncesi de Nesimi'ye örnek olmuştur. Yukarıda verdiğimiz örneklerle benzer içerikleri olan dikkat çekecek kadar çok sayıda gazelleri bulunmaktadır *Divan*'ında.

Hiç kuşkusuz çok geniş bir tasavvuf bilgisi bulunan Nesimi Mevlana'yı da çok iyi incelemişti. Arapça ve Farsça yazmış mutasavvıf ozanların çoğunu okumuştur. Ama onun Hallac-ı Mansur anlayışı ve inancı üzerine oturtulmuş (yüzden fazla şiirinde Hallacı Mansur gibi Enel-Hak sözünü kullanmıştır Ayan'ın saptamasına göre) Enel-Hakçılığı, onsekiz bin alemleri ve tüm evreni varolanlarıyla birlikte insanda gören pantheismi Yunus Emre'ye çok yakındır. Kuşkusuzdur ki Yunus'un bize ulaşamayan, şeriatı hepten yadsıyan ve Sünni inançlarına karşıt şiirlerini de okuyup incelemişti.

Seyyid İmâdüddin Nesimi, *Divan* edebiyatı şiirinin hemen bütün türlerini İran edebiyatından aktararak Türkçede denemiş ve bu edebiyatın öncüsü olmuştur. Dili Yunus'un Türkçesine yakın olmakla birlikte Farsçanın etkisi büyüktür. Buna rağmen anlaşılabilir. Bunu rağmen anlaşılabilir.

Nesimi gerek Fazlullah'la karşılaşmadan önce ve gerekse harf gizemciliği, yani Hurufiliğin yayıcısı olduktan sonra da hep halkın ozanıdır. Üstelik hep gizlenmek, saklanmak durumunda kaldığından, halkın arasında yaşamaya zaten zorlanmıştır.

Nesimi, *Kuran*'ın surelerini ve ayetleri özgür biçimde, eskilerin söyleyişiyle "tevil" yoluna saparak tefsir eder,

yorumlar. Gazel, murabba, mesnevi ve halk şiiri biçimlerinden olan tuyuğ'larında çok farklı söylemlerle bunları değerlendirmiştir.

En öğretici, ya da Hurufiliğin propagandasını en yoğun biçimde yapmış olduğu şiirlerinde bile buram buram duygusallık, lirizm vardır.

Sevgilinin kaşı, kirpiği, dudakları ve saçının tellerinde, incecik beli ve uzun kametinde (boyu) ayetler gezinir; sayılar ve harfler oynar, danseder. Sevgili benzetişlerin ötesinde tanrı sözlerinin, yani *Kuran*'ın kendisi olur. Güzel okunmaya hazırdır, okunarak sevilir. Sevgili dudaklarını kıpırdatmaya, konuşmaya başladığında mushaf mushaf, Kur'anı gönderen Tanrı olur; oku, dinle, sev, seviş ve tapın!

Nesimi'nin şiirlerini okuduğunuzda bir duygu ve güzellikler denizinin içinde bulursunuz kendinizi. Hiç farkında olmadan, onun düşünce ve inançları kafanızda filiz vermeğe başlar. Nesimi kendisini okuyanları evine, yaşadığı düşünce dünyasına çağırıp şunları demektedir:

Gel gel ey dost kamu müddeinin körlüğünü
Sana âsan kılayım bunca bu düşvar nedir
Türk evine gelesin hem çü Nesimi olasın
Bir gün ola diyesin bu cübbe vü destâr nedir

Yani günümüzün türkçesiyle:

"Gel ey dost! Gel sana, bütün bu iddiacıların (şeriatçılar kastediliyor-İ.K.) göremediklerini kolayca anlatayım! Bunca zorluk da nedir, kolaylaştırayım onları! Gel şu Türkün evine, gel yanıma ve Nesimi gibi ol Günün birinde, bu cübbe ve bu sarık da neymiş! diyecek ve kaldırıp atacaksın" demektedir.

Anlaşıldığı üzere Nesimi bilinçli olarak, tanrının insanda bulunduğunu, yani insanın kendisinin tanrı olduğunu *Kuran* ayetlerine dayanarak ispatlamak gereğini duyuyor. Bunun yolu da Fazlullah'ın Harf gizemciliği, Hurufilik öğretisini tam anlamıyla kavramaktan geçiyordu ona göre:

Daima Hak söylerim hem Fazl-ı Haktan gelmişim
Hak benim Hak bendedir hem âyât ile beyyinat

Seyyid Nesimi Fazlullah'a ulaşip, Hurufiliğin içine dalınca artık sarhoş olmuş; kabına sığmak bilmeyen coşkunluktaki sevgisini Fazlullah'a yöneltmiştir. Ona bir güzele, sevgiliye, dosta ve peygambere, tanrıya seslenen dizelerle haykırmaktadır. Fazlullah'ı çağırın, onu tanıtan o denli çok gazel ve beyitler var ki! Burada iki gazelinden beyitler ve dört tuyug geçmekle yetineceğiz Fazl'ya yönelik:

Fazlım benim ey Hızırım u ey ab-ı hayatım
Şemsim benim ey bedrim ü saç-ı zulumatım
Servim çemenim bağ-ı bahar ile hezarım
Ruzum şebim ü ay u yılın hafta vü günüm
Nev-ruzum u ıydım dileğim Kadr ü Beratım
Kur'anım u hükmüm hadisim şerh u beyanım
İlmim amelim zikrim ü savm ile salatım
İslamım hem küfrüm ü imanım u dinim
Şanım şerefim şerh-i habibim salavatım

(...)

Mabudum u maksudum u matlubum u kasdım
Fi'l-cümle bu nutk ile kelamınla *Nesimi*
Afağım u hem enfüsüm erkân ü cihanım

Yüzündür maksudum kıblem lebindir ab-ı hayvânım
Ayâ serv-i ser-efrazım feda olsun sana canım
Ki sensin derdime derman yüzün Fûrkân hatın reyhan
Feda olsun sana bin can ki sensin şah-ı sultanım
Enisim rehberim yarım güler yüzlü gül endamım
Abirim anberim müşküm boyu serv-i hıramanım
Kelamım Kur'anım zikrim kitabım tevhidim fikrim
Namazım secdem u şükrüm bi-küllü cümle erkânım
Azizim serverim ömrüm hadisim tefsirüm ilmim
Ki la'lü yakutum dürrüm şikârım gevherim kânım
Fazlım kâmilim meylim muradım maksudum gönlüm

Cevabım meselem sözüm dilimde cümle destanım
Ezeldendir benim derdim sözü gerçek kamer bedrim
Muhibbim sevdiğim mihrim siyah zülf-i perişanım
Hazinem gencim ü malım *Nesimi*'m aşkıma aşkıma
Habibim izzetimizzim ezelden kâmil insanım

Bir acayip şaha düştü gönlümüz
Bedr yüzü maha düştü gönlümüz
Ta ki Fazlullaha düştü gönlümüz
Uş hakiki raha düştü gönlümüz

Fazl-ı Hakdan ben hidayet almışım
Suretin nakşını ayet bulmuşum
Mertebe âlemde gayet bulmuşum
Ol sebepten ben velayet almışım

Çok halaik geldi vu geçti zaman
Dediler ki bir sırrı vardır nihan
Geldi *Fazlullah* imam-ı gaybdan
Küntü Kenzen sırrını kıldı ayan

Nesimi bir bâtinî olarak tasavvufçu harf gizemciliğini, yukarıda söylediğimiz gibi, İnsan-Tanrı birliğini ispatlamak için öğrenmiştir. Hurufiliğin siyasetini de Kuran ve Hadis'den kaynaklanarak yapmaktadır:

Ger sen isterisen Hakkı bilmek yakın
Gel *Nesimi*'den apargıl rehberin
Te'vil eyle âyet-i turi sinin
Ger olam dersen min eshabi'l yakın

Görüldüğü gibi Kur'an ayetlerinin değişik ve serbest yorumlarıyla tanrının nasıl yakından bilinebileceğini söylerken, kendisini de bu yolda "rehber" olarak sunuyor Nesimi. Hurufilik, en kısa tanımıyla tanrının ve evrenin harfler (28

ve 32 harf) aracılığıyla insanoğlunda açınımı, yani tüm belirtileriyle ortaya çıkmasıdır. Harf gizemciliğinin tarihin derinliklerinden gelen gelişimi, Hristiyanlık ve İslamiyetteki yansımaları ve Fazlullah Hurufi ile bir öğreti oluşmasına ilişkin bazı bilgiler bir önceki kısımda kısa da olsa verilmişti.

Seyyid Nesimi bu inancın felsefesini yaparken, en önemli araçları, Kuran'daki bazı surelere serpiştirilmiş durumda bulunan Kâf, Nun, Tâ, Elif, Lâm, Mim, Ra, Ya, Sin gibi anlamları çözülememiş harfler ve bazı kısa ayetlerdir. Bunlardan çok sık yararlanmıştır. Hurufilik geleneğinde bunlar Muhakemât (hüküm-verilmiş ya da verilmesi gerekli olanlar) ve Mukattat (kısaltmalar) ayetler kabul edilip, serbest yorumlarla (te'vil, tawil) bolca kullanılıyordu.

Nesimi, *Mukaddimatü'l Hakaik (Gerçeklerin Başlanıcı)* adlı Farsça yapıtında bunlara ilişkin açıklama ve yorumlarda bulunmuştur.

Örneğin Yasin suresinin 82.âyeti Kün-Fekân ya da Kün-Feyekun (Tanrının yaratılış buyruğu!) sözlerinin baş ve son harfleri olan Kâf ve Nun, Nesimi için YARATILIŞIN nedenidir:

Kâf ile Nun ezelde çün illetimizdir ey beşer
Cevher-i lâ-mekân biziz kim bileser hududumuz
Kaşların harfinden oldu Kün-Fekân
Senden oldu her ne kim senden ayan

Bir çok mutasavvıfın bu ayeti sık sık kullandıkları bilinir. Az yukarıda Yunus Emre'den verdiğimiz şiirin ilk beyitinde ise şöyle geçiyordu:

Ol Kaadiri Kün-feyekun lütfedici rahman benim
Kesmeden rızkını veren cümlelere sultan benim

Ve Seyyid Nesimi:

Özünü kim ki bildi buldu Hakkı
Özünü bilmeyenler oldu şâki
Ey Hakkı isteyen gel insan ol
Kara taş olma lal ü mercan ol

Hakkı ister isen seğirdip dört yana
Kime gidersin sana gel sen sana
Sen sana gelsen sana Hak yar ola
İstediğin sana sende varola

Sendedir eşya muradı sendedir
İste bul seni sende senden olma dur
Bulasın her şeyde var u varını
Can gözüyle göresin didârını

diye yazdığı öztürkçe tuyuglarında da zaten harfsiz bile olsa tasavvufun içindedir. Ancak yine bu dörtlükler içinde harflerle insan yüzünü tanımlamaları ve harflerin gizemli gücünü betimlemesi o denli ilginç:

Ey cemalin Kâf Hâ Yâ Ayn Sâd
Ma'ni-i Yasin saçından müstefad
Kadd-i ma Tuba aya hur-nijad
Secde-i vechinde mi'racü'l- ibad
Gel ki sensin arş u kürsi sendedir
Bist ü heşt ü otuz iki sendedir
Ey *Nesimi* Ruh-ı Kudsi sendedir
Cümlelerin gör neçe aksi sendedir

Ey gönül Hak sendedir Hak sendedir
Söyle Hakkı kim enel-Hak sendedir
Hakkı mutlak zat-ı mutlak sendedir
Mushafın hattı muhakkak sendedir

Nesimi gönül gözünü açmış, kendi yüzüne, daha doğrusu insana bakmaktadır. Her yerde gözüne görünen otuz iki

harfdir. Harflerin sakladıkları gizlerde tanrı gizemini keşfeder ve insanla birleştirerek, bu sırları faşeder:

Arif-i la-mekân otuz ikidir
Sahib-i cism ü can otuz ikidir
Aç gönül gözünü vü yüzüne bak
Kim yakın bi-güman otuz ikidir
Yüzün Ümmü'l- kitabın âyâtı
Ne sayarsın heman otuz ikidir
Sidretü'l- munteha anun aksamı
Sayar irsen ayan otuz ikidir
Vahy ü ilhamı ya nebiyy ü veli
Aşikâr u nihan otuz ikidir
İndi İsa götürdü şirk ü nifak
Bil ki sahib- zaman otuz ikidir
Der Nesimi ki suret ü ma'ni
Şerh ile hem beyan otuz ikidir

Timur baskısının Seyyid Nesimi'nin ve Fazlullah'ın diğer ardıllarının peşini bırakmadığı anlaşılmaktadır. Ancak acaba, insan yüzünde varlığını düşündüğü harflerde tanrının tecellisini söyleyen ve insanla tanrıyı harflerin gizemleriyle yorumlayarak birleştiren Hurufi öğretisini yaymaya çalışması mıydı Nesimi'yi o korkunç sona götüren?

Yoksa Küçük Asya'daki egemenler çarpışmasından doğan kaos muydu? On yıldan fazla bir zaman Anadolu'da batını-Alevi Türkmenler arasında saklanmış olan Nesimi'nin, 1402 Temmuz'unda yapılan ve Osmanlıların yenilmesiyle sonuçlanan Ankara savaşının hemen arkasından veya az bir süre önce buradan uzaklaşması nasıl yorumlanır?

Hacı Bayram Veli'nin kendisiyle görüşmemesi tam bu döneme mi rastlamıştır? Onun bir ihaneti söz konusu olabilir mi. egemenlere yaranmak için? Tüm bunları sağlıklı yorumlar içinde değerlendirmek olası değildir.

O yıllardaki Ön Asya ve Anadolu'nun çok karışık siyasi

durumu gözönünde tutulursa, bu güçlük daha iyi anlaşılır. Timur 1390'lı yıllarda Anadolu ve Ön Asya beylik ve sultanları için en büyük tehlike olmuştu. Bölgenin iki hatırı sayılır devleti durumunda olan Osmanlılar ve Memlükler'in aralarındaki üstünlük yarışı ve büyük gerginlikten yararlanıp her ikisini de vurmuştu.

Ankara yakınlarında yaptıkları savaşta Timur, Osmanlıların ordularını dağıtarak, Küçük Asya'da egemenlik üstünlüğünü kabul ettirmiştir. Geçtiği her yeri yakıp yıkmış, harabeye çevirmiş bulunan Timur, Anadolu'da bir yıla yakın bir süre kalmıştı. Kendisini bir kurtarıcı gibi bekleyen ve desteklemiş olan, Yıldırım Bayezid'in topraklarını ellerinden aldığı beylere, beyliklerini geri vermiş, Anadolu'da parça parça beylikleri yeniden kurarak, devlet olma sürecine yeni girmiş olan Osmanlıları dağıtmıştı. Ayrıca Malatya'dan itibaren güney Anadolu, Suriye ve Mısır'a sahip olan Memlük Sultanı Sadr Ferec de Timur'un egemenliği altına girmiş bulunuyordu. Özellikle Timur ve oğlu Miranşah, düşmanları Karakoyunlu beyi Yusuf ve Celayir Sultanı Ahmed'i kovalarken Halep dahil kuzey Memlük şehirlerinin tümünü yağmalamışlardı.

Nesimi, Piri Fazlullah'ın kanlı katili Timur'un Anadolu'daki tüm baskı ve zulümlerine, toplu öldürmelerine tanık olmuştur. Timur'un geçtiği yerlerde bulunan göçebe ve yerleşiklerle tüm Türkmen ve Kürd Alevi halkların darıma-dagınık bir durumda yüksek dağlara çekildiklerini tarihçiler anlatmaktadırlar.

"Gözlerim yağmacı Türki Rum ilinde tığ çalar" diyen Nesimi, Osmanlılarından zaten yüz görmemiştir. İşte bu halkın arasında yaşamaktadır. 1403 yılında yeniden kurulmuş olan Anadolu beyliklerinin tümü Timur'un siyasi ve inanç sultanı altında bulunduklarından, batını-Alevi halkların birey be birey güvenlikleri kalmamıştır. Böyle bir ortamda Nesimi'nin Anadolu'dan ayrılması doğaldır. İhanet ve ihbarcılık da tüm ağırlığıyla işlemektedir.

Ama neden Haleb'e gitmiştir Nesimi? Neden, kendi halifeleri dahil birçok Hurufinin gizlice geçtiği Balkanlara değil de Haleb'e gitmeyi yeğlemiştir? Bu kentin Timur'un sultası altında olduğunu mutlaka bilmesi gerekiyordu. Üstelik kentin Memlük valisi, Timur'un önünden kaçan Karakoyunlu Yusuf beyi ve Celayır Ahmed'i sığınmacı olarak kabul etmeyip, kılıçla okla karşılayacak kadar Timur yandaşıydı. Yusuf beyin yanındaki kuvvetlere yenilmişse de arkadan Timur geldiği için Haleb'i terkederek Yıldırım Bayazid'e sığınmışlardır.

Belki de Haleb emiri Timur'a düşman olduğu güvencesi vererek, Nesimi'yi kendi Hurufi dostları aracılığıyla tuzağa düşürmüştü. Ya da içlerinden biri ele vermiş olabilir! Yoksa bunda da Fazlullah'ın, Timur'un oğlu Miranşah'a sığınmak üzere Şirvan'a gelişine benzerlik mi aramalı?

Nesimi'yi zındıklıkla, yani tanrıya ve ahirete inanmamayla suçlayıp, kent müftüsünün "derisi yüzülmek suretiyle katledilmesi!" fetvası üzerine, uyduruk bir soruşturmadan geçirerek, ölüm fetvasını şehir halkının gözleri önünde uyguladılar.

Böylece Fazlullah'dan on oniki yıl sonra, aynı inanç ve düşünce uğruna en korkunç bir ölümle yaşamına son verilen ikinci kişi oldu Nesimi. Nesimi'nin hapse atılıp atılmadığı bilinmiyor. Olasıdır ki yakalanır yakalanmaz kısa bir mahkemeden sonra katledilmiş ve Timur'a da ulak salınmıştır, kente bazı ayrıcalıklar talep etmek için!

Nesimi için, Fazlullah'ın ilkelerini biçimlendirdiği harf simgeciligi gizemine dayandırılan insan-tanrı-doğa birliğine inanan ve yayan biri olarak şeriat tapınmalarının tümü yersiz ve gereksizdi. Öbür dünyaya da inanmadığı için kabir azabı ve ölünün yeniden dirileceği inancını da saçma buluyordu. Anlatıldığına göre mahkemesi sırasında bunun için ilginç kanıtlar ileri sürmüş ve üyeleri şaşkınlığa düşürmüştür:

Yeni toprağa gömülmüş bir ölünün dirilip dirilmeyeceğini anlamak için, mezarın üstünü örtecek biçimde buğday

tanesiyle kapatıp gözlemelerini istemiş Nesimi. Eğer az bir süre sonra buğdaylar kıpırdamaya başlarsa, adamın ruhu dirilerek mezardan çıkıyor demektir. Kıpırdamazsa, ölünün yeniden dirileceği doğru değildir. Bize çok saçma bir savunma gibi görünen ve mahkeme üyelerine ne yapacaklarını şaşırtan olay aslında çok önemli. Elbette ki 1404'lerde, inanç için gözlem ve deney istendiğini düşündüğümüz an önemini anlarız bu savunmanın!

O, inandıklarını ve düşündüklerini yadsımadan, ölüme gideceğini bile bile derinden savunmuştur. Ayrıca Nesimi'nin korkunç ölümü çevresinde birçok keramet söylentileri ulaşmıştır günümüze. Bunlardan biri onun ermişliğe ulaştığı, ölmeyip "Gayip Erenler"e karıştığı üzerinedir:

Nesimi'nin derisinin yüzüldüğünü seyredenler bakmışlar ki, eli keskin bıçaklı cellatlar işlerini bitirdikten sonra, Nesimi can eğilip yerden derisini alarak, post gibi katlayıp atmış sırtına ve yürümüş! Kimse peşinden gitmeğe cesaret edememiş. Haleb'in oniki kapısında bulunan oniki kapıcı ve halk, onu postu sırtında kapıdan çıkarken görmüşler. Oniki kapıdan da aynı anda çıktığı söylenir!

Şimdiki Nesimi Tekkesi ve Türbesi derisinin yüzüldüğü yerde bulunmaktadır. Ama Nesimi'nin asıl yeri, Alevi toplumunun sosyal bilinci ve birey birey kalblerinin içidir. Seyyid İmadüddin Nesimi "Şah Nesimi" ve "Can Nesimi" olarak, Alevi-Bektaşî tapıcında, dâr-ı Nesimi'de hep yaşamaktadır. Nesimi dârda kaimdir ;Alevilik inanç, düşünce ve yaşama düzeninde direncin simgesidir.

Son Söz

Dâr, Alevi-Bektaşî inanç sistemi ya da tapınma sürecinin her aşamasında ve aynı zamanda günlük yaşama ilişkinmiş gibi sosyal, hukuki, eğitimsel ve ekonomik özellikler içeren çok önemli bir kurumdur.

Alevilikte dâr göksel işlevlerde bulunmaz; dünyasal yaşamı düzenleyen, toplumsal ve maddi yaptırımları ağır basan bir tapınma ögesi olarak da değerlendirilebilir. Alevi-Bektaşî cemlerinde dâr tek başına bir tören değil; kullanılışına, biçim ve işlevlerine göre de ad verilebilen ama tapınma törenlerinin tümüyle ilgisi bulunan ve kısacası geniş işlev alanlarıyla hep yanbaşılarında duran tümel kurumdur.

Dâr olgusu Alevi bireyini, her talibi yaşamı boyu adım adım izleyen ve onun dörtbaşı mamur bir kişilik kazanması için kutsallık kılığına büründürülmüş kaçınılmaz toplumsal uygulamadır. Aynı zamanda töre ve ahlaki yaptırımlar güldestesidir. Bu güldeste bireyin ölümüyle, yani talibin hakka yürümesiyle çözülür, solar onun için. Ancak geridekiler için yer ve zamanın koşulları içinde en güzel renklerle donanıp yalbardar.

Dâra duran, özünü dâra çeken ya da dâra çekilmiş bir talib, Pir huzurunda, cemdeki canların huzurunda meydana Mansur gibi asılmaya, Fazlı gibi ciğerinden hançer yemeye ve Nesimi gibi yüzülmeye hazırdır. Kusur ve kabahatlarını ortaya dökerek ve verilecek ceza ne olursa olsun onu göğüsleyecektir. Musahiblik dârına durmuşsa; organla assalar ya da derisini yüzsele ikrarından artık dönmeyecektir.

Dâr pirleri ve özellikle Mansur'la Nesimi Alevilikte ikrarından imanından- yolundan dönmemenin ve bunlardan gelecek acı ve işkencede büyük direncin simgeleridir. Mazlum bir Velidir Hallac; Nesimi candır, şahtır erdir- evliyadır!

Cemlerde erlerin evliyaların öykülerini anlatmak bir çeşit

vaizdir, bilgilenme ve eğitimidir. Bu söylenceler değerlendirilir, yorumlanır ve dersler çıkarılır. Bu uluların davranışları, yaşam ilkeleri onlar için ahlâk-erdem ölçütleridir. Bunlara yaklaşma çabası içindedirler hepsi de tüm güçleriyle.

Çünkü: “Bir talib sıtk ile dâra dursa, dört dârın piri olan Fatma, Mansur, Fazlı ve Nesimi ona şefaât eder!” Eder mi etmez mi? diye sormayalım! Erlerin evliyaların erdemini yakalama çabaları onları “Kâmil insan” olmaya yönlendiriyor; değerlendirilmesi gereken işte budur!

Aleviler tarih sahnesinde bin yılı aşkın süredir yürümektedirler. Bu yol Muhammed Ali'nin yoludur. Sürek ise Pir Hünkâr Hacı Bektaş Veli süreğidir. Ve yol sürdürenindir! Ancak yola, onu çağımızın koşullarında sürdürmekle sahiplenebiliriz. Unutmayalım ki “Yola birlikte gidilir!”

Alevilik İslamiyeti şariat karmaşıklığı ve dogmalar baskısından arındırıp, tapınmayı bir anlaşılabilirlik içinde, toplumsal kurumlar biçiminde geliştirerek, yaşama geçirmiştir. Bu kurumlar alevi toplumunun sosyal, ekonomik, adli ve ahlaki gereksinimlerini eşitlik ilkeleri içerisinde karşılayabilen bir içyönetim ve yaşam düzeni oluşturmuştur.

Alevi toplumu şariat temelli egemen yönetimlerin tüm baskıları ve resmi inanç dayatmalarına, işte bu tapınma kurumlarıyla yarattıkları düzen sayesinde göğüs gererek, varoluşlarını sürdürmüş ve sürdürmektedirler. Dışarıdan dayatılan güç ne denli zorba ve kanlı olursa olsun Alevilik inancını ve alevice yaşam biçimini yokedememiştir.

Yukarıda “cemlerde erlerin-evliyaların öykülerini anlatmak bir çeşit vaizdir, bilgilendirme ve eğitimidir. Bu uluların davranışları, yaşam ilkeleri onlar için ahlak ve erdem ölçütüdür” diyorduk. Doğrudur. Ancak bugün yapılan Görgü Cemleri'nde aynı şekilde evliya menkıbeleri mi anlatılmalıdır? Pir ve cemaat huzurunda dâra hangi nedenlerden ve ne koşullarda durulmalıdır? Her yıl mutlaka kış aylarında mı yapılmalıdır Görgü Cemleri? Yılda bir kez boyverme- başokutma erkânından, yani sorgulama, kusurla-

rından kabahatlarından arındırma işleminden geçmeli midir her talip? Musahiblik işlevini yüzyılımızın koşullarında nasıl yürütmelidir? Ama hepsinden önce Dedelik kurumu, bilim çağının gerektirdiği biçimde nasıl yönlendirilip, Yol'u sürdürme görevini yüklenmelidir?

Kısacası Aleviliğin tüm kurumlarıyla toparlanması ve özünü yitirmeden kendini çağa uyarlamasına inanıyorsak bütün bunları tartışmanın zamanı çoktan geldi. Daha doğrusu tartışmalı mı, tartışmanın zamanı mı değil mi tartışmalarını hemen bir yana bırakıp, somut önerilerle ortaya çıkılması zorunluğu vardır. Elbette fazla sayıdaki Alevi derneklerinin bulunduğu her yerde, çok seslilik içinde de olsa, bu yapılmaya başlanmıştır.

Toplumsallaştırılmış, dünya yaşamının gereklerine uyum ve düzenlenmesi olan, Alevi cemlerinde tapınma-ibadet adı altında yapılan tüm törenlerin biçim olarak her bölgede değişiklik göstermesi, okunan duaların nefeslerin ve deyişlerin farklılığı; yer, zaman ve Yol'u sürdüren Dede'nin yetenekleriyle doğru orantılı biçimde gelişimi, yenilenme ve çağdaşlaşmaya tam açık olduğunu gösterir. Kesin değişmez (dogmatique) biçimlenmeler yoktur.

Ayin-i Cem Erkânı, yani Alevi Görgü Cemî'nin temel ilkeleri üzerine oturtulmuş biçimlenmeler (dâra durma, tevhid çekme, semah dönme, tarığa düşme, boyverme-sorgulanma vb.) çağların yaşam koşulları içinde, toplumsal gereksinmelere göre kolektif bilinç tarafından oluşturulmuş ve ayrıca akılcı, ileriye dönük bireysel katkılar da benimsenerek yenilenmiştir.

Demekki bu törenler toplumsal temelleri gözardı edilmeden, çağımızın bilimsel, sanatsal düşünce ve anlayışı içerisinde özüne dokunmadan, yani folklorik yapılanması ve geleneksel karakteri bozulmadan çevresinde örülecek çağdaş bilgilerle yeniden biçimlendirilmeğe gidilebilir. Ancak geleneksel aleviye inanç ve ahlak oluşumunu, algılanması anlaşılması güç ve karmaşık bilimsel bilgilerle,

bu özden soyutlayarak maddi yapılanmaya birden sokmaya çalışmak, tüm değerleri kaybettirerek bizi başarısızlığa götürebilir. Çok dikkatli olmalıdır.

Haydi canlarım, “yola birlikte gidilir!” Bu birliği sağlayacak olan Ulu Pir Hacı Bektaş Veli Dergâhı'dır. Onun çevresinde toplanıp, Dergâh postnişini Mürşid'in huzurunda Dâr'a durmak gerek!

Dergâh konusunda son sözü *Derviş Baba*'ya bırakalım:

Talip ol gel Pir'e necat bulasın
Destur alıp ol Dergâh'a varalım
İkrar ver ki görülüp sorulasın
Destur alıp ol Dergâh'a varalım

Muhammed Ali'den kalan Yol pakdır
Dergâh'a bağlanıp sürdürmek haktır
Ayrı başlar çekmek Yol'u yıkmaktır
Destur alıp ol Dergâh'a varalım

Evliyalar kutbu Bektaş Veli'ye
Kalender Sultan'a Kızıl Deli'ye
Mânada yüz sürüp güzel Ali'ye
Destur alıp ol Dergâh'a varalım

Hacı Bektaş Veli soyu Mürşid'dir
Onun eşiğine varan reşiddir
Derviş Baba der ki en soylu işdir
Destur alıp ol Dergâh'a varalım

YABANCI SÖZCÜKLER

A

Abâ : Babalar, atalar
Abid-i aşna : Dosta tapınan,
dost düşkünü
Abir : Güzel koku, geçici
Ahsen-i takvim : En güzel
yüzlü insan, tanrı
Ahir-i dil : Gönülün sonsuzluğu
Al-i abâ : Babaların yücesi,
imam Ali
Ayn, aynı : Göz, gözle ilgili
Azazil : şeytan, İblisin meleklik
adı

B

Bâd : Yel, rüzgâr
Benam : adında, namıyla
Benat : Övgüyle, methederek
Berdâr : Darağacına çekilmiş,
darağacında
Beyyinat : Kanıtlar, belgeler
Bezm : Meclis
Bigüman : Kuşkusuz, şüphesiz
Bimar : Hasta, sayrı
Bineva : Aç, susuz
Bişt ü heşt : Yirmi sekiz
Bühtan : İftira, karaçalma,
ikircim
Bürhan : Kanıt, delil

C, Ç

Cihat : Yönler

Çarpâre : Çengi zili, parmaklara
takılan zil
Çar : Dört
Çarh-ı muallak : Gök döngüsü,
gök çarkı
Çerağ-ı çeşmi : Göz mumu,
ışığı
Çeşme-i hayvân : Canlılar,
yaşayanlar çeşmesi
Çü, çün : Gibi, benzer, çünkü

D, E

Da'vi : dava
Dehr : Devir, zaman, dünya
Destar : Sarık
Devvare : Pergel
Dini acep : şaşkınlıklar dini
Dur olmak : uzak olmak
Düşvâr : zorluk, güçlük
Efed : Daha şiddetli
Ehad : Çok keskin
Ehl-i dil : Gönül adamı
Emmare : Emredici, zorlayıcı
Enis : Dost, arkadaş, yar
Enver : Çok parlak
Erkân-ı zekât : Zekâtın ilkeleri,
usülleri
Evtan : Vatanlar Eya : Hey

F

Faş : Açığa vurma
Fasik : Günah işlemiş

Ferişte, ferîştah: Melek
Feza : Uzay, korkma, bağırıp
çağırma
Firkat : Ayrılık
Fi zulumat-il memat: Ölüm
karanlıklarını

G

Geda : Dilenci, yoksul
Genc-i revan : Ruh, can
hazinesi
Gufran : Tanrının merhameti,
bağışı
Guzat : Gaziler
Güftar : Söz lakırdı
Gülistan : Gül bahçesi
Gülzâr : Gül bahçesi, gül tarlası

H, I

Hace-i Kanber : Kanber'in
öğretmeni, efendisi, Ali
Hadd : Sinir, kenar, kıyı
Halaik : Halklar
Halisan muhlisan : Saf, temiz
ve içten olanlar
Heba : Yok olma
Heştumin : Sekizinci
Hezeran : Binler
Hilat : Kaftan
Himar : Eşek
Hirs : Ayı
Hitta-ı Tokat : Tokat memleketi
İlm-i Nübüvvet : Prophetologie,
peygamberlik bilimi
İsna aşer : Oniki imam

K, L

Kadd ü kamet : Boy bos
Kadem : Ayak
Kadıv'ül hecat : Dilekleri
yerine getiren tanrı
Kand : şeker
Kanetmek : Yalvarıp yakarmak,
cürüm işlemek
Kân-ı kevser : Kevser şarabı
kaynağı
Keşti : Gemi
Kevneyn : Dünya ve ahiret, iki
cihan
Kevn ü mekân : Varlık- Evren
Kişver : Ülke, memleket
Lâmekân : Mekânsız, yersiz
Lahmike lahmi : Etin etim,
beden bir
Liva : Mahşer bayrağı, sancak,
il

M, N

Mar : Yılan
Mellah : Gemici
Meşayih : şeyhler
Mey'a : Yurt, konut, mesken
Mihman : Konuk, misafir
Mihr : Güneş
Mikât : Hacıların ihrama
büründüğü yer
Mir-i din : Din büyüğü
Mir-i kevneyn : İki cihanın
efendisi
Mir-i leşker : Askeri komutan
Muannid : İnatçı, direnen
Mustefad : Sıfık, temizlik
duruluk

Müddei : İddia eden, iddiaci
Müracû'l ibad : Kulların miracı
Nâ-hak : Haksız
Nâdân : Kaba
Nâr : ateş, od
Nefs-i emmare : Zorlayan,
mecburenden nefis
Nekabat : Nakiblik, tekkede
şeyhlik yardımcılığı
Nesep, nesep : Soy zinciri
Nisan : Bolluk bereket,
cömertlik
Nuh-u Necat : Kurtuluş Nuhu
Nur : ışıık
Nusret : Yardım, başarı,
üstünlük

P, R

Pinhan : Gizli
Pişva, pişuva : Başkan, önder
Ravza : otu ve ağacı bol olan
bahçe
Rifat : Yücelik, yükseklik,
büyük rütbe
Ruşen : Aydın parlak

S, Ş

Sadr-ı Felek : Gökyüzünün baş
kısımları
Sadr-ı Sine : Göğsün ortası
Samed : Çok yüce, pek ulu
Safay-ı ehli cennet: Cennet
ehlinin gönül şenliği
Saf-ı Mahşer : Kıyamet
toplantısı sırası

Sahib-i Liva : Sancak, bayrak
sahibi
Serv-i hiran : Salarak
yürüyen uzun boylu sevgili
Server-i safder : Kahramanlar
önderi, yiğitler serveri
Seyyat : Kötülükler
Suci : içki
Sümenat : Hindu tapınağı
Şerh : Açıklama, yorumlama
Şems-i münevver : Parlak
güneş
Şeş cihat : Altı yön; sağ, sol,
arka, ön, alt, üst
Şikeste : Kırılmış
Şir : Arslan

T, U, V, Z

Tayyip : Ayıplama
Tahiyyat : Tanrı uzun ömür
versin dileği
Teberra : Ehl-i Beyt, yani beşler
ve oniki imamlara düşman ve
onları sevmeyenlere lanet
okuma
Tevella : Ehl-i Beyt ve oniki
imamları sevmeyi ibadet
edinme
Ummü-l Kitab : Ana kitap,
kitapların anası
Uruc, huruc : Çıkma, yükselme,
ayaklanma
Uş,uşta, uştu : İşte, aha!
Vâlâ : Yüce, yüksek
Zeban : Dil, uz dilli
Zer : sarı renk, altın

KAYNAKÇA

- Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvufian Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul-1977
- Abdülbaki Gölpınarlı, *Nesimi-Usuli-Ruhi*, İstanbul-1953
- Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre*, İstanbul-1970
- Abdülbaki Gölpınarlı, *Hurufilik Metinleri Kataloğu*, İstanbul-1989
- Abdülbaki Gölpınarlı, *Oniki İmamlar*, İstanbul- 1970
- Adil Gülvahaboğlu, *Hacı Bektaş Veli*, Ankara
- Ahmet Eflaki, (Çeviren: Tahsin Yazıcı) *Ariflerin Menkıbeleri I,II* İstanbul-1989
- Ahmet Refik, *Rafizilik ve Bektaşilik*, İstanbul-1932
- Ali Özsoy Dede, (Hazırlayan R. Yürükoğlu) *Görüşleri ve Şiirleri*, İstanbul 1982
- Alain Ducellier, *Byzance et le Monde Orthodoxe*, Paris- 1986
- Anne Marie Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, İstanbul-1982
- Anton Jozef Dierl, (Çeviren:Fahrettin Yiğit) *Anadolu Aleviliği*, İstanbul-1991
- Arno Borst, *Les Cathares (Katarlar)*, Paris-1978
- Doç. Dr. Bedri Noyan, *Bektaşilik ve Alevilik Nedir?*, İstanbul- 1987
- Boris Mouravieff, *GNOSIS Etude et Commentaires sur La Tradition Esoterique de L'Orthodoxie Orientale*, Tome III (Baconniere Yayını), Neuchâtel İsviçre-1972
- Cahit Öztelli, *Pir Sultan Abdal*, İstanbul-1989
- Cahit Öztelli, *Bektaşî Gülleri*, İstanbul-1985.
- Claude Cahen (Çeviren: Yıldız Moran), *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul-1979
- Doğan Avcioğlu, *Türklerin Tarihi V*, İstanbul-1984
- Elvan Celebi (Hazırlayanlar: İsmail E. Ünsal), *Menakıbu'l-Kudsiyye fi Menasibil Unsiyye*, İstanbul-1984
- Emel Esin, *Les Maitres de Sagesse de l'Asie Centrale et Le Peintre surnomme*
- Siyah Kalem, *TURCICA XVII*, 1985

- Emile Dermenghem, *Le Culte des Saintes dans l'Islam* (İslamiyette evliyalar inancı), Maghrebin, Paris-1954
- Enver Behnan Sapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul-1964
- Francis KAPLAN et Jean- Louis Vieillard- BARON, *Introduction a la Philosophie de la Religion* Paris-1989
- F. De Jong, *The Takıya of Abd Allah al Magâwiri (Qaygusuz Sultan) in Cairo, TURCICA XIII*, 1980
- Henry Corbin, *Histoire de la Philosophie İslamique (İslam Felsefesi Tarihi)*, Paris- 1986
- Henry Corbin, *Temps Cylique et Gnose İsmaelienne*, Paris-1982
- Henrie Laoust, *Les Schismes dans l' İslam*, Paris-1983
- Husayn Mansur al Hallac, (Fransızcaya çeviren: Louis Massignon) *DIWAN*, Paris-1981
- H. Nedim Şahüseyinoğlu, *Balıyan Aşireti*, Malatya- 1991
- İmam Caferi Sadık Buyruğu (Hazırlayan: Heyet) *İst.* 1989
- İrene Melikoff, *Le Probleme Kızılbaş*, *TURCICA VI*, 1975
- İrene Melikoff, *Un Ordre de Derviches Colonisateurs*: Les Bektachis, *Memorial Ömer Lütfi Barkan* Paris- 1980
- İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I, II, III (İkinci baskı)* İstanbul- 1982/1983
- İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, İstanbul- 1984
- İsmail Kaygusuz, *Son Görgü Cemi*, İstanbul- 1991
- İsmail Kaygusuz, *Musahiblik*, İstanbul- 1991
- İsmet Z. Eyuboğlu, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik* İstanbul- 1990
- Jean- Paul Roux, *La Religion des Turcs et des Mongols* Paris- 1984
- Jordan Ivanov(Çeviren: Monette Libeyrel), *Livres et Legendes de Bogomiles* Paris-1976

Kanber Kutlu, İşte İslamlık, Gerçek İlim Dergisi özel sayı, Ahlen-1991

Le Qoran (Çeviren: D. Masson), Paris- 1970

Louis Brehier, La Civilisation Byzantine, Paris-1970

Lütfi Kaleli, Kimliğini Haykıran Alevilik, İstanbul-1990

Lütfi Kaleli, Tapılacak İlah, İstanbul- 1991

Marshal G. Hodgson, The Order of Assassins (The Struggle of the Early Nizari İsmailis against the İslamic World), USA(Mouton Co.)-1955 Mehmet Demirci, Mogollar ve Mevlana, Türk Dünyası Tarih Dergisi 9(İstanbul), 1987

Mehmet Şener, Alevilik Olayı, İstanbul-1990

Murad Özdemir, Yezidiler ve Süryaniler, İstanbul-1988

Nejad Birdoğan, Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik, İstanbul- 1990

Nejad Birdoğan, Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail

Hatai, İstanbul- 1991

Nesimi Divanı(Hazırlayan: Dr. Hüseyin Ayan), İstanbul-1990

Orhan Hançerlioğlu, İslami İnançlar Sözlüğü, İstanbul-1984

Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul-1982

Radı Fiş Çev. Mazlum Beyhan, Mevlana, İstanbul-1990

Rıza Zelyut, Özkaynaklarına Göre Alevilik, İstanbul- 1990 Rıza Zelyut, Osmanlıda Karşı Düşünce ve İdam Edilenler, İstanbul- 1986

R. Yürükoğlu, Tarihte ve Günümüzde Alevilik, İstanbul-1990

R. Yürükoğlu, "Yol Düşünlerinin Başa Geçtiği Katar Yürümez" KAVGA Sayı 11, Ocak 1992

Sadettin Nüzhet Ergun, Türk Şairleri Ansiklopedisi I, İstanbul- Tarihsiz

Salah Abdus- Sabur, Ma'sat al Hallac(İngilizceye çeviren: K. J. Semaan)- Murder in Baghdad, Leiden-1972

Teyfik Oytan, Bektaşiliğin İçyüzü I ve II, İstanbul-1960

Dr. İSMAİL KAYGUSUZ'UN ESERLERİ

YAYINLANMIŞ OLANLAR:

- 1) SAVAŞLI YILLAR I: SON GÖRGÜ CEMİ,
Alev Yayınları, İstanbul-1991
- 2) MUSAHİBLİK,
Alev Yayınları, İstanbul-1991
- 3) ONAR DEDE MEZARLIĞI VE ŞEYH HASAN ONER,
Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul-1983

Not: Anadolu Araştırmaları, Belleten, Arkeoloji ve Sanat, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Epigraphica Anatolica, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları, Türk Arkeoloji, Travaux et Memoire dergilerinde çok sayıda bilimsel-mesleki (epigrafi, arkeoloji, tarih) ve Alevilik üzerine araştırma yazıları.

BASKIDA:

- 1) PLANKIA MAGNA (Tarihsel roman)
- 2) SAVAŞLI YILLAR II:
GERİDE KALANLAR YA DA EŞKİYA SEFER'İN İHANETİ

YAYIMA HAZIR:

- 1) EYVALLAH SULTANIM İŞTE NİYAZIN'! (Öykülerde Aleviler)
- 2) BİLİMSELLİĞİN ÖTESİNDE (Anı-öyküler)
- 3) İSMAİL MAŞUKİ DURUŞMASI (Tarihsel oyunu)
- 4) SİLVANLI KADINLAR (Doğulu Traji-komik oyun)
- 5) BABA ERENLER (Oyun)
- 6) İBN FADLAN SEYAHATNAMESİ (Çeviri)

